MESTERMŰVEK

Romain Rolland

Michelangelo élete

„Valamennyi Michelangeloról írott könyv közöl egyedül a Romain Rollandét illeti meg Omár dicsérete a Koránra: „égessetek el minden könyvtárt, mert értékük ebben az egyben van"

Valóban, a Michelangelo irodalom nagy nyeresége ez a nemes, nagy munka."

RÉVAI - KIADÁS

Ebből a könyvből amatőrök számára famentes papíron, francia félbőrkötésben 150 számozott példány készült.

ROMAIN ROLLAND

MICHELANGELO ÉLETE

FORDÍTOTTA: ÉBER LÁSZLÓ

RÉVAI-KIADÁS

A firenzei Museo Nazionaléban van egy márványszobor, amelyet Michelangelo a Győzőnek nevezett el. Szép testű mezítelen ifjú, alacsony homlokán göndör hajjal. Kiegyenesedve áll és térdét szakállas fogoly hátára helyezi, aki meggörnyedve úgy nyújtja fejét előre, akár egy bika. De a győző nem néz reá. Ahelyett, hogy lesújtana, megáll, elfordítja szomorú száját és tétova szemét. Karja vállához hajlik vissza. Hátraveti magát; nem kívánja már a győzelmet, megutálta. Győzött. Le van győzve.

A heroikus Kétségnek ez a képe, ez a tört szárnyú Győzelem, amely Michelangelo valamennyi műve közül egyedül maradt a mester haláláig firenzei műhelyében és amellyel Daniele da Volterra, gondolatainak letéteményese, ravatalát díszíteni akarta, — ez maga Michelangelo, ez egész életének jelképe.

*

A szenvedés végtelen, minden alakot magára ölt. Oka hol a dolgok vak zsarnoksága: a nyomor, a betegségek, a sors igazságtalanságai, az emberek gonoszsága. Hol magában a szenvedő lényében gyökerezik. Ebben az esetben nem kevésbé szánalomraméltó és nem kevésbé végzetes; mert az ember nem választhatta meg lényét és sem élni nem kívánt, sem annak lenni, ami.

Ez a szenvedés volt Michelangelo osztályrésze. Megvolt az az ereje, megvolt az a ritka szerencséje, hogy küzdelemre és győzelemre volt teremtve. Győzött is. — De ő nem kívánta a győzelmet. Nem ezt kívánta. — Hamlet tragédiája! Megrendítő ellentét egy hősies géniusz és egy akarat között, amely nem volt az, parancsoló szenvedélyek és egy akarat között, amely nem akart!

Ne várja tőlünk senki, hogy sok más után ebben még egy további

nagyságát ismerjük fel. Sohasem fogjuk mondani, hogy mert egy ember túlságos nagy, azért nem elég neki a világ. A lélek nyugtalansága nem a nagyság jele. Az összhang hiánya a lény és a dolgok, az élet és törvényei között még a nagy embereknél sem függ össze nagyságukkal, hanem gyengeségükkel. — Miért törekedjünk ezt a gyengeséget elrejteni? Kevésbé méltó-e a szeretetre az, aki gyengébb? — Bizony sokkal méltóbb reá, mert nagyobb szüksége van reá. Nem emelek megközelíthetetlen hősöknek szobrokat. Gyűlölöm a gyáva idealizmust, amely szemét elfordítja az élet nyomorúságaitól és a lélek gyengeségeitől. Meg kell mondanunk annak a népnek, amelynek túlságos érzéke van a hangzatos szavak csalóka illúziói iránt: a hősies hazugság gyávaság. Csak egy hősiesség van a világon: ha olyannak látjuk a világot, amilyen — és szeretjük.

*

Annak a sorsnak tragikuma, melyet itt bemutatok, abban rejlik, hogy oly szenvedés képét nyújtja, mely vele született, mely lényének legmélyéből fakad, mely szünet nélkül emészti és csak akkor fogja elhagyni, midőn már megsemmisítette. Egyik leghatalmasabb példája annak a nagy emberfajtának, amelynek fájdalomból és hitből eredő kiáltásait immár tizenkilenc évszázad óta visszhangozza Nyugatunk: a kereszténységnek.

Valamikor, a jövőben, az évszázadok mélyén, — (ha földünk emléke még fönnmaradt), — valamikor az élők ez eltűnt faj mélysége fölé fognak hajolni, mint Dante a Malebolge partján, — csudálat, irtózat és szánalom vegyülékével.

De ki fogja jobban érezni mint mi, akik gyermekkorunkban tanúi voltunk ez aggodalmaknak, — akik legkedvesebbjeinket láttuk bennük vergődni, — mi, akiknek ínye ismeri a keresztény pesszimizmus fanyar és hódító illatát, — mi, akiknek egykor meg kellett erőnket feszítenünk, hogy ne engedjünk, mint mások, a kételkedés pillanataiban, az Isteni Semmiség szédületének!

Isten! Örök élet! Azoknak menedéke, akiknek nem sikerül e földön élniük! Hit, aki vajmi gyakran nem vagy egyéb az életben való hit, a jövőben való hit, az önmagunkban való hit hiányánál, bátorság hiányánál és öröm hiányánál... Tudjuk, hány vereségen

épül fel fájdalmas győzelmed! . . .

És ezért szeretlek titeket, keresztények, mert szánlak benneteket. Szánlak titeket és csodálom melankóliátokat. Szomorúvá teszitek a világot, de széppé is teszitek. Szegényebb lesz a világ, ha fájdalmatok nem lesz többé benne. A gyáváknak e korszakában, akik remegnek a fájdalom előtt és zajosan hangoztatják a boldogságra való jogukat, amely a legtöbbször nem egyéb a mások boldogtalanságára való jognál, legyen bátorságunk szembe nézni a fájdalommal és tisztelni azt! Dicséret az örömnek és dicséret a fájdalomnak! Testvérek ők, szentek mind a ketten. Ők kovácsolják a világot, ők gyarapítják a nagy lelkeket. Ők az erő, ők az élet. Aki nem szereti mindkettőjüket, nem szereti sem az egyiket, sem a másikat. És aki megízlelte őket, az ismeri az élet értékét és tudja, mily édes megválni tőle.

Romain Rolland.

Michelangelo élete

Michelangelo

MICHELANGELO

Firenzei polgár volt, — hazája Firenze, a maga komor palotáival, lándzsák módjára égnek meredő tornyaival, hajlékony és száraz magaslataival, amelyek finoman csiszolva emelkednek ki az ibolyaszínű égről fekete orsóalakú kis ciprusaikkal és a hullámzóan rezgő olajfák ezüst szalagjával, — Firenze, kiélezett eleganciájával, ahol a sápadt Lorenzo de’ Medici ironikus alakja és a gúnyosan félrehúzott szájú Machiavelli találkozott Botticelli *Primaverá*jával és halvány aranyhajú, vérszegény Venusaival, — a lázas, büszke, ideges Firenze, melyet a fanatizmus minden fajtája meghódított, amelyet minden vallási és társadalmi hisztéria megrázott, ahol mindenki szabad volt és mindenki zsarnok, ahol oly jó volt élni és ahol pokol volt az élet, — Firenze városa, értelmes, türelmetlen, lelkesedő, gyűlölködő lakóival, akiknek nyelve csípős volt, szelleme gyanakvó és akik kémlelték, irigyelték, felfalták egymást, — az a város, ahol nem volt tere egy Leonardo szabad szellemének, — ahol Botticelli egy skót puritán hallucinált miszticizmusában végezte be

életét, — ahol a bak arcú, izzó szemű Savonarola szavára szerzetesei körtáncot jártak a máglya körül, amely a műtárgyakat felemésztette, — és ahol, három évvel utóbb, újra ott emelkedett a máglya, hogy a prófétát eleméssze.

*

Ebből a városból és ebből a korból való volt, minden előítéletükkel, szenvedélyeikkel és hevülésükkel.

Bizonyos, hogy nem volt gyengéd polgártársai irányában. Szabad lélegzetű, széles mellű géniusza megvetette köznapi művészetüket, modoros szellemüket, lapos realizmusukat, érzelmességüket, elpuhult aprólékosságukat. Keményen bánt velük, de szerette őket. Nem volt meg benne az a mosolygó közömbösség hazája iránt, amely Leonardót jellemezte. Firenzétől távol, honvágy emésztette. Egész életén át hiába merült ki erőlködésekben, hogy ott élhessen. Firenze mellé állott a háború tragikus óráiban és azt akarta, „hogy legalább halva visszatérhessen oda, ha már életében nem tehetted

Mint törzsökös firenzei büszke volt vérére és nemzetségére. Büszkébb volt reá, mint magára művészetére. Nem engedte meg, hogy művésznek tekintsék:

„Nem vagyok Michelagniolo, a szobrász . . . Michelagniolo Buonarroti vagyok...)

Arisztokrata felfogású volt és minden osztályelőítélet megvolt benne. Odáig ment, hogy véleménye szerint „a művészettel a nemeseknek kellene foglalkoznak, nem a plebejusoknak.)

A családról vallásos, ősi, majdnem barbár képzete volt. Mindent feláldozott neki és azt akarta, hogy a többiek is így tegyenek. Ahogy mondta, családjáért még „rabszolgának is eladta volna magát." A szeretetnek kevés szerepe volt ebben. Testvéreit megvetette. — meg is érdemelték. Megvetette unokaöccsét, — örökösét is. De benne, bennük tekintettel volt nemzetsége képviselőire. Az a szó minduntalan visszatér leveleiben:

„Nemzetségünk ... *la nostra gente*... fenntartani nemzetségünket...

hogy nemzetségünk ki ne haljon…“

E kemény és erős emberfajta minden babonája, minden fanatizmusa megvolt benne. Azokból állott az agyag, amellyel lényét formálták. De ebből az agyagból kipattant a tűz, amely mindent megtisztít: a géniusz.

*

Aki nem hisz a géniuszban, aki nem tudja, mi az, az nézzen Michelangelóra. Sohasem volt ember, aki annyira hatalmában lett volna. Ügy látszott, hogy ez a géniusz nem volt vele egy természetű: hódító volt, aki megszállotta és szolgaságában tartotta. Akaratának nem volt ebben semmi szerepe és majdnem azt mondhatnánk, hogy szellemének és szívének sem. Őrjöngő elragadtatás volt, félelmes élet oly testben és lélekben, amelyek gyengék voltak arra, hogy magukban foglalják.

Állandó gerjedelemben élt. E túlságos erő, amely szinte szétfeszítette, szenvedéssel járt és arra kényszerítette, hogy cselekedjék, szünet nélkül cselekedjék, egyetlen órai pihenés nélkül.

„Kimerülök a munkában, mint még soha senki", — írta egyszer — „nem gondolok egyébre, csak hogy éjjel-nappal dolgozzam".

A tevékenységnek e beteges kényszere nemcsak; azt idézte elő, hogy halmozta a feladatokat és több megrendelést fogadott el, mint amennyit teljesíteni képes volt: valóságos dühvé fajult el. Hegyeket akart megfaragni. Ha emléket kellett emelnie, éveket vesztegetett el a kőbányákban azzal, hogy tömbjeit megválogassa, hogy ezek szállítására utakat építsen: minden akart lenni: mérnök, munkás, kőfaragó; mindent maga akart csinálni, palotákat, templomokat, csak ő maga. Valóságos gályarab élete volt. Még arra sem szánt magának időt, hogy egyék és aludjék. Leveleiben minduntalan ismétlődik ez a siralmas panasz:

„Alig érek reá enni… Nincs időm enni… Tizenkét év óta fáradalmakkal teszem tönkre testemet, híjával vagyok a szükségesnek… Nincs egy garasom, mezítelen vagyok, ezer bajtól szenvedek… Nyomorban és bajokban élek… A

nyomorúsággal küzködöm".

Ez a nyomor csak képzeletében volt meg. Michelangelo gazdag volt: meggazdagodott, nagyon meggazdagodott. De mi haszna volt belőle? Szegényül élt, munkájához láncolva, mint a malomba fogott ló. Senki sem érthette, miért töri magát ennyire. Senki sem érthette, hogy nem volt hatalmában nem gyötörnie magát, hogy ez kényszerűség volt reá nézve. Még atyja is, akiben pedig sok hozzá hasonló vonás volt, szemrehányásokkal illette:

„Öcséd elmondta nekem, hogy igen takarékosan, sőt nyomorúságosan élsz: a takarékosság jó dolog, de a nyomorgás rossz: olyan bűn, amely nem tetsző sem Isten, sem az emberek előtt és meg fog ártani testednek is, lelkednek is. Míg fiatal vagy, még csak megy valahogy, de ha már nem leszel az, a betegségeik és fogyatkozások, amelyek e rossz és nyomorúságos életből fognak eredni, majd mind egyszerre lépnek fel. Kerüld a nyomorgást, élj mértékletesen, ügyelj arra, hogy ne légy a szükségesnek híjával, őrizkedjél a túlzott munkától..."

De semmiféle tanács sem segített soha. Sohasem egyezett bele, hogy emberibb módon éljen. Tápláléka kevés kenyér és bor volt. Alig aludt néhány órát. Midőn Bolognában volt, II. Julius pápa bronzszobrával elfoglalva, csak egy ágya volt a maga és három segédje számára. Azon ruhásan, csizmában feküdt le. Egy alkalommal lábai feldagadtak, úgy, hogy fel kellett hasítani csizmáit: ahogy lehúzták őket, bőre is velük ment.

Ez a szörnyűséges életmód okozta, hogy amitől atyja óvta, állandóan beteg volt. Leveleiben tizennégy vagy tizenöt súlyos betegségének nyomait állapíthatjuk meg. Többször szenvedett lázban, amely nem egyszer halállal fenyegette. Baja volt szemeivel, fogaival, fejével, szívével. Idegzsábák gyötörték, kivált álmában; az alvás kín volt neki. Korán megvénült. Negyvenkét éves korában már hanyatlani érezte életét.) Negyvennyolc éves korában azt írja, hogy ha egy nap dolgozik, négy napon át pihennie kell. Csökönyösen ellene szegült mindennemű orvosi gyógykezelésnek.

Szelleme még erősebben megérezte az őrjöngő munkában töltött élet következményeit, mint teste. A pesszimizmus aláaknázta. Ez öröklött baja volt. Fiatal korában nem győzte atyját megnyugtatni,

aki — úgy látszik — időnként üldözési mánia rohamaiban szenvedett.) Az azonban erősebben nehezedett Michelangelóra, mint arra, akit ápolt. Szüntelen tevékenysége, a megőrlő erőfeszítés, amelytől sohasem pihenhette ki magát, védelem nélkül odavetették gyanútól remegő lelke minden eltévelyedésének. Nem bízott ellenségeiben, bizalmatlan volt barátai iránt. Nem bízott rokonaiban, testvéreiben, fogadott fiában; azzal gyanúsította őket, hogy türelmetlenül várják halálát.

Minden nyugtalanította; még övéi is gúnyolódtak örökös nyugtalansága fölött. Maga is mondja, hogy „búskomorság, vagy inkább őrület állapotában élt. Szenvedései közepette végre is szinte kedve telt a szenvedésben, keserű örömet talált benne:

Minél rosszabb, annál kedvesebb nekem.

Minden szenvedés tárgyává vált számára, — még a szerelem, — a jó is.

A búskomorság vígság énnekem.

Senki sem volt kevésbé örömre és inkább bánatra teremtve. Csak a bánatot látta, csak azt érezte a végtelen mindenségben. A világ minden pesszimizmusa egybe van foglalva a kétségbeesésnek e magasztosan igazságtalan felkiáltásában:

Gyönyörök ezre fel nem ér egy kínnal!

*

„Emésztő energiája" — mondja Condivi — „majdnem teljesen kirekesztette az egész emberi társadalomból."

Egyedül volt. — Gyűlölt: gyűlölték. Szeretett: nem szerették. Csudálták és féltek tőle. Végül vallásos tiszteletet gerjesztett. Uralkodik százada fölött. Ekkor kissé megenyhül. Felülről látja az embereket, ezek alulról látják őt. De sohasem tartozik közéjük. Számára soha sincs meg az a nyugalom, mely a legszerényebb lénynek is jutalma: hogy életének egy pillanatában embertársa szeretetében elszunnyadhasson. Nő szerelmében nem volt része. E sivár égen Vittoria Colonna barátságának hideg és

tiszta csillaga csak maga ragyog egy ideig. Köröskörül az éj, melyen átfutnak gondolatának égő meteorjai: vágyai és lázas álmai. Soha Beethoven nem ismert ilyen éjt. Mert ez az éj magában Michelangelo szivében volt. Beethoven a világ hibájából lett szomorúvá; természettől vidám volt, örömre vágyott. Michelangelónak bensőjében gyökerezett a szomorúság, amely félelmet kelt az emberben és amelytől mindenki ösztön-szerűen menekül. Ürességet idézett elő maga körül.

Ez még semmi sem volt. Nem az volt a legrosszabb, hogy egyedül volt. Az volt a legrosszabb, hogy saját magával volt egyedül és hogy nem tudott magával élni, hogy nem volt ura magának, hogy megtagadta, támadta, elpusztította önmagát. Géniusza oly lélekkel párosult, amely elárulta. A végzetről szokás beszélni, amely ellensége volt és megakadályozta abban, hogy egyetlen nagy tervét is megvalósítsa. Szerencsétlenségének kulcsa, amely életének egész tragédiáját megmagyarázza — és ezt legkevésbé vették észre vagy merték észrevenni — akaratának hiánya és jellemének gyengesége.

Ingadozó volt a művészetben, a politikában, minden cselekedetében és minden gondolatában. Nem volt képes magát elhatározni, hogy két munka, két terv, két párt között válasszon. Ezt bizonyítja II. Julius pápa emlékének, a San Lorenzo-templom homlokzatának, a Mediciek sírjainak története. Hozzáfogott ehhez is, ahhoz is és nem ért végére. Akart és nem akart. Alig állapodott meg választásában, azonnal kétkedni kezdett benne. Élete végén már mitsem fejezett be: mindent megutált. Azt szokás mondani, hogy feladatait reáerőszakolták és uraira hárítják a felelősséget azért, hogy örökösen ingadozott a tervek között. Feledik, hogy urainak nem voltak arra eszközeik, hogy a feladatokat ráerőszakolják, ha elhatározta volna, hogy visszutasítja azokat. De nem merte megtenni.

Gyenge volt. Mindenképpen gyenge volt, erényből és félénkségből. Gyenge lelkiismeretből. Ezer kétely gyötörte, amelyeket egy erélyesebb természet elvetett volna. Kötelezettségének tartotta, felelősségének túlzott felfogásával, hogy oly közepes feladatokra vállalkozzék, amelyeket helyette bármely munkavezető jobban teljesített volna. Nem volt képes sem eleget tenni szerződéseinek, sem elfelejteni őket.

Gyenge volt okosságból és félelemből. Ugyanaz az ember, akit II. Julius „rettenetesnek" *(terribile)* nevezett. Vasari szerint „okos" volt; és az, „aki mindenkit megfélemlített, még a pápákat is“, mindenkitől félt. Gyenge volt a fejedelmekkel szemben. Pedig ki vetette meg jobban azokat, akik gyengék voltak a fejedelmekkel szemben, — „a fejedelmek hátas szamarait", ahogy őket nevezte. — Menekülni akart a pápák elől, mégis maradt s engedelmeskedett.) Eltűrte urai sértő leveleit és alázatosan válaszolt reájuk. Olykor mégis fellázadt, büszkén beszélt, — de mindig engedett. Egész haláláig védekezett, de nem volt ereje küzdeni. VII. Kelemen, aki — az általános vélemény ellenére — valamennyi pápa közül a legjobb indulattal volt iránta, ismerte gyengeségét és szánta érte.

A szerelemben minden méltóságát elvesztette. Megalázkodott olyan ripőkök előtt, amilyen Febo di Poggio volt.) Tommaso de’ Cavalierivel, aki szeretetreméltó, de középszerű ifjú volt, úgy bánt, mint valami „hatalmas szellemmel".

A szerelem legalább meghatókká teszi az ilyen gyengeségeiket. De ezek már csak szomorúan fájdalmasak, — nem merjük azt mondani, hogy szégyenletesek, — midőn félelemből erednek. Hirtelen páni rettegések lepik meg. Akkor, félelemtől űzve, Itália egyik végéről másik végére menekül. Firenzéből elmenekül 1494-ben, midőn egy látomás megrémítette. 1529-ben is elmenekül Firenzéből, midőn ostromolják a várost, amelynek védelmét reá bízták. Egész Velencéig menekül és kevés híja, hogy Franciaországba nem szökik. Utóbb szégyelli ezt a botlását: helyre is hozza, visszatér az ostromolt városba és ott az ostrom végéig teljesíti kötelességét. De mily gyenge és remegő Firenze bevétele után, mikor a proskripciók uralkodnak ott! Még udvarol is Valorinak, a proskripció intézőjének, aki éppen akkor okozta barátjának, a nemes Battista della Palidnak halálát. Sajnos, odáig megy, hogy megtagadja barátait, a firenzei száműzötteket.

Fél. Halálosan szégyelli félelmét. Megveti önmagát. A saját maga iránt való undor beteggé teszi. Meg akar halni. Azt hiszik, hogy meg fog halni.

De nem tud meghalni, őrült életerő van benne, mely naponkint újra születik, hogy többet szenvedjen. Ha legalább kiszakíthatta volna magát, hogy ne cselekedjék! De ezt nem szabad neki. Nem lehet

el cselekvés nélkül. Cselekszik. Kell, hogy cselekedjék. Cselekszik-e valóban? Inkább áldozata a cselekvésnek, játékszere őrjöngő és ellenmondó szenvedélyei forgószelének, akár Dante valamelyik elkárhozottja.

Mily nagyon szenvedhetett!

Ó jaj nekem! Mindegyre végigmérem

Múlt napjaim sorát és nem lelek

Csak egyet is, mi lett volna enyém!

Kétségbeesetten fohászkodott Istenhez:

. . . Ó Isten! Istenem!

Én nem bírok, vajon ki bír velem?

Vágyódott a halál után, mert benne látta ennek az őrjítő rabszolgaságnak végét. Mily irigységgel beszél azokról, akik meghaltak!

Nem aggaszt többé élet változása, —

Szint' irigyellek, míg ezt leirám . . .

Órák sora mitsem jelent tenéked,

Eset s szükség többé nem kényszerit...

Meghalni! Nem élni többé! Nem lenni többé! Megszabadulni a dolgok zsarnokságától! Megmenekülni a saját énjének hallucinációjától!

Segítsetek, magamhoz sohse térjek !

Szinte hallom, mint tör elő ez a tragikus kiáltás annak a fájdalmas ábrázatnak szájából, amelynek nyugtalan szeme még ma is reánktekint a Capitolium múzeumában.

Középtermetű volt, szélesvállú, erős, izmos testalkatú. Testét idomtalanná tette a munka; emelt fővel járt, homorú háttal,

kidülledt hassal. Így mutatja be a képmás, amelyet Francisco d'Ollanda festett; állva, oldalról, fekete ruhában; vállát római köpeny takarja, fején posztósapka és fölötte nagy fekete nemezkalap, mélyen fejébe nyomva. Gömbölyű feje volt, négyszögletes homloka, szemei fölött kidudorodva, ráncokkal felszántva. Haja fekete volt, ritka, borzas és göndör. Szemei kicsinyek voltak, szomorúak és erős nézésűek, változó szaruszínűek, sárgás és kékes pettyekkel. Széles, egyenes orrát, mely közepén kidudorodott, Torrigiani ökölcsapása betörte. Orrcimpájától szája szögletéig mély ráncok húzódtak le. Szája finom metszésű volt; alsó ajka kissé előre állott. Kiugró pofacsontú, sovány arcát oldalt gyér, alul pedig faunszerű, elágazó, ritka, négy-öt hüvelyk hosszú szakáll vette körül.

Egész arcán a szomorúság, bizonytalanság kifejezése uralkodik. Tasso korát jellemző aggodalmas, kételyektől megviselt ábrázat. Megindító szemei szánalmat ébresztenek, kémeik.

*

Ne sajnáljuk tőle. Ajándékozzuk meg azzal a szeretettel, amelyre egész életén át vágyódott és amelyben nem volt része. A legnagyobb szerencsétlenségeket tapasztalta, melyek embert érhetnek.

Szolgaságban látta hazáját. Látta az évszázadokra barbároknak kiszolgáltatott Itáliát. Látta, mint hal meg a szabadság. Látta, mint tűnnek el — egyik a másik után — azok, akiket szeretett. Látta, mint alszik ki — egyik a másik után — a művészet minden fényessége.

Egyedül maradt, utolsónak, a leszálló éjszakában. És midőn halála küszöbén hátranézett, vigaszul még azt sem mondhatta magának, hogy mindent megtett, amit tennie kellett, amit tehetett volna. Elveszettnek tekintette életét. Hiába volt ez örömtelen. Hiába áldozta fel a művészet bálványának.

Az emberfölötti munka, melyre saját magát ítélte, életének kilencven évén át, egyetlen napi pihenés, egyetlen napi igazi élet nélkül, még arra sem szolgált, hogy nagy terveinek egyikét is végrehajthassa. Nagy munkái közül, azok közül, amelyek leginkább szívéhez nőttek, egyetlen egy sem volt befejezve, egyetlen

egy sem. A sors iróniája úgy akarta, hogy ez a szobrász csak festményeivel készülhessen el, amelyeket akarata ellenére festett. Nagy munkái közül, amelyek váltakozva oly sok büszke reményt és keserűséget keltettek fel benne, részben még életében elpusztultak, így a *pisai csata* kartonja és II. Julius bronzszobra, mások — II. Julius síremléke, a Mediciek kápolnája — siralmasan megfeneklettek: gondolatának torzképei.

Ghiberti, a szobrász, *Emlékirataiban* elmondja egy szegény német ötvös történetét, aki az anjoui herceg szolgálatában állott. „Egyenlő vala Görögország antik szobrászaival és élete végén látta, mint pusztítják el azt a művet, amelynek életét szentelte volt. „Akkoron meglátta, hogy minden fáradsága haszontalan volt és térdreborulva így kiáltott fel: Ó Uram. ég és föld fejedelme, minden dolgok teremtője, engedd, hogy ne tévelyegjek többé és ne kövessek másokat, mint téged; könyörülj rajtam! És haladék nélkül mindenét odaadta a szegényeknek, remeteségbe vonult és ott halt meg ..

Mint a szegény ötvös, Michelangelo is, élete végéhez érve, keserűen tekintette át hiába élt életét, hasztalan erőlködéseit, bevégzetlen, elpusztult, be nem fejezett műveit.

Ekkor lemondott. A renaissance gőgje, a mindenség fölött uralkodó szabad lélek gőgje megtört benne.

S egy Szerelemhez fordul csak a lélek:

Mely a keresztről tárja karjait!

Óda az Örömhöz: ez a termékeny kiáltás nem hangzott el ajkán. Utolsó lehelletéig nem volt egyéb, mint Óda a fájdalomhoz, a szabadító Halálhoz. Teljesen legyőzetett.

*

Ilyen volt e világ legyőzőinek egyike. Mi, akik géniuszának alkotásait élvezzük, ugyanily módon élvezzük őseink hódításait: nem gondolunk többé a Montott vérre.

Non vi si pensa

Quanto sangue costa.

Ezt a vért akartam én minden szem előtt feltárni és fejünk fölött lobogtatni a hősök vörös lobogóját.

ELSŐ RÉSZ

A küzdelem

I.

AZ ERŐ

Davide cholia fromba

e io choll' arco,

Michelagniolo .)

A casentinói Capresében született 1475 március 6.-án. „Finom levegőjű",) kietlen táj, amely szikláival és bükkerdőivel a csontos Appeninek gerincén felülemelkedik. Nem messze innen, a Monte Alvernián, látta Assisi Ferenc a Keresztrefeszítettnek megjelenését.

Michelangelo atyja Caprese és Chiusi podestája volt. Heves, nyugtalan, „istenfélő" ember. Anyja halálakor Michelangelo hat éves volt. Öten voltak testvérek: Lionardo, Michelagniolo,

Buonarroto, Giovan Simone és Sigismondo.

Egy settignanói kőfaragó feleségéhez adták dajkaságba. Később, tréfálkozva, ennek a tejnek tulajdonította szobrászi hivatását. Iskolába küldték; ott azonban csak rajzolással foglalkozott. „Ezért atyja és atyjának testvérei rossz szemmel nézték és gyakran kegyetlenül megverték, mert gyűlölték a művészi mesterséget és szégyennek tartották, hogy házukban művész legyen. Így már kora gyermekkorában megismerkedett az élet durvaságával és a szellem elhagyatottságával.

Csökönyössége legyőzte atyjáét. Tizenhárom éves korában mint tanuló belépett Domenico Ghirlandajo, a legnagyobb és legegészségesebb firenzei festő műhelyébe. Első munkáival annyi sikert aratott, hogy, a hagyomány szerint, a mester féltékeny lett a

tanítványra. Egy év letelte után megváltak egymástól.

Megutálta a festészetet. Heroikusabb művészetre törekedett. Abba a szobrásziskolába ment át, amelyet Lorenzo de' Medici tartott fenn a San Marco kertjeiben. A nagyúr érdeklődött iránta: palotájában adott neki szállást és fiai asztalánál helyet. A gyermek az olasz renaissance szivébe került be, ókori emlékek gyűjteményébe, a nagy platonikusok, Marsilio Ficino. Benivieni, Angelo Poliziano költői és tudós légkörébe. Megittasult szellemüktől; hogy az ókor világában éljen, lelkét klasszikussá tette: görög szobrász lett. Poliziano „nagyon szerette", az ő vezetése alatt faragta a *Kentaurok és lapithák küzdelmét*.

Ez a büszke dombormű, melyben a szenvtelen erő és szépség uralkodik, visszatükrözteti az ifjú atlétai lelkét és nyers társaival űzött vad játékait.

Eljárt a Carmine-templomba, hogy Masaccio festményeit lerajzolja, Lorenzo di Credivel, Bugiardinival, Granaccival és Torrigiano dei Torrigianival együtt. Csúfolódásával nem kímélte társait, akik kevésbé voltak ügyesek mint ő. Egyszer azután a hiú Torrigianival akadt össze. Torrigiani ökölcsapással törte be ábrázatát. Utóbb még dicsekedett is vele: „összeszorítottam öklömet" — beszélte Benvenuto Cellininek — „és oly erővel sújtottam orrára, hogy éreztem, mint zúzódnak össze a csontok és porcok, akár valami tészta. Így egész életére megbélyegeztem."

*

A pogányság nem oltotta ki Michelangelo keresztény hitét. A két ellenséges világ vetélkedett lelkéért.

1490-ben Savonarola, a szerzetes megkezdte a Jelenésekről szóló lángoló szónoklatait. Harminchét éves volt. Michelangelo tizenöt. Látta a kis termetű, vézna prédikátort, akit Isten szelleme emésztett. Megdermedt a rémülettől a rettenetes hang hallatára, mely a Duomo szószékéről villámmal sújtott a pápa felé és Itália fölé Isten véres pallosát függesztette. Firenze reszketett. Az emberek az utcán futkostak, sírva és kiáltozva, mint a bolondok. A leggazdagabb polgárok, a Ruccellai, Salviati, Albizzi, Strozzi családokból, szerzetes rendekbe kívántak belépni. Még a tudósok, a filozófusok

is, Pico della Mirandola, Poliziano leszálltak értelmük magaslatáról. Michelangelo legidősb bátyja, Lionardo, dominikánus barát lett.

Michelangelo nem maradt ment a rettegés ragályától. Midőn közelgetett az, akinek jövetelét a próféta hirdette: az új Kyros, Isten kardja, az idomtalan kis szörnyeteg: — VIII. Károly francia király, — rémület fogta el. Egy álom megzavarta.

Egyik barátja, Cardiere, költő és zenész, egy éjjel Lorenzo de' Medicit látta megjelenni álmában, rongyokba burkolva, gyászban, félig meztelenül; a halott megparancsolta neki, figyelmeztesse fiát Pierót, hogy el fogják űzni és soha sem fog visszatérni hazájába. Michelangelo, akivel Cardiere közölte látomását,, rábeszélte, hogy mondjon el mindent a fejedelemnek, de Cardiere, aki félt Pierótól, nem merte megtenni. Valamelyik következő reggel ismét felkereste Michelangelót és rémülettől eltelve elmondta neki, hogy a halott újból megjelent előtte, ugyanabban a ruhában és midőn a fekvő Cardiere csendesen reánézett, az álomkép pofonütötte, büntetésül amiért nem engedelmeskedett neki. Michelangelo heves szemrehányásokkal illette Cardieret és reávette, hogy tüstént gyalogoljon ki a Mediciek nyaralójába, Careggibe, Firenze mellett. Feleútban Cardiere találkozik Pieróval, megállítja és elmondja neki mondókáját. Piero nevetésben tört ki és lovászaival megverette. Bibbiena, a herceg kancellárja, így szólt hozzá: „Bolond vagy. Mit gondolsz, kit szeret Lorenzo jobban, fiát vagy téged? Ha mutatkoznia kellett volna, előtte jelent volna meg, nem te előtted!“ A megtépázott és kigúnyolt Cardiere visszatért Firenzébe, elmondta Michelangelónak küldetése sikertelenségét és annyira meggyőzte a Firenzét fenyegető szerencsétlenségekről, hogy Michelangelo két nap múlva megszökött.

Ez volt az első ama babonás rettegések rohamai közül, amelyek utóbb nem egyszer ismétlődtek életében és amelyek levették lábáról, bármint szégyelte is.

*

Egész Velencéig menekült.

Alig hagyta el Firenze földjét, amely égett talpa alatt, midőn felhevültsége lelohadt. — Visszatéri Bolognába és ott töltötte a telet,

tökéletesen megfeledkezve a prófétáról és jövendöléseiről. A világ szépsége újból hatalmába keríti. Az 1495. év tavaszán, a farsang vallási ünnepei és a pártok elkeseredett küzdelmei közben visszatér Firenzébe, most már azonban annyira távol áll azoktól a szenvedélyektől, amelyek körülötte marcangolják egymást, hogy — mintegy kihívásképen Savonaro a követőivel szemben — kifaragja híres Alvó Cupidóját, amelyet kortársai ókori műnek néztek. Egyébiránt csak néhány hónapig marad Firenzében; Rómába megy és Savonarola haláláig ő a legpogányabb a művészek között. Kifaragja a *részeg Bacchus*-t, a *haldokló Adonis*-t és a nagy Cupidó-t, ugyanabban az évben, midőn Savonarola elégetteti „a Hiúságokat és Anathemákat": könyveket, ékszereket, műtárgyakat. Bátyját, Lionardo szerzetest, a prófétában való hitéért üldözik. A veszedelmek tornyosulnak Savonarola feje fölött: Michelangelo nem tér vissza Firenzébe, hogy védelmére keljen. Savonaro-lát elégetik: Michelangelo hallgat. Leveleiben nyoma sincs ennek az eseménynek.

Michelangelo hallgat, de a *Pietá-t* faragja.

A halhatatlant fiatal Szűz térdein a halott Krisztus fekszik, aludni látszik. Az Olympos szigorúsága lebeg a tiszta istennő és a Kálvária Istenének vonásai fölött. De kimondhatatlan melankólia egyesül vele és áthatja e szép testeket. A szomorúság hatalmába kerítette Michelangelo lelkét.

*

Nemcsak a nyomorúságok és bűnök látása vetett reá árnyékot. Zsarnoki erő költözött beléje, hogy soha többé el ne hagyja. Áldozata lett a géniusz ama dühének, amely haláláig nem engedte többé kifújnia magát. Anélkül, hogy illúziói lettek volna a győzelemre nézve, megesküdött, hogy győzni fog, a maga és övéi dicsőségére. Súlyos családjának egész terhe csak ő reá nehezedett. Pénzkérésekkef ostromolta. Nem volt neki, de büszkeségét helyezte abba, hogy sohase utasítsa vissza őket: eladta volna saját magát, csakhogy elküldhesse övéinek a pénzt, amelyet tőle követeltek. Egészsége már hanyatlott. A rossz táplálkozás, a hideg, a nedvesség, a túlzott munka alá kezdte ásni. Fejfájásokban szenvedett és egyik oldala megdagadt. Atyja szemére vetette életmódját, nem volt annak tudatával, hogy ő felelős érte.

„Minden fáradalmam, amit valaha elszenvedtem, nem kevésbé volt magukért, mint önmagámért" — írja neki utóbb Michelangelo.

„...Minden gondomat, valamennyit a maguk iránt való szeretetemnek köszönhetem."

*

Az 1501. év tavaszán visszatért Firenzébe.

A székesegyház építési bizottsága *Duomo)* már negyven évvel azelőtt egy óriási márványtömböt bízott Agostino di Duccióra, hogy egy próféta szobrát faragja ki belőle. Az alig kinagyolt mű félbemaradt. Senki sem merte újból megkezdeni. Michelangelo vállalkozott reá és ebből a márványszirtből az óriási *Dávid*-ot keltette életre.

Azt beszélik, hogy Pietro Soderim gonfaloniere elment Michelangelóhoz, hogy megnézze a szobrot, amelyet nála megrendelt és néhány megjegyzést tett reá, hogy ízléséről tanúságot tegyen: kifogásolta az orr vastagságát. Michelangelo felment az állványra, vésőt és egy kis márványport vitt magával, majd könnyedén mozgatva a vésőt, a port apránként aláhintette, de vigyázott, hogy ne érintse az orrot és úgy hagyta, amilyen volt. Azután a gonfalonieréhez fordult és így szólt:

„Nézze meg most."

— „Most" — „mondá Soderini" — „sokkal jobb lett. Életet öntött belé."

„Akkor Michelangelo leszállott és csöndesen nevetett."

Mintha kiolvashatnánk ezt a csöndes megvetést a műből. Viharos erő nyugalom állapotában. Megvetés és melankólia feszíti. Múzeum falai között megfullad. Szabad levegőre van szüksége, „világosságra, térre" — ahogy Michelangelo mondta.

1504 január 25.-én egy művészbizottság, amely Filippino Lippiből, Botticelliből, Peruginóból és Leonardo da Vinciből állott, tárgyalta a *Dávid* elhelyezésének kérdését. Michelangelo kívánságára úgy határoztak, hogy a Signoria palotája előtt állítják fel. A

rengeteg tömeg szállítását a székesegyház építészeire bízták. Május 14.-én este a márványóriást kivitték a deszkabódéból, amelyben el volt helyezve és amelynek falát az ajtó fölött lebontották. Éjjel csőcselék kövekkel dobálta, hogy összetörje. Gondosan kellett őrizni. A szobor csak lassan haladt előre, egyenesen felfüggesztve, hogy szabadon lóghasson, anélkül, hogy a földet érintse. Négy napra volt szükség, míg a székesegyháztól a Palazzo Vecchio elé ért. 18.-án délben megérkezett a kijelölt helyre. Éjjel még ezután is őrizték. Minden elővigyázat ellenére egy este kövekkel meghajigálták.

Ilyen volt ez a firenzei nép, amelyet olykor mintának állítanak a miénk elé.

*

1504-ben Firenze Signoriája versenyben szembe állította egymással Michelangelót és Leonardo da Vincit.

A két férfiú nem szerette egymást. Közös magányosságuk összehozhatta volna őket. De ha távol érezték is magukat a többi embertől, még messzebb voltak egymástól. Kettejük közül Leonardo volt az elszigeteltebb. Ötvenkét éves volt, — húsz évvel idősebb Michelangelónál. — Harmincéves kora óta elhagyta Firenzét, melynek szenvedélyes zordsága tűrhetetlen volt gyengéd, kissé félénk természetének és derült, kétkedő értelmének, amely minden előtt tárva volt és mindent felfogott. Ez a nagy dilettáns, ez a teljesen szabad és teljesen magányos férfiú annyira elszakadt családjától, a vallástól, az egész világtól, hogy csak zsarnokok mellett érezte jól magát, akik éppoly szabad szelleműek voltak, mint ő. Miután 1499-ben pártfogójának, Lodovico il Morónak bukása arra kényszerítette, hogy Milánót elhagyja, 1502-ben Cesare Borgia szolgálatába lépett, de a herceg politikai pályafutásának vége 1503-ban arra indította, hogy visszatérjen Firenzébe. Itt ironikus mosolya szemben találta magával a sötét és lázas Michelangelót, akit kihozott sodrából. Michelangelo, aki egészen szenvedélyeinek és hitének élt, gyűlölte szenvedélyei és hite ellenségeit, de még erősebben gyűlölte azokat, akiknek nem voltak szenvedélyeik és nem volt semmiféle hitük. Minél nagyobb volt Leonardo, annál nagyobb ellenszenvet érzett iránta Michelangelo és nem mulasztott el egy alkalmat sem, hogy azt előtte kimutassa.

„Leonardo szép megjelenésű, arányos testalkatú, megnyerő fellépésű férfiú volt. Rövid, térdig érő, rózsaszínű köntöst viselt, holott akkor hosszú öltözetek voltak divatban. Szép szakálla melle közepéig ért, göndör és gondosan ápolt vala. És a nevezett Leonardo elsétált egyszer egy barátjával a Santa Trinitá-negyedbe, ahol néhány jóravaló ember épen Dante egy passzusa fölött vitatkozott. Odahívták Leonardót és felszólították, hogy magyarázza meg nekik azt a passzust. Véletlenül épen akkor ment arra Michelangelo és egyikük odahítta, Leonardo pedig így felelt: „Majd Michelangelo fogja nektek megmagyarázni." Michelangelo pedig, aki azt hitte, hogy csúfságból mondta, haragosan így válaszolt neki: „Magyarázd meg magad, aki elkészítetted egy lovasszobor mintáját, hogy bronzba öntsed és nem voltál képes megönteni és szégyenből otthagytad“. Ezekkel a szavakkal hátat fordított nekik és elment. Leonardo ottmaradt és Michelangelo szavai miatt elpirult. És Michelangelo, hogy Leonardót még erősebben megcsipkedje, ezt is mondta: „És hogy azok a milánói kappanok bíztak benned!"

Ilyen volt az a két férfiú, akiket Soderini gonfaloniere egy közös munkában, a Signoria palotájában levő tanácsterem kifestésében egymással szembeállított. Különös párbaj volt ez a renaissance két legnagyobb ereje között. Leonardo 1504 májusában kezdte el az *Anghiari csata* kartonját. Ugyanaz év augusztus hónapjában Michelangelónál rendelték meg a *Cascinai csata* kartonját. Firenze két táborra szakadt, a vetélytársak egyike vagy másika mellé. — Az idő mindent kiegyenlített. Mindkét mű eltűnt.

*

Az 1505. év március hónapjában II. Julius pápa Rómába hívta Michelangelót. Akkor kezdődött életének heroikus korszaka.

A két heves és nagyszabású ember, a pápa és a művész, arra volt teremtve, hogy megértse egymást, ha hevükben egymásba nem ütköznek. Agyuk óriási tervektől forrott. II. Julius a régi Rómához méltó síremléket akart emeltetni magának. Michelangelo lángolt e császári dölyftől sugalt gondolatért. Valóságos bábeli tervet gondolt ki, hegymagasságú épületet több mint negyven óriási méretű szoborral. A fellelkesült pápa Carrarába küldte, hogy a kőbányákban kifejtesse az egész szükséges márványanyagot. Michelangelo nyolc hónapnál tovább maradt

a hegyek között. Emberfölötti túlcsigázottság rabja volt. „Midőn egyszer azon a vidéken meglátott egy hegyet, amely a tenger fölé kiemelkedett, kedve támadt egy óriást faragni, mely távolról feltűnt volna a hajósoknak … Bizonyára meg is csinálta volna, ha lett volna reá ideje és ha a feladat, amelyért odament, megengedte volna.

1505 decemberében visszatért Rómába, ahova egymásután érkeztek meg a tengeren át az általa kiválasztott márványtömbök. A Szent Péter terére szállították őket, Santa Caterina mögé, ahol Michelangelo lakott. „Oly nagy volt a kövek tömege, hogy az emberek álmélkodását és a pápa örömét keltette fel.“ Michelangelo munkához látott. A pápa, türelmetlenségében igen gyakran meglátogatta és „elbeszélgetett vele, olyan bizalmasan, mintha testvére lett volna.“ Hogy kényelmesebben odamehessen, a Vatikán folyosójáról Michelangelo házához függő hidat készíttetett, amely titkos átjárót biztosított számára.

De a pápa kegye nem volt tartós. II. Julius jelleme nem volt kevésbé hevesvérű mint Michelangelóé. Egymásután a legkülönbözőbb tervekért lelkesedett. Ügy találta, hogy egy másik terv inkább megörökítheti dicsőségét: Újjá akarta építeni Szent Péter templomát. Michelangelo ellenségei vezették ebbe az irányba. Számosak voltak ők és hatalmasak. Élükön egy oly férfiú állott, akinek géniusza nem volt csekélyebb Michelangelóénál és akinek akarata erősebb volt: az urbinói Bramante, a pápa építésze és Ráfael barátja. Nem lehetett rokonszenv a két nagy umbriai mesterben uralkodó értelem és a firenzei művész vad géniusza között. Az azonban, hogy elhatározták szembeszállni vele, kétségkívül azért történt, mert ő hivta ki őket. Michelangelo oktalanul bírálgatta Bramantét és azzal vádolta — okkal vagy ok nélkül — hogy munkáiban nem tiszta kezű. Bramante azonnal elhatározta, hogy megbuktatja.

Elfordította tőle a pápa kegyét. Felhasználta II. Julius babonás természetét és eszébe juttatta azt a néphitet, mely szerint rossz előjel; ha valaki életében építteti meg síremlékét. Sikerült is elvonni őt vetélytársának terveitől és a maga terveit tette helyükbe. 1506 januárjában II. Julius elhatározta, hogy újjáépíti Szent Péter templomát. A síremlék abbamaradt és Michelangelót nemcsak megalázás érte, hanem el is adósodott ama kiadások miatt,

amelyeket a munkára előlegezett. Keserűen panaszkodott. A pápa elzáratta előtte ajtaját és midőn visszatért, II. Julius egyik lovászával kergettette el.

Egy luccai püspök, aki látta a dolgot, így szólt a lovászhoz:

— „Hát nem ismeri?"

A lovász így szólt Michelangelóhoz:

— „Bocsásson meg, uram, de ezt a parancsot kaptam és teljesítenem kell.“

Michelangelo hazament és a következő levelet irta a pápának: „Szent Atyám, ma reggel kikergettek a palotából Szentséged parancsára, miért is tudomására hozom, hogy mától kezdve ha szüksége lesz reám, keressen másutt, nem Rómában."

Elküldte a levelet, magához hivatott egy asztalost és egy kőfaragót, akik nála laktak és így szólt hozzájuk:

„Híjjatok egy zsidót, adjatok el mindent, ami ebben a házban van és jöjjetek Firenzébe."

Azután lóra ült és eltávozott.

Midőn a pápa megkapta a levelet, öt lovast küldött utána, akik este tizenegy óra körül érték utól Poggibonsiban és a következő parancsot adták át neki: „A jelen írás átvétele után azonnal térj vissza Rómába, kegyvesztés terhe mellett." Michelangelo azt válaszolta, hogy visszatér, ha a pápa megtartja kötelezettségeit, különben ne remélje, hogy valaha viszontlátja.

A következő szonettet intézte a pápához:

Uram, igaz az ős példabeszéd,

Hogy a hatalmas nem hajlik a jóra!

Te is hallgattál léha mese szóra,

S jutalmazád az igaz ellenét.

Én a te régi jó szolgád vagyok,

Tiéd vagyok, mint napé sugara;

De te időmet nem bánod soha,

S kevésbé tetszem, bármint fáradok.

Már azt hivém, hogy fölemelsz magadhoz,

S igaz mérték, és nagy hatalmú kardod

Fog dönteni s nem üres szóbeszéd.

De az Ég megvet minden hű Erényt,

Ha e világra küldi, hol pedig Csak száraz fa gyümölcsét keresik!

A sértés, amely II. Julius részéről érte, nem volt az egyedüli ok, amely Michelangelót szökésre késztette. Giuliano da San Gallóhoz intézett egyik levelében sejteti, hogy Bramante meg akarta gyilkoltatok.

Michelangelo távozása után Bramante vetélytárs nélkül maradt. Annak szökését követő napon helyezteti el a Szent Péter-templom első kövét. Engesztelhetetlen bosszúja Michelangelo műve ellen fordult és úgy intéződött, hogy örökre tönkretegye azt. A csőcselékkel kifosztatta a Szent Péter-téren levő munkahelyet, ahol a II. Julius síremlékéhez szánt márványtömbök össze voltak gyűjtve.

Ezalatt a pápa, aki dühöngött szobrászának lázadása miatt, egyik brevét a másik után küldte a Signoriához Firenzébe, ahova Michelangelo menekült. A Signoria maga elé idézte Michelangelót és így szólt hozzá: „Úgy megtréfáltad a pápát, hogy még a francia király sem merte volna megtenni… Nem akarunk miattad Julius pápával háborúba keveredni, vissza kell tehát térned és ha visszatérsz, olyan hathatós leveleket adunk neked, hogy aki megbántana, ezt a Signoriát bántaná meg.“

De Michelangelo makacskodott. Feltételeket tűzött. Azt követelte, hogy II. Julius csináltassa meg vele a síremléket, amelyen már nem Rómában, hanem Firenzében szándékozott dolgozni. Midőn

II. Julius hadba vonult Perugia és Bologna ellen és sürgetései mind fenyegetőbbekké váltak, Michelangelo arra gondolt, hogy Törökországba utazik, mert a szultán azt az ajánlatot tette neki a ferenc-rendiek útján, hogy menjen Konstantinápolyba és építse meg a perai hidat.

Végre engednie kellett és az 1506. év novemberének utolsó napjaiban kelletlenül Bolognába utazott, ahova a győzedelmes II. Julius csak kevéssel előbb vonult be.

„Egy reggel, midőn Michelangelo a San Petronio-templomba ment misére, a pápa lovászai megismerik és őszentsége elé vezetik, aki asztalnál ült a Tizenhatok palotájában. Midőn a pápa maga előtt látta őt, haragos arccal így szólt: „Neked kellett volna minket felkeresnünk és te megvártad, hogy mi keressünk fel téged!"... Michelangelo letérdelt és fennszóval bocsánatot kért, azzal mentegetve magát, hogy nem rosszaságból, hanem felindulásból hibázott, mert nem bírta elviselni, hogy úgy kergessék el, ahogy megtették. A pápa lehajtotta fejét és nem felelt, látszott, hogy nagyon fel van indulva. Ekkor egy püspök, akit Soderini bíboros bízott meg

azzal, hogy Michelangelót kimentse és ajánlja, közbe akart lépni és így szólt: „Ne nehezteljen Szentséged hibájáért, mert tudatlanságból hibázott. A festők, művészetükön kívül, mind ilyenek." De a pápa haraggal válaszolt: „Te olyan gorombaságot mondasz neki, amilyent mi nem mondunk. Te vagy a tudatlan és szerencsétlen, nem ő. Hordd el magad a pokolba." És mert nem ment el, a pápa szolgái ütlegekkel kidobták. Miután a pápa ilyképen haragjának nagy részét a püspökre adta ki, közelébb hítta magához Michelangelót és megbocsájtott neki."

Szerencsétlenségére, hogy II. Juliussal kibéküljön, Michelangelónak bele kellett törődnie a pápa szeszélyeibe és a mindenható akarat újból másfelé fordult. Már nem volt szó a síremlékről, hanem óriási bronzszoborról, amelyet Bolognában akart állíttatni magának. Hiába tiltakozott Michelangelo, „hogy ő nem ért a bronzöntéshez". Meg kellett tanulnia és keserves munkára vállalkoznia. Hitvány szobában lakott, amelyben csak egy ágy volt és ebben aludt két firenzei segédjével, Lapóval és Lodovicóval, valamint Bernardino nevű öntőjével. Tizenöt hónap múlt el mindenféle kellemetlenség

közepette, összeveszett Lapóval és Lodovicóval, akik meglopták.

„Két segédem, főleg az a gaz Lapo, mindenkivel el akarta hitetni, hogy ők csinálják ezt a művet, vagy hogy társas viszonyban vannak velem. Sohasem látták be, főleg Lapo, hogy nem ők a mesterek, míg csak ki nem dobtam: csak akkor tért észre, hogy az én szolgálatomban állott... Elkergettem mint egy kutyát."

Lapo és Lodovico zajosan panaszkodtak; Firenzében rágalmakat terjesztettek Michelangelo ellen és végre is pénzt zsaroltak ki atyjától, azon a címen, hogy meglopta őket.

Azután a bronzöntő tehetetlensége derült ki.

„Azt hittem volna, hogy Bernardino mester még tűz nélkül is kép'es lenne önteni, oly nagy hitem volt benne."

1507 júniusában az öntés szerencsétlenül járt. Az alak csak derékig jött ki. Mindent újból kellett kezdeni. Michelangelót egész 1508 februárig foglalkoztatta ez a munka. Egészsége majdnem tönkrement.

„Alig szakíthatok időt evésre" — írja öccsének.

"...A legnagyobb nehézségek és óriási fáradalmak közepette élek és nem törődöm egyébbel, csak éjjelnappal munkával. Annyi bajt szenvedtem és szenvedek, hogy ha még egyszer újból kellene csinálnom, nem hiszem, hogy életemből kitelnék, mert igen nagy munka volt."

Ennyi fáradsághoz képest az eredmény szánalmas lett II. Julius szobra, melyet 1508 februárjában állítottak fel a San Petronio-templom homlokzata előtt, csak négy évig maradt ott. 1511 decemberében a Bentivogliók, II. Julius ellenségeinek pártja elpusztította és Alfonso d’Este megvásárolta töredékeit, hogy ágyút öntessen belőle.

*

Michelangelo visszatért Rómába. A pápa egy másik feladatot rótt rá, amely nem kevésbé váratlan volt és még veszedelmesebb. A festőt, aki mitsem értett a freskófestés mesterségéhez, a Sixtus-kápolna

boltozatának kifestésével bízta meg. Mintha csak kedve telt volna abban, hogy lehetetlent kívánjon és Michelangelónak abban, hogy teljesítse azt.

Úgy látszik, Bramante volt az, aki látván, hogy Michelangelo a pápa kegyével tér vissza, ezt a feladatot reá hárította, abban a feltevésben, hogy ez dicsőségének veszte lesz. A kísérlet annál veszedelmesebb volt Michelangelóra nézve, mert ugyanabban az évben, 1508-ban, vetélytársa Ráfael hasonlíthatatlan szerencsével kezdte meg a Vatikán stanzáinak kifestését. Mindent elkövetett, hogy szabaduljon a félelmes megtiszteltetéstől, még Ráfaelt is ajánlotta maga helyett: azt mondta, hogy ez nem az ő művészete és hogy nem fog neki sikerülni. De a pápa ragaszkodott hozzá és engednie kellett.

Bramante Michelangelo számára állványt emelt a kápolnában és Firenzéből elhozattak néhány festőt, akiknek a freskófestésben gyakorlatuk volt, hogy legyenek segítségére. De Michelangelo semmiféle segítséggel sem boldogulhatott. Azzal kezdte, hogy használhatatlannak jelentette ki Bramante állványát és újat emelt helyébe. Ami a firenzei festőket illeti, ezek nem voltak kedvére valók és minden magyarázat nélkül kitette őket. „Egy reggel elhatározta, hogy mindent leveret, amit festettek és bezárkózván a kápolnába, többé nem akart nekik ajtót nyitni, de még házában sem mutatkozott nekik. Mikor azután úgy találták, hogy a tréfa már túlságos hosszú ideig tart, elszánták magukat és szégyenkezve tértek vissza Firenzébe.

Michelangelo egyedül maradt néhány munkással, de ahelyett, hogy a fokozott nehézség fékezte volna merészségét, még kibővítette tervét és elhatározta, hogy nemcsak a boltozatot festi ki, amiről eleve szó volt, hanem a falakat is.

Az óriási munka 1508 május 10.-én kezdődött. Komor évek, — a legkomorabbak és legmagasztosabbak ebben az egész életben! Ez a legendai Michelangelo, a Sistina hőse, kinek nagyszerű képe bele van vésve az emberiség emlékezetébe és kell is, hogy ott maradjon.

Szörnyen szenvedett. Akkori levelei szenvedélyes csüggedésről tesznek tanúságot, amely nem elégíthette ki magát isteni

gondolataival:

„Nagy felindulásban vagyok, mert már egy éve, hogy egy garast sem kaptam a pápától és nem is kérek, mert munkám nem halad úgy, hogy megérdemelném. És ennek a munka nehézsége az oka, meg az is, hogy nem az én mesterségem. Így csak eredmény nélkül vesztegetem időmet. Isten segéljen meg."

Alig fejezte be a *Vízözön* festményét, midőn ez penészedni kezdett: az alakok már nem voltak megkülönböztethetők. Nem akarta folytatni. De a pápa nem fogadott el semmi kifogást. Újból munkához kellett látnia.

Fáradalmaihoz és nyugtalanságaihoz még övéinek ocsmány alkalmatlankodásai is járultak. Az egész család reá nehezedett, visszaélt vele, halálra szorongatta. Atyja szüntelen jajgatott, nyugtalankodott pénzdolgok miatt. Még neki kellett azzal töltenie idejét, hogy bátorítsa az öreget, holott maga is nyomott hangulatban volt.

„Ne féljen semmit, mert ezek épen nem életbevágó dolgok ... A szükséges pénzben sohasem lesz hiányuk, amíg csak nekem lesz ... Még ha mindenét a világon elvennék is, akkor se hiányoznék semmijük, míg csak élek . . . Inkább vagyok szegény és látom magát életben, mert ha meghalna, a világ minden aranya mitsem érne nekem ... Ha nem lehet része a világ oly tisztességeiben, mint más polgároknak, érje be azzal, hogy van kenyere és éljen Krisztussal jól és szegényesen, mint én itt; mert bizony nyomorúságosán élek és nem törődöm sem az élettel, sem a világ megtiszteltetéseivel és nagy bajok között, ezer gyanúban élek. És már körülbelül tizenöt éve, hogy nem volt egy jó órám sem és mindent megtettem, csakhogy segítsem magukat, pedig sohasem ismerték és hitték el. Isten bocsásson meg mindnyájunknak! Kész vagyok ugyanígy cselekedni, míg élek, csak legyen módom reá."

Három öccse kizsákmányolta. Tőle vártak pénzt, elhelyezkedést; lelkifurdalás nélkül merítettek a kis tőkéből, amelyet Firenzében összegyűjtött volt; nála szállásolták be magukat Rómában; vele vásároltatott magának Buonarroto és Giovan Simone üzletet, Gismondo földbirtokot Firenze mellett. És még csak nem is voltak hálásak iránta: mintha mindezzel tartozott volna nekik. De ő sokkal

büszkébb volt, semhogy rá ne hagyta volna őket. A fickók azonban nem érték be ezzel. Rosszul viselték magukat, Michelangelo távollétében rosszul bántak atyjukkal. Akkor dühös fenyegetésben tört ki. Ostorral vezette öccseit, mint vásott suhancokat. Szükség esetén meg is ölte volna őket.

„Giovan Simone,

Azt mondják, hogy ha jó emberrel cselekszünk jót, jobbá tesszük őt. de ha rosszal, ez még rosszabb lesz. Már több év óta szép szóval és jó tettekkel igyekeztem, hogy helyes életre térítselek és békére atyáddal és mivelünk: te pedig csak mindig rosszabb vagy… Hosszasan beszélhetnék neked a te dolgaidról, de csak szavak maradnának, mint mindaz, amit már mondtam neked. Csak röviden akarom neked megmondani, hogy nincs semmid a világon és hogy én adom neked háztartásod költségeit és adtam már egy idő óta Isten nevében, mert azt hittem, hogy testvérem vagy mint a többiek. Most már azonban bizonyos vagyok benne, hogy nem vagy testvérem, mert ha az volnál, nem fenyegetnéd meg atyámat. Állat vagy és én úgy fogok veled bánni, mint állattal. Tudd meg, hogy aki atyját fenyegetni vagy bántani látja, az köteles életét kockáztatni érte. De elég! Azt mondom neked, hogy nincs semmid a világon és ha csak legcsekélyebbet is hallok a te dolgaidról, azonnal odamegyek, megmutatom neked hibádat és majd megtanítlak elpocsékolni vagyonodat és felgyújtani a házat és birtokot, amelyeket nem te szereztél. Nem vagy ott, ahol gondolod. Majd ha odamegyek, olyat mutatok neked, hogy véres könnyeket fogsz sírni és megtudod, mire alapítod elbizakodottságodat.

Újból mondom neked: hogy ha igyekezni fogsz jól viselni magad és megbecsülni s tisztelni atyádat, én úgy foglak segíteni, mint a többit és rövid időn belül jó boltot szerzek neked. De ha nem így cselekszel, én majd ott leszek és olyan módon intézem el dolgaidat, hogy jobban megtudod mint valaha, hogy ki vagy és hogy mid van a világon… Elég ebből ennyi. Ha nem győzöm szóval, majd kipótolom tettekkel.

Michelangelo Rómában.

Kénytelen vagyok még két verset írni neked. Tizenkét év óta járom keservesen egész Itáliát, elviseltem minden szégyent, elszenvedtem

minden szenvedést, testemet mindenféle
fáradalommal sanyargattam, még életemet is ezer veszélynek kitettem, csak hogy segítsem családomat. Most pedig, midőn magam kissé összeszedni kezdtem, te magad akarod szétszedni és ledönteni mindazt, amit annyi év fáradságával építettem. De Krisztus testére mondom, ebből nem lesz semmi! Mert,
ha szükséges, magam szét tudok szedni tízezer hozzád hasonlót. Légy tehát okos és ne tedd próbára azt, akinek úgyis elég baja van.“ 106)

Azután Gismondóra kerül a sor:

„Nagy nyugtalanság és óriási fáradalmak közepette élek itt. Semmiféle barátom nincs, de nem is akarok. Nincs annyi időm, hogy lenyelhessem falatomat, ne bosszantsatok tehát, mert egy szemernyit sem vagyok képes eltűrni."

Végül harmadik öccse, Buanarroto, aki a Strozziak kereskedő házában volt alkalmazva, mindazon pénzelőlegek után, amelyekben Michelangelo részesítette, arcátlanul zaklatja őt és azzal dicsekszik, hogy többet költött számára, mint amennyit kapott:

„Hálátlanságodtól kérdezném meg“ — írja neki Michelangelo — „hogyan szerezted pénzedet. Azt is szeretném tudni, számon tartod-e azt a *228* aranyat, amit a Santa Maria Nuova bankjából vettetek ki és még sok százat, amit a házra és reátok költöttem és azt a sok kellemetlenséget és gondot, amelyben részem volt, hogy rajtatok segíthessek. Szeretném tudni, számolsz-e mindezzel. Ha annyi eszed volna, hogy az igazságot megértsd, nem mondanád:
Ennyit költöttem a magaméból és nem is jöttél volna ide, hogy ügyeddel zaklass, tekintve azt az elbánást, amelyben benneteket a múltban részesítettelek, sőt azt mondtad volna: Michelagniolo tudja, mit írt nekünk és ha most nem tesz úgy, bizonyára akadályozza valami, amiről mi nem tudunk. Legyetek türelemmel, mert nem jó megsarkantyúzni azt a lovat, amely úgy fut, ahogy csak bír és jobban amúgy sem bír. De ti sohasem ismertetek engem és ma sem ismertek. Isten bocsássa meg nektek! mert ő részesített abban a kegyelemben, hogy rendelkezzem azzal, amivel rendelkezem, illetőleg amivel rendelkeztem, hogy segíthessek rajtatok. Majd rájöttök, ha én már nem leszek.

Ilyen volt a hálátlanságnak és irigységnek az a légköre, melynek közepette Michelangelo vergődött. Egyfelől méltatlan családja, mely zaklatta, másfelől elkeseredett ellenségei, akik kikémlelték és bukására számítottak, ő pedig ez alatt az idő alatt befejezte a Sistina heroikus munkáját. De mily kétségbeesett erőlködés árán! Kevés híja, hogy mindent ott nem hagyott és újból el nem menekült. Azt hitte, hogy meg fog halni. Talán akarta is.

A pápa haragudott reá lassúságáért és azért, hogy rejtegeti előle munkáját. Büszke jellemeik viharfelhők gyanánt ütköztek egymásba. „Egy nap“ — írja Condivi — „a pápa faggatta Michelangelót, mikor készül el a kápolnával. Michelangelo a maga módján így válaszolt: „Majd ha lehet." A pápa, aki hirtelen természetű volt, megütötte botjával, amelyet kezében tartott és így szólt: „Majd ha lehet! Majd ha lehet!" Erre Michelangelo hazament és fölkészült, hogy szó nélkül Firenzébe utazzék, midőn megjelent nála a pápa küldötte és ötszáz aranyat adott át neki, kiengesztelvén, ahogy lehetett és mentegetvén a pápát."

Másnap azonban már újra kezdték. A pápa végre is dühösen így szólt hozzá: „Azt akarod, hogy ledobassalak arról az állványról?" Michelangelónak engednie kellett, leszedette az állványt és az 1512. év Mindszentek napján leleplezte művét.

A ragyogó és komor ünnepnap, amelyre reáesnek a Halottak napjának gyászos sugarai, jól megfelelt a rettenetes mű felavatásának. Tele van az annak az Istennek szellemével, aki teremt, öl és elnyel. Az élet egész ereje szélviharként zúg benne.

II.

AZ ERŐ, MELY MEGTÖRIK

Rocte’ e l'alta cholonna.

Herakles dicsőségesen és megtörten került ki e heraklesi munkából. A Sixtus-kápolna boltozatának festése közben hónapokig hátraszegett fejjel kellett dolgoznia és „ez által annyira megromlott látása, hogy még sokáig nem volt képes levelet olvasni vagy valamit megnézni, csak ha feje fölé tartotta, hogy jobban lásson."

Maga is tréfálkozott fogyatkozásai fölött:

Golyvás vagyok, mint víztől ittasan

A macskák a nedves Lombardiában,

Vagy mit tudom, még hol a nagy világban, —

Hogy már tokámat éri a hasam.

A koponyám a hátaimat veri,

S büszkén az égre meredez szakállam,

Ecsetemet se tartom föl hiában,

Orcámat tarkára csöpögteti.

A két csípőm a bendőmbe szorult,

Hátam helyett szolgál az ülepem,

S nem látom azt se, lábam hol mozog.

Elől a bőröm hosszúra kinyúlt,

Hátul meg nagyon rövid lett nekem:

Most, mint feszült íj, oly görbe vagyok.

Természetes dolog,

Hogy ferde minden, amit képzelek:

Találni görbült csőből nem lehet.

A munkám halva született,

Védd meg, Giovanni, a becsületem:

Én festő nem vagyok, s nem vagyok jó helyen!

De ne üljünk fel e vidám hangnak. Michelangelo szenvedett csúnyasága miatt. Az olyan ember szemében, aki, mint ő, mindenkinél jobban rajong a fizikai szépségért, a csúnyaság szégyen. Megaláztatásának nyoma egyik-másik madrigáljában is felfedezhető. Fájdalma annál mélyebb volt, mert egész életén át szerelem emésztette, anélkül, hogy — úgy látszik — valaha is viszonzásban részesült volna. Akkor saját magába vonult vissza és a költészetbe öntötte ki gyengéd és fájdalmas érzelmeit.

Gyermekkora óta verselt: ez parancsoló szükséglet volt neki. Rajzaira, leveleire, elszórt feljegyzéseire kerültek gondolatainak kifejezései, melyeket utóbb újból elővett és szüntelen átdolgozott. Fájdalom, 1518-ban ifjúkori költeményeinek legnagyobb részét elégettette, mások halála előtt semmisültek meg. Az a kevés is azonban, ami reánk maradt. elénk idézi szenvedélyeit.

Úgy látszik, hogy Firenzében, 1504 körül írta a legrégibb költeményt:

Boldog valék, míg annyi támadásnak

Helytálltam és te nem bírtál velem;

Legyőzve roast, hatalmad érezem

S orcáim sűrű könnyeimtől áznak.

Mert nyilaid eleddig nem találtak

A célba és nem sérték meg szivem,

Bosszúd halálra váltja életem

S a fegyvered: sugára szép szempárnak.

Miként madárka nem kerül a lépre

Sok évig bár, de végre fennakad

S annál keservesebb a szörnyű vége,

Úgy engem is sokáig megkíméle

Kegyetlen Ámor, éltem megmaradt.

Most élvevé: könyörtelen kivégze.

Két madrigal, amelyeket 1504 és 1511 között valószínűleg ugyanahhoz a nőhöz intézett, megkapó kifejezésű:

Ki az, aki tehozzád kényszerít

— Jaj, ó jaj énnekem —

Bilincsbe verve, bár szabad vagyok?...

Miért, hogy már enyém se lehetek?

Ó Isten, ó Egek!

Ki az, ki már fölöttem ily erős,

Ugyan ki az, aki engem legyőz,

Hogy ellenébe mitse tehetek?

Ó Isten, ó Egek! . . .

Egy Bolognából, 1507 decemberében írott levelének hátlapján maradt fenn ez az ifjúkori szonett, amelynek érzéki finomsága Botticelli valamelyik látomását idézi fel:

Vidám Virágok, kötve koszorúba

Örülve díszítik hölgyem fejét,

S aranyhaját csókolni mind elébb

Igyekszik, — hátra egyik sem szorulna.

Bizony ruhája naphosszat sem únja

Feszülni keblén, bár bővebb odébb

S aranyfonál belé nem fáradt még,

Arcán, nyakán fátylát hogy végighúzza.

Legboldogabb ám a szalag talán,

Csokorba kötve amely ott pihen

Aranyvégével épp’ a kebelén.

És az övecske karcsú derekán

Rebegni látszik: „Mindig ölelem."

Mit tennének még karjaim helyén!

Egy bizalmas jellegű, hosszú költeményben — mintegy vallomásban — amely alig idézhető szószerint, Michelangelo sajátságosan nyers kifejezésekkel írja le szerelmi gyötrelmeit:

Ha egy nap is nem látlak tégedet,

Békét, nyugalmat sehol sem lelek.

Viszont ha látlak, szinte megtelek,

Mint koplaló, ha végre már evett . . .

Ha kérdezel, úgy szavam elakad,

Berekedek, felelni nem tudok . . .

Majd kínos sóhajok:

. . . Ó mily szörnyű a gyötrelem,

Melyet érez e szív, ha sejti azt,

Szerelmemért hogy nem várhat vigaszt!

Tovább nem bírom életem!

A Mediciek kápolnájába szánt Madonnához való tanulmányok mellé írta a következő sorokat:

Magam gyötrődöm izzón a sötétben,

Midőn a főidet elhagyá a nap;

Másoknak élv, nekem bánat marad

S borulva földre, búsulok az éjben.

Ugyanebből az időből való egy híres madrigal, amelyet Bartolommeo Tromboncino zenésített meg 1518 előtt:

Hogy merjem én, ó kincsem,

Tenélküled már élni éltemet,

Segélyt ha kérnem válva sem lehet?

A sóhajok s panaszló sok sírások

Szegény szivem, tehozzád elvivék,

Ó úrnőm, s nékik bizton elhivéd

Gyötrelmeim és oly közel halálom.

De ha igaz, hogy tőled messze bár,

Szolgád hűségét sohse feleded,

Szivem mi nem enyém, hagyom neked.

(Költemények, XI.)

Michelangelo hatalmas szobraiban és festményeiben a szerelem nem jut szóhoz: csak legheroikusabb gondolatait szólaltatta meg bennök. Úgy látszik, mintha szégyellte volna, hogy szívének gyengeségeit beléjük vegyítse. Csak a költészethez volt bizalommal. Itt kell keresnünk a kérges felülete alatt oly félős és gyengéd szív titkát:

Szeretve, mért születtem?

Hasonlítsuk össze e szerelmi költeményeket, amelyekben a szerelem és bánat úgyszólván egyértelműek, azoknak a fiatalos és ügyetlen szonetteknek kéjes rajongásával, amelyeket Ráfael írt a Disputához való

rajzok hátlapjára.

*

A Sixtus-kápolna mennyezetfestményének befejezése és II. Julius halála után Michelangelo visszatért Firenzébe és ahhoz a tervhez, amely annyira szívéhez nőtt: II. Julius síremlékéhez. Szerződéssel kötelezte magát, hogy hét év alatt elkészíti. Három éven át majdnem kizárólag ennek a munkának szentelte magát. Ebben az aránylag nyugodt korszakban, — a melankolikus és derült érettség korszakában, midőn a Sixtus-kápolna lázas háborgása lecsillapodik, mint ahogy a felkorbácsolt tenger visszatér medrébe, — Michelangelo legtökéletesebb műveit alkotja, azokat, amelyek a legjobban valósítják meg szenvedélyeinek és akaratának egyensúlyát: a *Mózest* és a Louvre *Rabszolgáit*.

De ez csak egy pillanatig tartott; életének viharos rohanása majdnem azonnal újból megkezdődik: visszahanyatlik az éjbe.

Az új pápa, X. Leó, el akarta szakítani Michelangelót elődjének dicsőítésétől, hogy saját családja diadalához kösse le. Ez inkább hiúság mint rokonérzés kérdése volt reá nézve, mert epikurosi szelleme nem érthette meg Michelangelo szomorú géniuszát: minden kegye Ráfael felé fordult. De a Sixtus-kápolna mestere Itália dicsősége volt: X. Leó magához akarta édesgetni.

Felajánlotta Michelangelónak, hogy építse fel a firenzei San Lorenzo-templom, a Mediciek templomának homlokzatát.

Michelangelót ösztönözte a Ráfaellel való vetélkedés, mert távozása után az lett a római művészet feje. Elvállalta tehát ezt az újabb feladatot, amelyet a korábbinak elhanyagolása nélkül lehetetlen volt teljesítenie és amely végnélküli gyötrelmek forrása lett számára. Igyekezett saját magával elhitetni, hogy egymással párhuzamosan folytathatja II. Julius síremlékét és a San Lorenzo-templom homlokzatát is. Arra számított, hogy a munka zömét valamelyik segédjére háríthatja és maga csak a fő szobrokat készíti el. De szokása szerint lassanként megmámorosodott tervétől és csakhamar nem tűrhette, hogy annak dicsőségét mással megossza. Végre is remegett, hogy a pápa majd megvonja tőle a megbízást és még ő könyörgött X. Leónak, hogy kösse le ezzel az újabb lánccal.

Természetes, hogy II. Julius síremlékét lehetetlen volt folytatnia. A legszomorúbb azonban, hogy éppoly kevéssé építette fel a San Lorenzo homlokzatát. Nemcsak nem akart maga mellett munkatársat megtűrni: szörnyű mániája volt, hogy mindent egymaga csináljon. Ahelyett, tehát, hogy Firenzében maradt és művein dolgozott volna, Carrarába ment, hogy a márványtömbök fejtését ellenőrizze. Mindenféle nehézséggel kellett itt megküzdenie. A Mediciek inkább a pietrasantai kőbányákat akarták volna kiaknázni, mint a carraraiakat, mert amazokat nemrég vásárolta meg Firenze városa. Michelangelót, mert a carraraiak pártjára állott, azzal a becsületbevágó váddal illette a pápa, hogy megvesztegették, midőn pedig engedelmeskednie kellett a pápának, a carraraiak üldözték, akik összejátszottak a liguriai tengerészekkel: nem kapott egyetlen bárkát sem, amely Génuából Pisába szállította volna márványait. Hegyeken, mocsaras síkságokon át utat kellett építenie, részben cölöpökre. A vidék lakói nem akartak az út költségeihez hozzájárulni. A munkások nem értettek feladatukhoz. A kőbányák is, a kőfaragók is újak voltak. Michelangelo panaszkodott:

„Arra vállalkoztam, hogy halottakat támassz ak fel, midőn a hegyeket megfékezni és a művészetet ilyen helyre bevinni igyekeztem."

Mégis kitartott:

„Amit megígértem, mindenképpen meg fogom tartani és Isten segítségével a legszebb munkát fogom készíteni, amilyent valaha

Itáliában csináltak."

Mennyi erőt, lelkesedést, lángészt vesztegetett el hiába! 1518 szeptemberének végén a túlerőltetés és kellemetlenségek következtében megbetegedett. Maga is tudta, hogy ez a napszámosnak való élet megemészti egészségét és álmait. Súlyosan nehezedett reá a vágy, hogy végre hozzálásson munkájához és a szorongás, hogy nem tehette meg. Egyéb kötelezettségei, amelyeknek nem volt képes eleget tenni, egyre sarkalták.

„Meghalok kínomban, hogy balsorsom miatt nem csinálhattam azt, amit akarnék... Meghalok bánatomban és úgy tűnök fel magam előtt, mintha akaratom ellenére csalóvá lettem volna."

Firenzébe visszatérve, emésztő türelmetlenséggel várta a márványszállítmányok megérkezését, de az Arno kiszáradt és a márványtömbökkel megrakott bárkák nem voltak képesek felfelé haladni.

Végre megérkeztek: most csak hozzálát a munkához? Nem. Visszatér a kőbányákba. Ragaszkodik ahhoz, hogy addig nem kezdi el, míg csak egész márványhegyet nem gyűjt össze, — mint egykor II. Julius síremléke számára. Mindegyre halogatja a kezdet pillanatát; talán fél tőle. Nem ígért-e túlságos sokat? Nem volt-e vakmerőség, hogy erre a nagy építészeti munkára vállalkozott? Ez nem az ő mestersége: hol is tanulta volna? Most pedig nem képes sem előre menni, sem hátra.

Ennyi fáradsággal még azt sem érte el, hogy a márványok szállítását biztosítsa. A Firenzébe küldött hat monolith oszlop közül négy útközben tört el, egy már Firenzében. Munkásai felültették.

Végre is a pápa és Medici bíboros türelmetlenkedni kezdtek a sok drága idő miatt, amelyet hasztalant vesztegetett el a kőbányákban és sáros utakon. 1510 márciusának 10.-én a pápa brevéje felmenti Michelangelót a San Lorenzo homlokzatának elkészítésére kötött szerződés alól. Michelangelo csak akkor értesült erről, midőn a felváltása céljából Pietrasantába küldött munkáscsapatok odaérkeztek. Súlyosan megsértődött:

„Nem írom a bíboros számlájára a szóban levő homlokzat

famintáját, amelyet Rómába küldtem neki; nem írom számlájára azt a három esztendőt sem, amelyet ezzel a dologgal elvesztettem; nem írom számlájára, hogy a San Lorenzo munkája tönkretett; nem írom számlájára azt a gyalázatot, hogy megbíztak ezzel a munkával, majd elvették tőlem, azt sem tudom miért!… Most így egyezhetünk meg: Leó pápa tartsa meg a kibányászott köveket, én pedig a kezeim közt levő pénzt — és hadd szabaduljak!“

Nem pártfogóit kellett volna Michelangelónak vádolnia, hanem saját magát. Jól tudta ezt és ez volt legnagyobb bánata. Küzdött magával. 1515-től 1520-ig, erejének teljében, mit alkotott túláradó géniusza? — A Santa Maria sopra Minerva-templom unalmas *Krisztusát,* — Michelangelónak oly művét, amelyben nem találjuk meg Michelangelót! — És még ezt sem fejezte be.

1515-től 1520-ig, a nagy renaissance ez utolsó éveiben, azok előtt az elemi csapások előtt, amelyek Itália tavaszának véget vetettek, Ráfael kifestette a Vatikán loggiáit, a Stanza dell’ Incendiót, a Farnesinát, minden nemben remekműveket alkotott, felépítette a villa Madamát, vezette a Szent Péter-templom építkezését, az ásatásokat, az ünnepségeket, a műemlékeket, kormányozta a művészetet, óriási iskolát alapított és diadalmas munkája közepette halt meg.

*

Csalódásainak keserűsége, az elveszett napok, tönkrement remények, megtört akarat fölött való kétségbeesés visszatükröződik a következő korszak komor műveiben: a Mediciek síremlékeiben és II. Julius síremléke új szobraiban.

A szabad Michelangelo, aki egész életében egyik iga alól a másik alá hajtotta fejét, gazdát változtatott. Giulio de’ Medici bíboros, aki VII. Kelemen néven csakhamar pápa lett, 1520-tól 1534-ig uralkodott fölötte.

Nagyon szigorúak voltak VII. Kelemennel szemben. Kétségtelen, hogy — mint mindegyik pápa — ő is családi büszkeségének szolgálatába akarta hajtani a művészetet és a művészeket. De Michelangelónak nem sok panasza lehet reá. Egyik pápa sem szerette annyira. Egyikük sem tett tanúságot müvei iránt táplált

állandóbb és mélyebb érdeklődésről. Egyikük sem értette meg jobban akaratának gyengeségét, szükség esetén saját maga ellen védelmébe vette őt és megakadályozta abban, hogy szétforgácsolja erejét. Még a firenzei felkelés és Michelangelo lázadása után sem változtak meg Kelemennek iránta való érzelmei. De nem függött tőle, hogy lecsillapítsa a nyugtalanságot, lázt, pesszimizmust, halálos búskomorságot, amely e nagy szívet emésztette. Mit használhatott neki gazdája személyes jósága? Mégis csak gazdája volt!...

„Három pápát szolgáltam" — mondá Michelangelo utóbb — „de kényszerűségből.

Mit jelentett számára egy kis dicsőség és egykét szép mű? Oly távol volt ez mindattól, amiről álmodott... És az öregség közeledett. És minden elsötétedett körülötte. A renaissance haldoklott. Rómát csakhamar a barbárok fosztják ki. Egy szomorú Isten fenyegető árnyéka ereszkedett le Itália gondolatára. Michelangelo érezte a tragikus óra eljövetelét és fojtó aggodalmat szenvedett.

Miután Michelangelót kiragadta annak a vállalkozásnak szövevényéből, amelyben elmerült, VII. Kelemen elhatározta, hogy új irányba tereli géniuszát és az volt a szándéka, hogy közelről felügyel reá. Megbízta a Mediciek kápolnájának és síremlékeinek elkészítésével. Teljesen a maga szolgálatának akarta lefoglalni. Még azt az ajánlatot is tette neki, hogy lépjen szerzetes rendbe és egyházi javadalommal kínálta meg. Michelangelo visszautasította, de VII. Kelemen mégis havi díjat fizetett neki, a háromszorosát annak, amit kívánt és a San Lorenzo-templom szomszédságában levő házzal ajándékozta meg.

Úgy látszott, hogy minden jó úton van és a kápolna munkálatai derekasan haladtak, midőn Michelangelo hirtelen elhagyta házát és visszautasította VII. Kelemen havi diját. A csüggedés újabb válságán ment keresztül. II. Julius örökösei nem bocsájtották meg neki, hogy a vállalt munkát abbahagyta; üldözéssel fenyegették és kétségbevonták jóhiszeműségét. Michelangelo elrémült a per gondolatától; lelkiismerete igazat adott ellenfeleinek és azzal vádolta, hogy nem tett eleget kötelezettségeinek: lehetetlennek látszott előtte, hogy pénzt fogadjon el VII. Kelementől, míg vissza nem térítette azt, amelyet II. Júliustól kapott.

„Így már nem élhetek, még kevésbé dolgozhatom" — írja. Könyörgött a pápának, hogy járjon közbe II. Julius örököseinél, hogy segítse visszatéríteni mindazt, amivel nekik tartozik:

„Majd eladok és mindent elkövetek, hogy visszatéríthessem."

Vagy pedig engedjék meg neki, hogy teljesen II. Julius síremlékének szentelhesse magát:

„Még életemnél is jobban szeretném, ha megszabadulhatnék ettől a kötelezettségtől.“

Arra a gondolatra, hogy ha VII. Kelemen meg találna halni, ő ki lenne szolgáltatva ellenségei üldözésének, olyan volt, mint egy gyermek, sírt és kétségbeesett:

„Ha a pápa cserbenhagyna, nem tudnék tovább élni... Nem csoda, ha érthetetlenül írok. mert teljesen elvesztettem fejemet."

VII. Kelemen nem vette nagyon komolyan a művésznek ezt a kétségbeesését és ragaszkodott ahhoz, hogy ne szakítsa félbe a Mediciek kápolnájának munkálatait. Barátai mitsem értettek aggályaiból és rábeszélték, hogy ne tegye magát nevetségessé a havi díj visszautasításával. Egyikük alaposan lehordja, hogy meggondolás nélkül cselekedett és kérte, hogy ne engedje át magát rögeszméinek. Egy másik ezt írja neki:

„Azt mondják nekem, hogy visszautasította diját, elhagyta házát és abbahagyta munkáját: ezt én tiszta bolondságnak tartom. Barátom, komám, ellenségeinek malmára hajtja a vizet... Ne foglalkozzék hát többet II. Julius síremlékével és fogadja csak el a díjazást, mert jó szívvel adják."

De Michelangelo makacskodott. — A pápai kincstár erre azzal tréfálta meg, hogy szaván fogta: megszűntette díjazását. A szerencsétlen, szorongatott helyzetben, néhány hónap múlva arra kényszerűit, hogy újból kérje azt, amit visszautasított. Először félénken, szégyenlősen:

„Kedves Giovanni, mivelhogy a toll mindig merészebb a nyelvnél, megírom azt, amit a legutóbbi napokban több ízben nem mertem

élő szóval elmondani, tekintve az idők járását: nevezetesen azt, vajon a mai viszonyok közt, amelyek, mint mondottam, nem kedveznek művészetemnek, nem tudom, számíthatok-e még díjamra. Ha bizonyos volnék benne, hogy nem kapom tovább, azért nem tenném azt, hogy ne dolgozzam tovább és mindazt meg ne tegyem a pápa kedvéért, amire képes vagyok, de... sokkal kisebb költséggel kellene kijönnöm ..."

Majd, a kényszerűség nyomása alatt, újból előhozakodik:

„Miután tegnap elváltunk, újból meggondoltam dolgaimat és tekintve, hogy ez a San Lorenzo-munka annyira a pápa szívéhez nőtt és hogy menynyire sürget őszentsége, miután saját jószántából díjazást engedélyezett nekem, csak hogy minél pontosabban szolgálatára lehessek, hátráltatna, ha el nem fogadnám... Megváltoztattam tehát szándékomat és míg máig nem kértem, ma kérem, mert az a véleményem, hogy az így sokkal jobban lesz, több szempontból, amiről nem írhatok... Szeretném tehát, ha kiadná nekem díjamat, amely megillet, attól a naptól kezdve, midőn engedélyezték, mai napig... Legyen szíves megizenni, mikor mehetnék érte.“

De meg akarták leckéztetni és nem vettek tudomást kívánságáról. Még két hónap múlva sem kapott semmit és még több ízben meg kellett sürgetnie pénzét.

Gyötrődés közepette dolgozott; panaszkodott, hogy gondjai akadályozzák képzeletét:

„... A kellemetlenségek nagy hatást gyakorolnak reám... Nem lehet kézzel dolgozni, ha az ember esze máshol jár, főleg a szobrászatban. Itt azt mondják, hogy ez ösztökélésemre szolgál, de én azt mondom, hogy rossz sarkantyú az, amely a lovat hátrafelé indítja. Már több mint egy éve nem kaptam meg díjamat és szegénységgel küzködöm, egész egyedül vagyok bajaimmal és azok oly számosak, hogy erősebben lefoglalnak, mint a művészet, mert nincs módom reá, hogy tartsak valakit, aki szolgálatomra lehetne".

Szenvedései olykor meghatották VII. Kelement. Szeretetreméltóan fejeztette ki rokonérzését előtte. Biztosította kegyelméről, „míg csak életben marad.“ De a Mediciek gyógyíthatatlan könnyűvérűsége

felülkerekedett és ahelyett, hogy munkáinak egy része alól feloldta volna, még újabb megbízásokat adott neki: így egyebek között szó volt egy képtelen kolosszusról, melynek feje harangtorony lett volna, karja kémény. Michelangelónak egy ideig foglalkoznia kellett ezzel a fantasztikus tervvel. Emellett állandóan résen kellett lennie munkásaival, kőmíveseivel, fuvarosaival szemben, akiket a nyolcórás munkaidő apostolainak előfutárai elrontani igyekeztek.

Ugyanekkor házi bajai is megszaporodtak. Minél öregebb lett atyja, annál ingerlékenyebb és igazságtalanabb lett. Egy szép napon elszökött Firenzéből és fiát vádolta, hogy elűzte őt. Michelangelo ezt a csodálatraméltó levelet írta neki:

„Édes atyám, ugyancsak csodálkoztam a minap, midőn nem találtam otthon. De most még jobban csodálkozom, mert azt hallom, hogy panaszkodik reám és azt mondja, hogy én kergettem el. Biztos vagyok ugyanis benne, hogy születésem napjától mai napig soha eszem ágában sem volt akár kis. akár nagy dologban ellenére cselekedni és mindazt a fáradalmat, amit elviseltem, magukhoz való szeretetből viseltem el... Mindig pártját fogtam ... Még csak néhány nap előtt is, mikor baja volt, megmondtam és megígértem, hogy teljes őrömmel mindig támogatni fogom, míg csak élek. Most még egyszer ismétlem. Igen csodálkozom, hogy ilyen hamar elfelejtette mindezt. Immár harminc év óta kiismerhettek engem — maga és fiai és tudhatják, hogy mindig magukra gondoltam és amikor csak tehettem, jót tettem magukkal. Hogyan hiresztelheti azt, hogy én kergettem el? Hát nem látja be, milyen rossz hírbe hoz, ha azt mondják, hogy én kergettem el? Még csak ez hiányzik nekem, azokon a bajokon felül, melyeket egyéb dolgok okoznak, még pedig szintén csak a maguk iránt való szeretetből! Ugyan szépen viszonozza! De bármint áll is a dolog, igyekszem elhitetni magammal, hogy mindig csak szégyent és kárt okoztam magának és bocsánatot kérek, mintha úgy tettem volna. Szánja reá magát, hogy bocsásson meg fiának, aki mindig rossz életet élt és aki mindazt a rosszat elkövette maga ellen, amit csak lehet ezen a világon. Még egyszer kérem, bocsásson meg nekem, akármilyen semmirekellő vagyok is és ne híresztelje rólam, hogy én, kergettem el, mert ez erősebben érint, mintsem gondolja: hiszen mégis csak fia vagyok!“

Ez a szeretet és megalázkodás azonban csak rövid időre fegyverezte le az aggastyán keserű kedélyét. Kevéssel utóbb azzal vádolja fiát, hogy meglopja. Michelangelo, kinek türelme véget ért, ezt írja neki:

„Már nem tudom, mit akar tőlem. Ha életem terhére van, megtalálta az utat, hogy megszabaduljon tőle és örökölni fogja a kincshez vezető kulcsot, amely állítása szerint nálam van. Helyesen fog cselekedni, hiszen egész Firenze tudja, milyen dúsgazdag ember volt maga és hogy én mindig mennyire kiraboltam. Megérdemlem a büntetést; dicsérni fogják érte! Csak szitkozódjék és beszéljen rólam, amit akar, de ne írjon nekem többé, mert nem hagy dolgozni. Elő kellene számlálnom mindazt, amit huszonöt év óta kapott tőlem. Nem akarnám megmondani, de végtére is meg kell mondanom. Vigyázzon magára... Az ember csak egyszer hal meg és nem tér vissza, hogy helyrehozza, amit elrontott. Haláláig várt, hogy most ilyen dolgokat csináljon! Isten segítse meg.“

Ilyen támogatásban részesítették övéi.

„Csak türelem!“ — sóhajt fel egyik barátjához intézett levelében. „Ne akarja Isten, hogy ellenemre legyen, ami nincs az ő ellenére."

Búslakodása közepette munkája nem haladt. Midőn bekövetkeztek azok az események, amelyek 1527-ben Itáliát felforgatták, a Medici-kápolna egyetlen szobra sem készült volt el. Így ez az új korszak, amely 1520-tól 1527-ig tartott, még csak tetézte az előző korszak csalódásait és fáradalmait, anélkül, hogy — több mint tíz év óta — Michelangelót egyetlen befejezett mű, egyetlen megvalósított terv örömében részesítette volna.

III.

A KÉTSÉGBEESÉS

Oilme, Oilme. ch'i'son tradito...

Az általános undor — a dolgok és saját maga iránt — Michelangelót belehajtotta annak a forradalomnak karjaiba, mely Firenzében 1527-ben tört ki.

Politikai ügyekben Michelangelo eddig ugyanarról az ingadozó

felfogásról tett tanúságot, amely életére és művészetére mindig reánehezedett. Sohasem sikerült egyéni érzéseit a Mediciek iránt való lekötelezettséggel összeegyeztetnie. Ez a heves géniusz egyébiránt mindig félénk volt, ha cselekedni kellett; nem kockáztatta meg, hogy politikai és vallásos téren szembeszálljon e világ hatalmasságaival. Levelei elárulják, hogy mindig nyugtalankodik maga és övéi miatt, fél, hogy kompromittálja magát és meghazudtolja azokat a merész nyilatkozatokat, amelyeket valamely zsarnoki tett fölött való méltatlankodás első felhevülésében elejteni talált. Minduntalan inti övéit, hogy vigyázzanak magukra, hogy hallgassanak és az első zajra meneküljenek:

„Viselkedjetek úgy, mint dögvész idején szokás; legyetek elsők a menekülésben ... Az élet sokkal többet ér a vagyonnál... Maradjatok békén, ne lépjetek senkivel barátságos vagy bizalmas viszonyba, Istent kivéve; ne beszéljetek senkiről se jót, se rosszat, mert nem tudjuk a dolgok végét. Törődjetek csak a magatok dolgaival... Ne avatkozzatok semmibe ...“

Testvérei és barátai tréfálkoztak nyugtalankodása fölött és úgy bántak vele, mintha bolond lett volna.

„Ne gúnyolódjál fölöttem" válaszolt az elszomorodott Michelangelo — „ne gúnyolódjunk senki fölött.

E nagy ember örökös remegése valóban épen nem nevetni való. Inkább sajnálatraméltó, mert nyomorult idegei következtében oly rettegések játékszere volt, amelyek ellen küzdött, anélkül, hogy leküzdhette volna őket. Annál nagyobb volt érdeme, hogy e megalázó hangulatok elmúltával beteg testét és gondolkodását arra kényszerítette, hogy szembeszálljanak a veszéllyel, amely elől az első pillanatban menekülni akart. Különben több oka volt a félelemre, mint másnak, mert élesebb eszű volt és pesszimizmusa nagyon is világosan előrelátta Itália szerencsétlenségeit. Az azonban, hogy természetes félénksége ellenére a firenzei forradalom magával ragadhatta, csak azért volt lehetséges, mert a kétségbeesés tetőpontján lelkének legmélye felszínre került.

Lelke, mely oly félénken húzódott vissza magába, izzó köztársasági érzelmű volt. Ez kitűnik azokból a lángoló szavakból, amelyeket

olykor a bizalom vagy felhevültség pillanataiban — elejtett, főleg ama beszélgetések során, amelyeket utóbb barátaival, Luigi del Riccióval, Antonio Petreóval és Donato Giannottival folytatott és amelyeket ez utóbbi Dante Divina Commediájáról szóló párbeszédeiben közölt. A barátok csodálkoztak afölött, hogy Dante Brutust és Cassiust a pokol legmélyére és Caesart föléjük helyezte. Michelangelo, akit megkérdeznek, védelmébe veszi a zsarnokgyilkosságot:

„Ha figyelemmel olvastátok volna az első énekeket, észrevettétek volna, hogy Dante nagyon is ismerte a zsarnokok természetét és tudta, mily büntetéseket érdemeltek Istentől és az emberektől. Az „erőszakosak" közé helyezi őket, akik a hetedik körben, a bugyogó vérben veszik el büntetésüket... Minthogy Dante elismerte ezt, lehetetlen feltételezni, hogy ne ismerte volna el, hogy Caesar hazájának zsarnoka volt, akit Brutus és Cassius igazságosan gyilkolt meg. Mert az, aki zsarnokot öl, nem embert öl, hanem állatot emberi alakban. A zsarnokok híjával vannak annak a szeretetnek, amelyet természettől fogva mindenkinek éreznie kell felebarátai iránt, — semmi emberi vonzalom sincs meg bennük: nem emberek többé, hanem állatok. Kétségtelen, hogy nincs bennük szeretet felebarátaik iránt: különben nem vették volna el, ami másoké és másokat eltiporva nem váltak volna zsarnokokká.

... Világos tehát, hogy aki zsarnokot öl meg, az nem követ el gyilkosságot, mert nem embert öl, hanem állatot, így Brutus és Cassius nem követtek el bűnt, midőn megölték Caesart. Először, mert olyan embert öltek meg, akit minden római polgár a törvény rendelkezése szerint tartozott megölni. Másodszor, mert nem embert öltek meg, hanem állatot emberi alakban."

Michelangelo a firenzei felkelők első sorában foglalt helyet a nemzeti és köztársasági ébredés ama napjaiban, amelyek Firenzében Róma V. Károly hadseregei által történt bevételének hírét és a Mediciek elűzését követték, ő, aki nyugodalmas időkben azt ajánlotta övéinek, hogy őrizkedjenek a politikától mint a pestistől, a felhevülés oly állapotában volt, hogy sem ettől, sem attól nem félt. Firenzében maradt, ahol a pestis és forradalom dühöngött. A járvány áldozata lett öccse, Buonar-roto is, aki karjaiban halt meg. 1528 októberében részt vett a város védelme ügyében folytatott

tanácskozásokban. 1529 január 10.-én beválasztották a *Nove di milizia* testületébe, az erődítési munkák intézésére. Április 6.-én egy évre *governatore gerale-nak* és Firenze erődítményei procuratore-jának nevezték ki. Június havában megvizsgálta Pisa fellegvárát és Livorno s Arezzo bástyáit. Július és augusztus hónapokban Ferrarába küldték ki, hogy tekintse meg az ottani híres védelmi műveket és hogy a herceggel, az erődítések kiváló szakértőjével, értekezzék.

Michelangelo felismerte, hogy Firenze védelmének legfontosabb pontja a San Miniato magaslata; elhatározta tehát, hogy ezt az állást bástyákkal biztosítja. De — nem tudni, miért — ebben megakadályozta Capponi gonfaloniere ellenzése, aki öt Firenzéből eltávolítani igyekezett. Michelangelo, aki azzal a gyanúpörrel élt, hogy Capponi és a Mediciek pártja meg akarnak szabadulni tőle, hogy a város védelmét meggátolják, San Miniatóban rendezkedett be és nem mozdult ki onnan. De beteges gyanakvása árulásról szóló minden hírt felkapott;

ilyenek mindig keringenek az ostromolt városokban, ez alkalommal azonban nagyon is megokoltak voltak. A gyanús Capponi helyébe Francesco Carduccit tették meg gonfalonierének, condottieré-nek

azonban és a firenzei csapatok főparancsnokának a nyugtalanító Malatesta Baglionit nevezték ki, aki a várost utóbb átadta a pápának. Michelangelo megsejtette a bűntényt. Aggodalmait közölte a Signoriával. „De ahelyett, hogy megköszönték volna neki, Carducci gonfaloniere gorombáskodott vele és szemére hányta, hogy gyáva és túlságosan gyanakvó Malatesta értesült Michelangelo feljelentéséről: az olyan ember mint ő, semmitől sem riadt vissza, csak hogy eltávolítson egy veszedelmes ellenfelet és Firenzében — mint főparancsnok — mindenható volt. Michelangelo elveszettnek hitte magát.

„Mégis elhatároztam" — írja — „hogy félelem nélkül megvárom a háború végét. Kedd reggel azonban, szeptember 21.-én, kijött valaki a San Nicolo kapu elé, ahol én a bástyáknál tartózkodtam és fülembe súgta, hogy ha meg akarom menteni életemet, ne maradjak tovább. Velem együtt hazajött, itt ebédelt, lovakat hozott számomra és addig nem hagyott el, míg csak Firenzéből el nem távolított."

Varchi még azzal egészíti ki ezt a tudósítást, hogy Michelangelo „12.000 aranyforintot három, alsószoknya formára tűzött ingbe varratott be és Firenzéből nem nehézség nélkül menekült el, a Porta della Giustizián át, amelyet a legkevésbé őriztek, Rinaldo Corsinival és tanítványával, Antonio Minivel.

„Vajon Isten vagy az ördög volt-e. — nem tudom" írja Michelangelo néhány nap múlva.

Esztelen rettegésének szokott démona volt. Milyen rémületben élhetett, ha — mint beszélik útközben Castelnuovóban Capponinál, az előbbi gonjalonierénél megállt és elbeszéléseivel annyira megrendítette az aggastyánt, hogy ez néhány nappal utóbb belehalt.

Szeptember 23.-án Michelangelo Ferrarában volt. Felindultságában visszautasítja a herceg vendégszeretetét és folytatja útját. Szeptember 25.-én Velencébe érkezik. A Signoria értesülvén erről, két nemesembert küld hozzá, hogy bocsássanak mindent rendelkezésére, amire szüksége lehetett, de ő szégyenkezve és mogorván mindent visszautasít és a Giudeccához vonul félre. Még most is attól félt, hogy nincs elég távol. Franciaországba akart menekülni. Ugyanaz nap, midőn Velencébe érkezett, aggodalmas és türelmetlen levelet intéz Battista della Palához, I. Ferenc ügynökéhez, aki műtárgyak vásárlása végett tartózkodott Itáliában:

„Battista, kedves barátom, mint bizonyára tudja, - elhagytam Firenzét, hogy Franciaországba menjek és Velencébe érve tájékozódtam az út felől. Azt mondták nekem, hogy innen elindulva német földön kell keresztül utazni és hogy ez veszélyes és nehéz. Szeretném azért megtudni, nem volna-e hajlandó odautazni és kérem, értesítsen engem arról is, hol várjam meg: együtt utazhatnánk... Kérem, válaszoljon leveleim vétele után, mihelyt csak lehetséges, mert égek a vágytól, hogy elmehessek. Ha azonban már nem volna hajlandó elutazni, legyen szíves erről is értesíteni, hogy rászánjam magam egyedül elutazni, ahogy épen lehet."

Franciaország velencei követe, Lazare de Balff azonnal írt I. Ferencnek és Montmorency connétable-nak. Sürgette őket, hogy használják fel az alkalmat és nyerjék meg Michelangelót a francia udvar számára. A király haladék nélkül évdijat és házat

ajánlott fel Michelangelónak. A levélváltás azonban mégis némi időbe került és midőn I. Ferenc ajánlata megérkezett. Michelangelo már visszatért Firenzébe.

Láza lelohadt. Giudeccai magányában ráért, hogy szégyenkezzék félelme fölött. Menekülése nagy feltűnést keltett Firenzében. Szeptember 30.-án a Signoria kihirdette, hogy mindazokat, akik elmenekültek, mint lázadókat száműzik, ha október 7-ike előtt vissza nem térnek. A kitűzött határnapon az elmenekülteket lázadóknak nyilvánították és javaikat elkobozták. Michelangelo neve azonban még nem szerepelt a lajstromon. A Signoria végső haladékot engedett neki és Firenze ferrarai követe, Galeotto Giugni értesítette a köztársaságot, hogy Michelangelo, aki elkésve nyert tudomást a határozatról, kész visszatérni, ha megkegyelmeznek neki. A Signoria kegyelmet ígért Michelangelónak és Bastiano di Francesco kőfaragóval menetlevelet küldött neki Velencébe. Bastiano egyúttal átadta neki barátai tíz levelét is; mindannyian sürgették, hogy térjen vissza. Közülök a nemes Battista della Palla hazaszeretettől áthatott felszólítást intézett hozzá:

„Minden barátja, egyhangúan, bármely nézeteltérés vagy habozás nélkül kéri, hogy leveleik és a menetlevél átvétele után haladéktalanul térjen haza és tartsa meg hazáját, barátait, becsületét és képességeit s élvezze örömmel azokat az időket, amelyeket egykor vágyva remélt."

Azt hitte, hogy Firenzére az aranykor következett el és nem. kételkedett a jó ügy diadalában. — Pedig, a Mediciek visszatérése után, épen a szerencsétlen Palla lett a reakció első áldozatainak egyike.

Szavai elhatározásra bírták Michelangelót. Visszatért, — de lassan; Battista della Palla, aki Luccáig elébe utazott, sokáig várt ott reá és már-már kétségbeesett. Végre november 20.-án, Michelangelo megérkezett Firenzébe. Ugyane hónap 23.-án a Signoria megszüntette a száműzetéséről szóló ítéletet, de három évre kizárták a Consiglio maggiore-ból.

Ezentúl Michelangelo mindvégig derekasan teljesítette kötelességét. Újra elfoglalta helyét a San Miniatón, amelyet az ellenség egy hónap óta bombázott, újból megerősítette a magaslatot, új hadi

műveket talált fel és — mint beszélik — megmentette a campanilét, amelyet kötelekre függesztett gyapjúzsákokkal és derékaljakkal védett. Az ostrom idején kifejtett tevékenységének utolsó nyoma 1530 február 22.-ről szóló tudósítás, amely szerint felmászott a székesegyház kupolájára, hogy megfigyelje az ellenség mozdulatait vagy hogy megvizsgálja a kupola állapotát.

Az előrelátott szerencsétlenség azonban bekövetkezett. 1530 augusztus 2.-án Malatesta Baglioni elárulja a várost. 12.-én Firenze megadja magát és a császár átadja a várost a pápa biztosának, Baccio Valorinak. Megkezdődtek a kivégzések. Az első napokban semmi sem tartóztatta fel a győztesek bosszúját. A legelső áldozatok között voltak Michelangelo legjobb barátai, Battista della Palla is. Azt mondják, hogy Michelangelo a San Niccoló oltr’ Arno-templom tornyában bújt el. Volt is oka a félelemre: az a hír terjedt el, hogy le akarta volt rombolni a Mediciek palotáját. De VII. Kelemen nem vesztette el iránta való vonzalmát. Ha hitelt adhatunk Sebastiano del Piombónak, az, amit az ostrom alatt Michelangelóról hallott, nagyon elszomorította, de beérte azzal, hogy vállat vont és így szólt: „Michelangelo rosszul cselekszik; én sohasem bántottam meg. Mihelyt a megtorlás első dühe lecsillapodott, VII. Kelemen Firenzébe írt, meghagyta, hogy keressék meg Michelangelót és ha hajlandó a Medici-síremlékek munkáit folytatni, bánjanak vele az őt megillető kímélettel.

Michelangelo elhagyta rejtekhelyét és újból megkezdte munkáját, — azoknak dicsőségére, akik ellen küzdött. Még többet is tett a boldogtalan: beleegyezett, hogy Baccio Valori, a pápa aljas cselekedeteinek eszköze és barátjának, Battista Pallának gyilkosa számára elkészíti a *Tegzéből nyilat kihúzó Apollo szobrát*. Csakhamar megtagadja a firenzei számüzötteket. Szánalmas gyengeség e nagy ember részéről, aki arra vetemedett, hogy gyávaságokkal védelmezze művészi álmainak életét az anyagi erő gyilkos hatalma ellen, amely kedve szerint megfojthatta! Nem ok nélkül szentelte életének egész utolsó szakát annak, hogy Péter apostolnak emberfölötti emléket emeljen: ő is, mint az apostol, nem egyszer sírva fakadhatott a kakas szavára!

Hazugságra kényszerítve, hízelegnie kellett Valódnak, dicsőítenie Lorenzót, Urbino hercegét. Bánat és szégyen emésztette. Munkába

temetkezett, abba rejtette tagadó dühét. Nem a Mediciek képmásait faragta ki, hanem kétségbeesésének szobrait. Midőn arra figyelmeztették, hogy Giuliano és Lorenzo de’ Medici szobrai vajmi kevéssé hasonlók, az volt büszke válasza: „Ki látja ezt tíz évszázad múlva?“ Az egyikből a Cselekvést alkotta, a másikból a Gondolatot, a lábazat szobrai pedig, amelyek azokat magyarázzák — az *Éj* és *Nap,* a *Hajnal* és *Alkony* — az élet ernyesztő szenvedéséről és a lét megvetéséről beszélnek. Az emberi fájdalom e halhatatlan jelképeit 1531-ben fejezte be. A legnagyobb irónia! Senki sem értette meg őket. Giovanni Strozzi, a megdöbbentő *Éj* láttára így elméskedett:

Az Éj, akit aludni lát szemed,

Angyalnak műve. Édesen pihen.

Kőből van, ám mert alszik, eleven.

Keltsd fel s megszólal, hogyha nem hiszed.

Michelangelo így válaszolt:

Aludni jó, még jobb, hogy kő vagyok,

Míg nem szűnik a gyötrelem; s a szégyen.

Nem látni s hallani szerencse nékem;

Ne keltsetek fel, halkan szóljatok!

Egy másik költeményében Michelangelo így panaszkodik:

Sok ezer szívért, kik, ó Nő, szeretnek,

Él itt e földön angyalalakod;

Úgy látszik, most az ég elszunnyadod,

Mivel mi annyié, azt egy nyeré meg.

Síró fohászunk kérnek,

Hadd láthassuk meg ismét szép szemed,

Kik fájdalomban nyertünk itt hazát,

A rabságba ejtett Firenze így válaszol panaszaira:

Őrizzétek meg tisztán szent reményiek,

Mert az, ki elragadott tőletek,

Elveszti félve vétkének díját;

Szerelmeseknek kisebb üdvöt ád,

Ha bőség közt a vágyak már enyészmek,

Mint a nyomor, szülője új reménynek.

Gondoljuk meg, mi volt Róma kifosztása és Firenze bukása az akkori telkekre nézve: az értelem szörnyű csődje, összeomlás. Sokan soha többé nem tértek magukhoz.

Sebastiano del Piombo gondtalan skepticizmusba merül:

„Annyira jutottam, hogy az egész világ összedőlhetne anélkül, hogy törődném vele; mindenen csak nevetek… Mintha már nem is volnék az a Bastiano, aki Róma bevétele előtt voltam, nem tudok magamhoz térni.

Michelangelo öngyilkosságra gondol:

Magát megölni hogyha szabad annak,

Ki mennybetérést ettől vár s remél.

Bizonnyal annak is, ki hittel él

És tagjai bús szolgaságban vannak.

Szelleme kínok közt gyötrődött. 1531 júniusában megbetegszik. VII. Kelemen hiába igyekszik lecsillapítani. Titkárával és Sebastiano del Piombóval azt üzente neki, hogy ne erőltesse túl magát, tartson mértéket, dolgozzék belátása szerint, olykor sétáljon is és ne törje magát annyit. Ez év őszén életét féltették. Egyik barátja ezt írta Valorinak: „Michelangelo elgyengült és lesoványodott; a minap

bizalmasan beszéltünk erről Bugiardinival és Antonio Minivel, akik állandóan mellette vannak: végül megegyeztünk abban, hogy nem sokáig él, ha nem segítenek rajta. Igen sokat dolgozik, keveset és rosszul eszik, még kevesebbet alszik. Egy hónap óta fejfájás és szédülés gyötri…“ — A pápa igazán nyugtalankodott; 1531 november 21.-én kelt brévéje kiközösítés terhe alatt megtiltotta Michelangelónak, hogy más munkával foglalkozzék, mint II. Julius és a Mediciek síremlékeivel. Kímélnie kell egészségét, „hogy továbbra is dicsőségére válhassék Rómának, családjának és saját magának."

Védelmezte Valori és a gazdag koldusok alkalmatlankodásai ellen, akik — szokás szerint — műveket kunyeráltak tőle és új megrendelésekkel zaklatták. „Ha képet kívánnak tőled" — ezt íratta neki — „kösd az ecsetet lábadra, húzz négy vonást és mondd, hogy a kép kész." A pápa járt közbe Michelangelo és II. Julius örökösei között is, mikor ezek fenyegetőzni kezdtek. 1532-ben a negyedik szerződés jött létre az urbinói herceg képviselői és Michelangelo között a síremlékre nézve: Michelangelo megígérte, hogy elkészíti az emléknek újabb, erősen egyszerűsített mintáját, hogy három év alatt befejezi és az összes költségeken kívül 2000 aranyat fizet, mindannak fejében, amit II. Julius pápától és örököseitől már kapott. „Elég, ha a munkán csak szaga megérzik kegyelmednek" — *(un poco del vostro odore),* írja Sebastiano del Piombo Michelangelónak. Szomorú feltételek, — hiszen nagy tervének csődje volt, amit Michelangelo aláírt és ezért még fizetnie is kellett! De valóban, évről-évre, életének csődje volt ez, az Élet csődje, melyet Michelangelo kétségbeesett műveinek mindegyikével elismert.

II. Julius síremlékének terve után a Mediciek síremlékeié is összeomlott. VII. Kelemen 1534 szeptember 25.-én meghalt. Michelangelo akkor — szerencséjére — távol volt Firenzétől. Régóta nyugtalanságban élt ott, mert Alessandro de’ Medici herceg gyűlölte. Ha nem tekintette volna a pápát, meg is ölette volna. Ellenséges indulata még erősödött, mióta Michelangelo nem volt hajlandó arra vállalkozni, hogy Firenze leigázásához a város fölött uralkodó erőd emelésével hozzájáruljon: — bátorság jele, mely a félénk ember hazaszeretetének nagyságáról tesz tanúságot. — Azóta Michelangelo a herceg részéről mindenre el volt készülve és

VII. Kelemen halálakor megmenekülését csak annak a véletlennek köszönhette, hogy Firenzétől távol volt. Nem tért többé vissza, sohasem látta viszont a várost. — A Mediciek kápolnája abbamaradt, sohasem fejeződött be. Amit ezen a néven ismerünk, csak halovány mása annak, amiről Michelangelo álmodott. Alig hogy a falak díszítésének váza maradt meg belőle. Michelangelo nem készítette el a szobroknak felét sem, sem a festményeket, amelyeket tervezett és midőn tanítványai utóbb eredeti szándékát megtudni és kiegészíteni igyekeztek, még azt sem volt képes nekik megmondani, hogy mi volt az: annyira lemondott minden vállalkozásáról, amelyekről teljesen megfeledkezett.

1534. szeptember 23.-án Michelangelo visszatért Rómába és haláláig ott maradt. Huszonegy évvel azelőtt hagyta el. E huszonegy év alatt három szobrot faragott II. Julius befejezetlen síremléke, hét befejezetlen szobrot a Mediciek befejezetlen emléke számára. Nem fejezte be a Laurenziana-könyvtár előcsarnokát, a Santa Maria sopra Minerva templom *Krisztus* szobrát és a Baccio Valorinak szánt *Apollót.* Elvesztette egészségét, energiáját, művészetében és hazájában való hitét. Elvesztette azt az öccsét, akit legjobban szeretett. Elvesztette atyját. akit bálványozott. Mindkettőjük emlékét fájdalomtól áthatott csodálatos költeményben örökítette meg, amely — mint minden, amit csinált, — befejezetlen maradt és a halál izzó vágyát fejezi ki:

Nyomor honából felmenél az égbe.

Sajnálj, mert holtan élek itt, atyám,

Hol általad születtem én a létre.

Halállal haltál s szentek oldalán Nem aggaszt többé élet változása, —

Szint' irigyellek, míg ezt leírám.

Küszöböd vaksors s az idő futása

Nem lépi át, holott e földön itt

Kétes gyönyör, biztos bú jár nyomába.

Tüzedre felhő árnyat nem borít,

Órák sora mitsem jelent tenéked,

Eset s szükség többé nem kényszerít.

Le nem lohad az éj sötétjén fényed

S nem nő, akárhogy is ragyog a nap,

Mikor sugára itt tüzelve éget.

Halálodból halált tanul fiad,

Ó jó atyám és látlak gondolatban

Ott, ahová ritkán lelünk utat.

Mondják, hogy szörnyű a halál, azonban

Nem az, ha végnapunk újjá virad

Urunk előtt, örökös irgalomban.

Hál' Isten, ott vagy, sejti ezt fiad

S reméli, ott talál, ha szíve végre

Kihűlt és lelke a rögtől szabad.

S ha mindjobban szeretve, fönn az égbe

Atya s fiú, erényük egyre nő,

Misem tartja tehát már vissza e földön: semmiféle művészet, nagyravágyás, gyengédség, remény. Hatvan éves, élete befejezettnek látszik. Egyedül van, nem hisz már műveiben. Sóvárog a halál után, szenvedélyesen vágyódik, hogy végre megszabaduljon az „élet változásától", az „órák kényszerétől", az „eset és szükség" zsarnokságától.

ó jaj nekem, a száguldó napok És a tükör, amely nem csal soha.

Belé ha nézünk, - ím elárulának!

Így járnak mind, kik túlsokára várnak.

Miként magam, ki már öreg vagyok.

Időm lejárt és napjaim oda!

Bűnbánón mégse készülök tova,

Itt a halál, magamba mégse szállók,

Magammal harcban állok.

Hiába sóhajtok már s könnyezek.

Mind hasztalan: az élet elveszett.

Ó jaj nekem, mindegyre végigmérem

Múlt napjaim sorált és nem lelek

Csak egyet is, mi lett volna enyém!

Sok csalfa vágy és sok botor remény

Lenyűgözött és minden szenvedélyben

Vívódtam, mit éreznek emberek,

Szeretve, égve, ontva könnyeket.

S a biztos útról hogy letértem

Vergődöm a veszélyben.

Kevés időmnek immár végit járom,

Fáradt vagyok, de több ha lenne, állom.

Vánszorgok, jaj, hová? alig tudom

S hogy lássam félek, megmutatja ám

Éltem tűnése, csukva bár szemem.

S elkopva, nyűve, csak most ismerem,

Hová jutottam a sötét úton.

S a célnál a halál les énreám.

Mi szörnyű látomány!

— Való ne íenne bár, Egek!

Örökre elveszek:

Szabad valék, a jót követhetém

S hajlottam rosszra, - van-e hát remény?'

MÁSODIK RÉSZ

A lemondás

I.

SZERELEM

lme la morte, in te la vita mia

E feldúlt szívben akkor, miután mindenről le kellett mondania, ami éltette, új élet támadt, új tavasz virágzott ki és a szerelem világosabb lánggal égett benne. Ez a szerelem azonban majdnem teljesen ment volt az önzéstől és érzékiségtől. Cavalieri szépségének misztikus imádása volt. Vittoria Colonna iránt való vallásos barátság volt, — két lélek szenvedélyes egyesülése Istenben. Ehhez járult atyai gyengédsége elárvult unokaöccsei iránt és a könyörület, szent jótékonyság, amelyben a szegényeket és gyengéket részesítette. Michelangelónak Tommaso de' Cavalieri iránt való szerelme zavarba hozhatja az átlagos szellemeket, — a tisztességeseket vagy tisztességteleneket. Még a renaissance végén és Itáliában is ferde megvilágításra adott alkalmat. Aretino gyalázatos célzásokat tett reá. De az Aretinók sértései — ilyenek mindig vannak — nem érinthetnek egy Michelangelót... „Új Michelangelót csinálnak szívükben abból az anyagból, ami szívükben van.“

Sohasem volt tisztább lélek a Michelangelóénál. Senkisem fogta fel a szerelmet vallásosabb mélységgel, mint ő.

„Több ízben hallottam" — írja Condivi — „Michelangelót a szerelemről beszélgetni és okoskodni. Akik jelen voltak, azoktól azt hallottam, hogy hasonlókat beszél a szerelemről, mint ami Platónál megírva vagyon. Én a magam részéről nem tudom, miket írt róla Plato, azt azonban jól tudom, hogy miután hosszú időn át igen bizalmas érintkezésben voltam vele, sohasem hallottam szájából, csak a legtisztességesebb szavakat, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy az ifjúságban kioltsanak minden rendetlen és féktelen vágyat, amely ébredhetne."

Ez a platói idealizmus azonban korántsem volt irodalmi és hideg

jellegű: a gondolatnak oly szélsőséges hajlamával egyesült, mely Michelangelót minden szépnek rabjává tette, amit látott. Maga is tudta ezt és egy alkalommal, midőn barátjának, Giannotti-nak meghívását visszautasította, így szólt: „Ha olyan embert látok, akinek valami különös tehetsége vagy szellemi adománya van és aki valamit jobban képes csinálni vagy mondani, mint bárki a világon, teljesen hatalmába ejt és oly tökéletesen átengedem magam neki, hogy nem vagyok már a magam ura... Ti mindannyian oly tehetségesek vagytok, hogy ha elfogadnám meghívástokat, elveszteném szabadságomat és mindegyikötök elrabolna belőlem egy-egy darabot. Még a táncos és lantos is, ha kiválnak művészetükben, azt csinálnák velem, amit akarnak. A helyett, hogy pihenést, üdülést, vidámságot találnék társaságtokban, az inkább szétszaggatná és a szelekbe szórná telkemet, úgyannyira, hogy azután napokig azt sem tudnám, micsoda világban élek."

Ha már a gondolatok, szavak vagy hangok szépsége annyira meghóditotta, mennyivel inkább rabbá ejthette a testi szépség!

Szép arc: erő, mely egyre sarkal engem! Egyéb gyönyört világ nem tartogat...

A csodálatraméltó formák e nagy alkotójának szemében, aki egyszersmind nagy hívő is, a szép test isteni volt, - - a szép test maga Isten volt, aki a test leple alatt jelent meg. Csak remegve közelítette meg, mint Mózes az égő csipkebokrot. Imádásának tárgya számára valóban *bálvány* volt, ahogy mondotta. Lábaihoz borúit és a nagy ember ez önkéntes megalázkodása, mely magára a nemes Cavalierire nézve is kínos volt, annál különösebb, mert a bálvány szép arca mögött gyakran köznapi és hitvány lélek rejlett. Így volt ez Febo di Poggiónál. De Michelangelo ezt nem vette észre... Valóban nem vette-e észre? Nem akarta észrevenni; szívében fejezte be a kinagyolt szobrot.

Ezek közül az ideális szeretők, az élő álmok közül Gherardo Perini volt az első, 1522 körül. Michelangelo utóbb Febo di Poggiót 1533-ban és Cecchino de’ Braccit 1544-ben szerette meg. Cavalieri iránt való barátsága tehát nem volt kizárólagos és egyedüli, de tartós volt és az elragadtatás oly fokára emelkedett, amelyet bizonyos mértékig barátjának nemcsak szépsége, hanem erkölcsi nemessége is igazolt.

„Valamennyinél” - mondja Vasari - „jobban szerette Tommaso de Cavalierit, fiatal és a művészetért lelkesedő római nemest. Kartont készített képmásával, természetes nagyságban, — az egyetlen képmást, amelyet valaha rajzolt. Irtózott ugyanis attól, hogy élő személyt másoljon, hacsak nem volt hasonlíthatatlan szépségű."

Vasari még ezt jegyzi meg: „Midőn Rómában Tommaso Cavalieri urat megláttam, nemcsak hasonlíthatatlan szépségű volt, hanem oly kellemes modorú, oly választékos szellemű és nemes magaviseletű is, hogy megérdemelte a szeretetek annál inkább, minél jobban megismerték."

Michelangelo Rómában találkozott vele, 1532 őszén. Az első levél, amellyel Cavalieri Michelangelo lángoló vallomásaira felelt, méltósággal teljes: „Megkaptam levelét, amely annál kedvesebb volt nekem, mert váratlan volt; azt mondom: váratlan, mert nem tartom magam méltónak arra, hogy olyan ember mint kegyelmed írjon nekem. Ami azt illeti, amit dicséretemre kegyelmednek mondtak és ami munkáimat illeti, amelyek miatt — mint állítja — nem csekély rokonérzés támadt kegyelmedben irántam, erre azt válaszolom, hogy nem oly természetűek, amelyek alkalmat adhattak volna, hogy az olyan lángelme, mint kegyelmed, amilyen nincs több — nem mondom, hogy hasonló, hanem második e földön — egy fiatal embernek írjon, aki épen hogy kezdő és még teljesen tudatlan. Mégsem hihetem, hogy hazudnék. Azt hiszem, sőt bizonyos vagyok benne, hogy irántam való vonzalmának csak az a szeretet az oka, amelyet az olyan embernek mint kegyelmed, aki a művészet megtestesülése, szükségképen éreznie kell azok iránt, akik a művészetnek szentelték magukat és szeretik azt. Én azok közé tartozom és ami a művészet szeretetét illeti, senki mögött sem maradok el. Ígérem, hogy teljesen viszonzom vonzalmát: sohasem szerettem senkit sem úgy mint kegyelmedet, sohasem óhajtottam senkinek barátságát sem annyira, mint kegyelmedét... Kérem, rendelkezzék alkalmilag velem és örökre kegyeibe ajánlom magam.

Igaz híve, Thomao Cavaliere."

Úgy látszik, hogy Cavalieri mindvégig megőrizte a tiszteletteljes és tartózkodó vonzalom e hangját. Hű maradt Michelangelóhoz ennek utolsó órájáig; akkor is mellette volt. Megőrizte bizalmát; azt

tartották, hogy ő az egyedüli, akinek befolyása van Michelangelóra és ritka érdeme volt, hogy azt mindig barátja javának és nagyságának érdekében használta fel. ö vette reá Michelangelót, hogy fejezze be a Szent Péter-templom kupolájának famintáját. Ő volt az, aki számunkra fenntartotta azokat a terveket, amelyeket Michelangelo a Capitolium kiépítésére készített és ő munkálkodott azok megvalósításán. Végre ő volt az, aki Michelangelo halála után az ő rendelkezései megtartására felügyelt.

De Michelangelo barátsága szinte szerelmi téboly volt. Őrjöngő leveleket intézett hozzá. Porba hajtott fejjel járult eléje. „Hatalmas géniusznak, ... csodának,... századunk világosságának" nevezi; könyörög neki, „hogy ne vesse meg azért, hogy nem hasonlíthatja magát őhozzá, akihez senki sem hasonló." Felajánlja neki egész jelenét, egész jövőjét és így folytatja: „Rendkívül sajnálom, hogy nem kaphatom vissza múltamat, amellyel sokkal hosszabb időre szolgálhatnám, mint jövőmmel csupán, amely kevés lesz, mert már nagyon öreg vagyok... Nem hiszem, hogy bármely dolog megakadályozhassa barátságunkat, noha túlságos önbizalommal beszélek, hiszen mélyen alatta állok ... Jól tudom, hogy csak akkor felejthetem el nevét, midőn az eledelt, amelyből élek, sőt hamarább elfelejthetem az eledelt, amelyből élek és amely csak a testet táplálja szerencsétlenül, mint Uraságod nevét, amely a testet és lelket táplálja és ezt is, amazt is oly édességgel tölti el, hogy míg Uraságod emlékezetemben van, sem unalmat, sem halálfélelmet nem érzek ... Lelkem annak kezében van, akinek adtam ... Ha nem gondolnék reá, azt hiszem, rögtön holtan esném össze.

Remek ajándékokat adott Cavalierinek: „csodálatos rajzokat, fekete és vörös krétával rajzolt nagyszerű fejeket, amelyeket arra a célra készített, hogy rajzolni tanítsa. Azután megrajzolta neki Ganymedest, amint Zeus sasja az égbe viszi és Tityost, a keselyűvel, amely szívével táplálkozik. Phaeton bukását a Po folyóba, a Nap szekerével és gyermekek bacchanáliáját, — mindmegannyi ritka szépségű és elképzelhetetlen tökéletességű művet."

Szonetteket is küldött neki, olykor csodálatraméltókat, gyakran homályosakat. Közülök egyeseket csakhamar felolvastak az irodalmi

körökben és egész Itáliában ismerték őket. A következő szonettről azt mondták, hogy „Itália legszebb lírai költeménye a XVI. században:"

Mily édes fénybe nézek szép szemeddel

Én vak szememmel azt nem láthatom

S oly terhet könnyen hordok lábadon.

Mit gyenge lábam sohse bírna már el.

Te szárnyaid ragadnak a magasba,

Az ég felé emel fel szellemed,

Sápadt, piros vagyok, mint rendeled,

Napon didergek, izzadok a fagyba.

Akarom azt, ami akaratod,

Szivedből sarjad minden gondolat

És minden szómat a te ajkad nyújtja.

Akár a hold, magam olyan vagyok:

Az égen. az is vaksetét marad,

Hacsak a nap sugára fel nem gyújtja.

Még híresebb egy másik szonett, a legszebb dalok egyike, amelyeket valaha a tökéletes barátság dicsőítésére írtak:

Ha szűz szerelem, ha egy égi érzet,

Ha jószerencse kettőt egybeköt,

Ha ép így együtt tűrnek baj között,

S egy akaratban, egy szellemben élnek:

És ha két testben egy az örök lélek,

Egyenlő szárnynyal szállva ég felé,

S két kebel pajzsát egyben átveré

Aranysugára szerelem ívének:

S egymást szeretik, s egyik sem magát,

S oly egy bennük az ízlés és a vágy,

Hogy éltök célja egy és ugyanaz:

Ha ily hithez, ily szerelemhez mérve

Ezer s ezer más századrészt sem érne:

És egy kis harag megbonthatja azt?

Ez az önfeledtség, egész lényének ez az izzó odaadása, a szeretett lénybe való beolvadás nem volt mindig ily derült. A szomorúság kerekedett fölül és a lélek, a szerelem hatalmában, nyögve vergődött.

Sírok és sírva égek, — a szivem

Ebből táplálkozik —

Vidám éltem rablója te valál,

mondja másutt Cavalierinek.

E túlszenvedélyes költeményekkel szemben Cavalieri, „a szeretett drága,úr“, hideg és nyugodt vonzalmat mutatott. E barátság túlhajtása titokban bántotta is. "Michelangelo mentegetőzött:

Ha legjobb részed az, mit szeretek,

Ó drága jó uram, ne vedd zokon,

Hisz egyik szellem másikat szeret.

És meg nem értik azt az emberek,

Hogy mit csudálok bájos arcodon,

Megtudni azt élőknek nem lehet.

A szépségnek ez a szenvedélyes szeretete valóban tisztességes volt, de ez az izzó és zavaros, mindennek ellenére szűzies szerelem sphynxe mégis csak nyugtalanító és zaklató volt.

Ezeket a beteges barátságokat, — kétségbeesett erőlködését, hogy életének ürességét megtagadja és megteremtse azt a szerelmet, amelyre szomjúhozott, szerencsére oly asszony derült vonzalma követte, aki meg tudta érteni ezt a magányos, az életben elmerült öreg gyermeket, képes volt lelkének visszaadni egy kis békét, bizalmat, józanságot, az élet és halál búskomor vállalásával együtt.

*

Michelangelónak Cavalieri iránt való barátsága 1533-ban és 1534-ben érte el tetőpontját. 1535-ben kezdte Vittoria Colonnát megismerni.

Vittoria 1492-ben született. Atyja Fabrizio Colonna, Paliano ura, Tagliacozzo hercege volt, anyja, Agnese da Montefeltro, a nagy Federigónak, Urbino hercegének leánya. Nemzetsége a legnemesebbek egyike volt Itáliában, azoknak agyike, amelyekben leginkább megtestesült a renaissance világló szelleme. Tizenhét éves korában férjhez ment mar-chese di Pescarához, Ferrante Francesco d'Avaloshoz, a nagy hadvezérhez, a páviai győzőhöz. — Szerette; férje nem szerette őt. Nem volt szép. Emlékérmei, amelyeket ismerünk, férfias, akaratos, kissé kemény arcot mutatnak be, magas homlokkal, hosszú, egyenes orral, rövid és mogorva felső ajkkal, kissé előre-álló alsó ajkkal, összeszorított szájjal, határozott állal. Filonico Alicarnasseo, aki ismerte és életrajzát megírta, kifejezéseinek óvatossága mellett is elárulja, hogy csúnya volt: „Midőn marchese di Pescarához férjhez ment, igyekezett szellemi adományait kifejleszteni, mert — minthogy szépsége nem volt nagy — a tudományokban képezte ki magát, hogy biztosítsa magának azt a halhatatlan szépséget, amely nem múlik el úgy, mint a másik." — A szellemi élet volt

szenvedélye. Egy szonettjében maga mondja, hogy „a durva érzékek, amelyek képtelenek arra, hogy megalkossák a harmóniát, amely a nemes lelkek tiszta szerelmét hozza létre, sohasem ébresztettek benne sem gyönyört, sem szenvedést... Tiszta láng emelte szívem oly magasra, hogy alacsony gondolatok sértik." — Épen nem volt olyan, hogy a ragyogó és érzéki Pescara szerelmét megnyerhette volna, de a szerelem oktalansága akarta, hogy szeresse férjét és szenvedett e miatt.

Valóban kegyetlenül szenvedett férje hűtlenségei miatt, aki saját házában, egész Nápoly tudtával és szeme láttára csalta meg. Mégis, midőn 1525-ben meghalt, Vittoria nem volt képes vigasztalódni. A vallásban és költészetben keresett menedéket. Zárdai életet élt Rómában, majd Nápolyban. Eleinte nem mondott le a világi gondolatokról és csak azért kereste a magányt, hogy szerelme emlékének élhessen, amelyet költeményeiben megénekelt. Itália minden nagy írójával érintkezett, Sadoletóval, Bembóval, Castiglionével, aki reábízta Cortegianó-jának

kéziratát, Ariostóval, aki Orlandó-jában ünnepelte, Paolo Giovióval, Bernardo Tassóval, Lodovico Dolcéval. 1530 óta szonettjei egész Itáliában elterjedtek és korának női között páratlan dicsőséget szereztek neki. Ischia szigetére visszavonulva fáradhatatlanul énekelte meg átszellemült szerelmét, a szép sziget magányában, amelyet a tenger harmóniája vett körül.

1534-től kezdve azonban teljesen a vallás kerítette hatalmába. A katolikus reform szelleme, a vallásos szabad szellem, amely akkor az egyház megújítására törekedett, de kerülte az egyházszakadást, úrrá vált fölötte. Nem tudjuk, ismerte-e Nápolyban Juan de Valdest, a sienai Bernardino Ochino szónoklatai azonban megrendítették, barátnője lett Pietro Carnesecchinek, Gibertinek, Sadoletónak, a nemes Reginald Polenak és a legnagyobbnak ama reformátor főpapok közül, akik 1536-ban a *Collegium de emendanda Ecclesia*-t alkották, Gaspare Contarini bíborosnak, aki a regensburgi birodalmi gyűlésen hiába iparkodott a protestánsokkal való egyesülést létrehozni és aki ezeket az erős szavakat merte leírni: „Krisztus törvénye a szabadság törvénye... Nem nevezhető kormányzásnak az, amelynek irányítója egy ember akarata, aki természeténél fogva hajlik a rosszra és számtalan szenvedély játéka. Nem! Minden

fennhatóság az értelem mindenhatósága. Tárgya, hogy mindazokat, akik alája vannak vetve, igaz utakon, igaz cél felé vezesse. A pápa tekintélye nem más, mint az értelem tekintélye. A pápának tudnia kell, hogy szabad emberek fölött érvényesíti tekintélyét. Ne parancsoljon, tiltson vagy oldjon fel kénye-kedve szerint, hanem csakis az értelem, az isteni parancsolatok és a szeretet szabályai szerint: — oly szabály, amely mindent Istenhez és a közjóhoz vezet."

Vittoria a legrajongóbbak közé tartozott az idealisták e kis csoportjában, amelyben Itália legtisztább lelkiismeretei egyesültek. Levelezett Ferrarai Renatával és Navarrai Margittal; Pier Paolo Vergerio, aki utóbb protestánssá lett, az igazság egyik „fényességének" nevezte. Midőn azonban megkezdődött az ellenreformáció mozgalma, melyet a könyörtelen Caraffa igazgatott, halálos kételybe esett. Ő is, mint Michelangelo, szenvedélyes, de gyenge lélek volt: hitre volt szüksége, képtelen volt az egyház tekintélyének ellenállni. „Böjtökkel, szőrruhával kínozta testét, úgy hogy már csupa csont és bőr volt." Barátja Pole bíboros visszaadta nyugalmát, arra kötelezvén őt, hogy vesse alá magát, alázza meg szellemének) büszkeségét és feledje el magát Istenben. Az áldozat mámorával teljesítette ... Ha csak magát áldozta volna fel, de magával együtt feláldozta barátait is, megtagadta Ochinót, akinek iratait a római inkvizíciónak szolgáltatta ki. Mint Michelangelót, ezt a nagy lelket is a félelem törte meg. Lelkifurdalásait kétségbeesett miszticizmusba temette: „Látta a tudatlanság örvényét, amelyben voltam és a tévedések útvesztőjét, amelyben jártam. Testem örökösen mozgásban volt, hogy nyugalmat találjon, lelkem folytonos izgalomban, hogy békét találjon. Isten akaratából megmondatott nekem: *Fiat lux!* és megmutatták nekem, hogy én semmi sem vagyok és hogy minden Krisztusban van."

Mint szabadítót hítta a halált. — 1547 február 25.-én halt meg.

*

Vittoria Colonna életének abban a korszakában ismerkedett meg Michelangelóval, midőn a legerősebben át volt hatva Valdes és Ochino szabad miszticizmusától. Ennek a szomorú és elgyötört asszonynak, akinek mindig szüksége volt biztos vezetőre, hogy reátámaszkodhassék, nem kevésbé volt szüksége valakire, aki még

gyengébb és szerencsétlenebb volt, mint ő, hogy reá árassza mindazt az anyai szeretet, amely lelkét eltöltötte. Belső harcát elrejteni igyekezett Michelangelo előtt. Látszólag derülten, tartózkodón, kissé hidegen nyújtotta neki azt a békét, amelyet ő maga másoktól várt. Barátságuk, mely 1535 körül kezdődött, 1538 őszétől kezdve vált meghittebbé és teljesen Istenben gyökerezett. Vittoria negyvenhat éves volt, Michelangelo hatvanhárom. Vittoria Rómában a San Silvestro in Capite-kolostorban lakott, a Monte Pincio alatt, Michelangelo a Monte Cavallo közelében. Vasárnaponként a Monte Cavallón levő San Silvestro-templomban jöttek össze. Fra Ambrogio Caterino Politi Szent Pál leveleit olvasta fel nekik, amelyeket azután megbeszéltek. E beszélgetések emlékét Francisco d’ Ollanda portugál festő őrizte meg számunkra. A *Négy beszélgetés a festészetről* e komoly és gyengéd barátság eleven képe.

Az első alkalommal, midőn Francisco d’ Ollanda a San Silvestro-templomba ellátogatott, a marchesa di Pescarát találta ott, amint néhány barátjával a vallásos felolvasást hallgatta. Michelangelo nem volt ott. Midőn a Levél olvasása véget ért, a szeretetreméltó hölgy mosolyogva szólt az idegenhez:

— „Francisco d’ Ollanda bizonyára szívesebben hallgatná meg Michelangelo beszédét a festészetről, mint Frate Ambrogio szentbeszédét.“

Erre Francisco, együgyű sértődöttséggel így válaszolt:

— „Hogyan, asszonyom, talán azt hiszi kegyelmességed, hogy én semmi iránt sem érdeklődöm és egyébhez sem értek a festészeten kívül?"

— „Ne haragudjék, Francisco úr“ — szólt közbe Lattanzio Tolomei — „a marchesa tudja, hogy az a férfi, aki a festészethez ért, ért mindenhez. Ennyire becsüljük mi a festészetet Itáliában. Talán csak azért mondta azt, hogy még más élvezetet adjon ahhoz, amelyben már része volt, vagyis Michelangelót.“

Francisco mentegetőzik, a marchesa pedig így szólt egyik szolgájához:

— „Eredj Michelangelo házába és mondd meg neki, hogy én és

Lattanzio úr itt vagyunk a templomban, istentisztelet után, a hűvös és kellemes kápolnában. Ha idejéből hajlandó volna feláldozni valamit, mi csak nyernénk vele. De ne mondd meg neki, hogy Francisco d' Ollanda, a spanyol is itt van“ — toldotta hozzá, ismerve Michelangelo emberkerülő természetét.

Míg a szolga visszaérkezésére vártak, arról beszélgettek, hogy milyen módon fogják Michelangelót reávenni arra, hogy a festészetről beszéljen, anélkül, hogy az szándékukat észrevenné, mert különben azonnal félbeszakítaná a beszélgetést.

„Miután rövid ideig szó nélkül voltunk, ajtókopogtatást hallottunk és mindnyájan féltünk már, hogy Michelangelo nem jön, oly hamar jött meg a válasz. De jó szerencsém azt akarta, hogy Michelangelo, aki a Monte Cavallo alján lakott és épen San Silvestro irányában sétált a thermák felé, az Esquilinus útján, Urbinójával filozofálva, küldöncünkkel találkozott és így nem menekülhetett, ő volt az tehát, aki az ajtón kopogtatott. Fogadtatására felemelkedett a marchesa és jó darabig állva maradt, mielőtt maga és Lattanzio úr közé leültette volna őt.“

Francisco d' Ollanda Michelangelo közelébe ült le, de ez nem vetett ügyet reá. Ez bántotta Franciscoit, aki végül sértődötten megszólalt:

— „A legjobb szer, hogy valakit észre ne vegyünk, az, ha közvetlenül szemünk előtt van.“

Michelangelo meglepődve nézett reá és azonnal igen udvariasan mentegetődzött:

— „Bocsásson meg, Francisco úr, hogy nem láttam meg kegyelmedet, mert a marchesára figyeltem."

„A marchesa pedig rövid hallgatás után leírhatatlan ügyességgel kezdett mindenféle dologról helyesen és szellemesen beszélni, előkelő kifejezésekkel. de nem érintette a festészetet. Olyanhoz hasonlíthatnám, aki egy, csak furfanggal és fáradsággal meghódítható várost ostromol, a festő pedig óvatosságával és éberségével hasonlóképen úgy tűnt fel előttünk, mint az ostromlott, aki itt előőrsöket állít fel, ott hidakat veret, aknákat készít és valamennyi falat és tornyot megszállja, végre azonban a marchesa

győzedelmeskedett, nem lévén senki, aki neki ellenállhatott volna."

A marchesa így szólt:

— „Ismeretes, hogy aki Michelangelót az ő saját fegyverével, az eszélyességgel támadja meg, végre is csak vesztes marad. Szükséges, Lattanzio úr, ha el akarjuk hallgattatni vagy szóval legyőzni, hogy vagy a brévékről, vagy a festészetről intézzünk hozzá kérdéseket."

Ez az elmés fordulat a művészetre vezette a beszélgetést. Vittoria egy apácakolostorról tesz említést Michelangelo előtt, amelyet építtetni szándékszik és Michelangelo azonnal felajánlja, hogy megnézi a hely színét, az épület fő vonásainak megállapítása céljából.

— „Nem mertem volna ily nagy dologra kérni kegyelmedet" — válaszolt a marchesa — „bár tudom, hogy mindenben követi az Úr tanítását: Deposuit potentes, exaltavit humiles... Éppen azért Rómában mindazok, akik ismerik kegyelmedet, még többre becsülik személyét, mint műveit, akik pedig nem ismerik, kegyelmednek csak legkisebb részét méltányolják, vagyis kezének műveit. És bizonyára nem kevésbé kell dicsérnem azért, hogy vissza tud vonulni, tartózkodván haszontalan társalgásainktól és azért, hogy nem festi le mindazokat a fejedelmeket, akik felkérik reá, hanem egy művét festi egész életén át."

Michelangelo szerényen elhárítja ezeket a bókokat és ellenszenvét fejezi ki a fecsegők és naplopók iránt — még ha nagyurak és pápák is, — akik megengedhetőnek vélik, hogy társaságukat a művészekre reákényszerítsék, holott életük amúgy is rövid arra, hogy feladatukat teljesítsék.

Ezután a társalgás a művészet legmagasabb kérdéseire tér át. A marchesa vallásos komolysággal nézi a művészetet. Előtte, mint Michelangelo előtt is, a művészi alkotás a hit folyománya.

— „A jó festmény" — mondá Michelangelo — „nem egyéb, mint Isten tökéletességének visszfénye és az ő festésének hasonlatossága, olyan zene és dallam, amelyet csak a nagy szellemek értenek meg... Az sem elég, ha a festő csak nagy és ügyes mester, hanem életének tisztának és szentnek kell lennie, amennyire lehetséges, hogy a

Szentlélek igazgassa gondolatait..."

E valóban fennkölt, derült méltóságú beszélgetésekkel telik el a nap, a San Silvestro-templomban, ha ugyan a barátok nem választják inkább a kertet, amelyet Francisco d'Ollanda ír le, „a kút közelében, babérbokrok árnyékában, kőpadon ülve, amely mögött borostyánnal befuttatott fal emelkedik", — ahonnan lenéztek Rómára, mely alattuk terült el.

Sajnos, e szép beszélgetések nem tartottak soká. A vallásos válság, amelyen a marchesa di Pescara keresztülment, hirtelen megszakította azokat. 1541-ben elhagyta Rómát és Orvietóban, majd Viterbóban kolostorba vonult vissza.

„De több ízben eltávozott Viterbóból és Rómába jött, semmi egyéb okból, csak azért, hogy Michelangelót lássa... Ez pedig szerelmes volt az ő isteni szellemébe és Vittoria is viszont szerette őt. Michelangelo sok levelet kapott tőle, amelyek telve voltak tisztességes és édes szerelemmel. Csak ily lélekből fakadhattak.... E hölgy kívánságára a keresztről levett Krisztus meztelen alakját alkotta meg. Az erőtlen holttest szent anyjának lábaihoz esnék, ha két angyal karjainál fogva nem támogatná. Mária a kereszt tövében ül, könnyes és fájdalmas arccal és mindkét karját égnek emeli, e szavakkal, amelyek a kereszt fájára vannak írva: *Non vi* si *pensa quanto sangue costa* . . . Vittoria kedvéért elkészítette még a kereszten függő Krisztus rajzát is. Krisztus nem halott, ahogy rendesen ábrázolják, hanem isteni mozdulattal az Atya felé - emeli arcát, mintha az Eli, Eli! szavakat ejtené ki.

Teste nem ereszkedik meg hulla gyanánt, hanem élve érzi a kínokat, amelyekben vonaglik."

Talán Vittoria adott ihletet a *Feltámadást* ábrázoló két nagyszerű rajzhoz is, amelyek a Louvre-ban és a British Museumban vannak. A Louvreban levő rajz heraklesi testű Krisztusa ledobta magáról a sír nehéz fedőkövét. Egyik lába még a sírban van. Emelt fővel, fölfelé kitárt karokkal emelkedik az ég felé, hatalmas lendülettel, amely a Louvreban levő *Rabszolgák* egyikére emlékeztet. Visszatérni Istenhez! Elhagyni ezt a világot, ezeket az embereket, akikre nem is néz reá és akik bárgyún, elszörnyűlködve kúsznak lábainál! Elszakadni e világ undorától, végre, végre!... A British Museumban

levő rajz derültebb. Krisztus kikelt sírjából és erőteljes teste a levegőben lebeg, amely hízelegve veszi körül; karjai keresztbe vannak téve, feje hátraszegve, szemeit elragadtatásában lezárta, — mint a napsugár úgy emelkedik fényben fölfelé.

Vittoria így újból feltárta Michelangelo művészete előtt a hit világát. Még többet is tett: lendületet adott költői géniuszának, amelyet már a Cavalieri iránt táplált szerelme ébresztett fel. Nemcsak a vallásos kinyilatkoztatásokról világosította fel, amelyeket homályosan sejtett, hanem — mint Thode kimutatta — példát adott arra, miképen énekelje meg azokat költeményeiben. Barátságuk első idejében jelentek meg az elsők Vittoria *Sonetti spirituli*jai közül. Egymásután, ahogy írta őket, elküldte azokat barátjának.

Michelangelo vigasztaló édességet, új életet merített belőlük. Egy szép szonett, amelyet válaszul intézett Vittoriához, gyengéd hálájáról tesz tanúságot:

Ó boldog szellem, aki hév tüzeddel

Öreg szivembe életet sugárzol

És hódolóid számtalan sorából

Nemesb helyett csak engemet keressz fel,

Elmémmel látlak, mint ahogy szememmel

Ismertelek, nekem vigaszt hozol!

És lelkemét, hol csak bánat honol

S emésztő vágy, enyhíted új reménnyel.

Benned találom szószólómat végre,

Sok gondod közt felém fordul kegyed,

Írásban ím hálám kegyelmedért!

Mert rút fogás, ha néked most cserébe

Ajánlanék fel hitvány képeket

Uzsoraként, élő szépségekért.

Az 1544. év nyarán Vittoria ismét Rómába ment lakni, a Szent Anna-kolostorba, hol haláláig maradt. Michelangelo meg szokta látogatni. Vittoria szeretettel gondolt reá, igyekezett életét kellemesebbé és kényelmesebbé tenni és titokban apró ajándékokat juttatott neki. De a csökönyös aggastyán, aki „senkitől sem akart ajándékot elfogadni,“ még azoktól sem, akiket legjobban szeretett, neki sem okozta ezt az örömet.

Vittoria meghalt. Michelangelo látta meghalni és gyengéd szóval juttatta kifejezésre azt a szűzies tartózkodást, amelyet nagy szerelmük megőrzött volt:

„Leginkább azon bánkódott, hogy midőn halála előtt meglátogatta, nem csókolta meg ˆ homlokát vagy arcát is, mint ahogy kezét megcsókolta." „Halála miatt" — mondá Condivi — „gyakran egészen odavolt, mintha eszét vesztette volna."

„Igen jó szívvel volt irántam — mondá utóbb szomorúan — és én nem kevésbé ő iránta. *voleva grandissimo bene, e io meno a lei.)* A halál igaz barátot ragadott el tőlem."

Vittoria halálára két szonettet írt Michelangelo. Az egyiket, amely telítve van plátói szellemmel, zord játszisság, fantasztikus idealizmus tölti el: olyan, mint az éj, amelyen villámok cikáznak át. Michelangelo Vittoriát az isteni szobrász kalapácsához hasonlítja, aki az anyagból életre kelti a magasztos gondolatokat :

Ha kalapácsom súlyos lendüléssel Farag a kőből emberalakot,

Mozgást, erőt vezérétől kapott,

S engedve néki, nyomdokába lépdel.

De a dicső, mély az egekbe ért fel,

Másnak s magának szépséget ad ott

S ha kalapácsot más nem alkotott,

Csak kalapács, — az éltet életével.

S mivel annál hatalmasabb csapása,

Üllő fölé minél magasbra szállj

Fölöttem az egekbe felrepül.

Munkámnak így nagy lesz fogyatkozása,

Ha égi műhelyében nem talál

Segélyt: e földön ő volt egyedül.

Gyöngédebb a másik szonett, amely a szerelem győzelmét a halál fölött hirdeti:

Midőn kiért epedtem, már a lélek

Testet, világot, engem itt hagyott,

A Természet, melynek kegyeltje volt,

Megszégyenült s utána sírva néztek.

Ám a Halál, lementéin e nagy Napnak

Ne örvendezzen, ahogyan szokott;

Legyőzte Ámor s a dicső halott

Él itt s az égbe, hol a szentek laknak.

Gonosz Halál, hiába gondolod,

Hogy hírnevét már elhallgattatád

S a legszebb lélek hogy már a tiéd,

Mert amit írt, az mindegyre nagyobb,

Életnél néki élőbb éltet ád

S éltén mit nem bírt, már övé az ég.

*

E komoly és derült barátság idején készülteik Michelangelo utolsó nagy festészeti és szobrászati művei: az *Utolsó ítélet,* a Cappella Paolina freskói és végül II. Julius pápa síremléke.

Midőn Michelangelo 1534-ben elhagyta Firenzét és Rómában telepedett le, azt hitte, hogy VII. Kelemen halála által minden más munkától megszabadulva nyugodtan fejezheti majd be II. Julius síremlékét és hogy halála előtt legördül lelkiismeretéről az a teher, amely egész életén át reá nehezedett. De alig érkezett Rómába, eltűrte, hogy új láncokat rakjanak reá.

„Alig hogy trónra lépett, III. Pál pápa magához hívatta, nyájasságokkal és ajánlatokkal halmozta el s felkérte, hogy szolgálja őt . . . Michelangelo vonakodott és azt mondta, hogy nem teheti, mert az urbinói hercegnek szerződéssel le van kötve, míg csak be nem fejezi Julius síremlékét. A pápa megharagudott efölött és így szólt: Harminc év óta ez a vágyam és most, hogy pápa vagyok, ne elégítsem ki? Össze fogom tépni a szerződést és kívánom, hogy mindenkép engem szolgálj."

Michelangelo közel volt ahhoz, hogy elmeneküljön.

„Arra gondolt, hogy génuai területre menekül, az aleriai püspök apátságába, aki Julius pápa kegyeltje volt és Michelangelo jó barátja. Ott akarta befejezni művét, mert onnan könnyen megközelíthette Carrarát . . . Arra is gondolt, hogy elmegy Urbinóba, hol — mint nyugodalmas helyen — már korábban letelepedni szándékozott abban a reményben, hogy Julius pápa emlékére való tekintettel szívesen fogják ott látni: azért már néhány hónappal azelőtt elküldte oda egy emberét, hogy házat vásároljon számára."

Midőn azonban határoznia kellett volna, akarata — mint mindig — cserben hagyta. Félt cselekedeteinek következményeitől és azzal az örökös reménynyel áltatta magát, noha örökösen csalódott benne, hogy valami megalkuvással majd csak megoldódik a helyzet. Újból lekötötték tehát és bilincseitől többé nem szabadult.

1535. szeptember 1.-én Pál pápa brévével az apostoli palota vezérépítészévé, szobrászává és festőjévé nevezte ki. Az előző év április hónapja óta Michelangelo elvállalta az *Utolsó ítélet* festését.

1536. április hónapjától 1546 novemberéig, vagyis Vittoria római tartózkodása idején, teljesen ez a feladat foglalta le. Ez óriási munka közben — kétségkívül 1539-ben — az aggastyán leesett az állványról és súlyosan megsértette lábát. „Fájdalmában és dühében nem engedte, hogy bárki is gyógyítsa." Ki nem állhatta az orvosokat és leveleiben komikus nyugtalanságot nyilvánított, ha arról értesült, hogy családjának valamelyik tagja könnyelműen gondjaikra bízta magát. „Történetesen azonban egyik barátja, Baccio Rontini, igen szellemes firenzei orvos, akire művészete nagy hatást gyakorolt, megsajnálta őt és bekopogtatott hozzá. Miután senki sem válaszolt, sem ő, sem szomszédai, titkos úton fölmászott és végre, szobáról szobára menve eljutott Michelangelóhoz. Ez kétségbe volt esve. Baccio mester azonban nem akarta elhagyni és mellőle távozni, míg csak meg nem gyógyult."

Mint egykor II. Julius, most III. Pál pápa is elment megnézni, hogyan fest Michelangelo és véleményt mondott a munkáról. Szertartásmestere, Biagio da Cesena kísérte, akitől egy alkalommal megkérdezte a pápa, mint vélekedik a műről. Biagio, aki — Vasari szerint — igen akadékoskodó ember volt, kijelentette, hogy rendkívül illetlen dolog, hogy Michelangelo ilyen szent helyre oly sok megbotránkoztató meztelenséget festett. Az ilyen festmény — jegyezte meg — jó lehet arra, hogy fürdőszobát vagy korcsmát díszítsenek vele. Miután Biagio távozott, a méltatlankodó Michelangelo emlékezetből megfestette képmását, még pedig a pokolban, Minos alakjában, amint ördögök kegyétől körülvéve nagy kígyó csavarodik lábaira. Biagio panaszt emelt a pápánál, aki kigúnyolta: „Ha Michelangelo csak a Purgatoriumba helyezett volna, még segíthettem volna rajtad, de mivel a pokolba száműzött, nincs hatalmam, hogy kiszabadítsalak, mert onnan *nulla est redemptio.""*

Biagio nem volt az egyetlen, aki Michelangelo festményein megbotránkozott. Itália szemérmeskedett és már nem volt távol az idő, midőn Paolo Veronese az inkvizíció elé kerül a *Lakoma Simon házában* című képének illetlensége miatt. Akadtak olyanok,

akik botránynyá igyekeztek felfújni az *Utolsó ítélet* esetét. Pietro Aretino kiabált a legerősebben. A pornográfia e mestere arra vállalkozott, hogy illendőségből megleckéztesse a tiszta életű Michelangelót. Tartuffe szemérmetlenségére emlékeztető levelet írt neki. Azzal vádolta, hogy olyan dolgokat festett, „amelyek még egy rossz házat is elpirítanának" és az akkor keletkezőfélben levő inkvizíciónak istentelenségért panaszolta be, mert, mint mondá, „kisebb bűn az, ha valaki nem hisz, mint ha ily módon másnak hitét támadja meg." Felszólította a pápát, hogy semmisítse meg a festményt. Protestáns érzésre irányuló vádaskodások mellett aljas gyanúsításokkal illette Michelangelo erkölcseit, betetőzésül pedig még azzal is megvádolta, hogy meglopta II. Julius pápát. E gyalázatos zsaroló levélre, mely sárba rántotta mindazt, ami Michelangelo lelkének legmélyén gyökerezett — jámborságát, barátságát, becsületérzését, — e levélre, melyet Michelangelo nem olvashatott anélkül, hogy megvetésében ne nevessen és szégyenében ne sírjon, mitsem válaszolt. Kétségkívül reá is vonatkoztatta azt, amit némely ellenségéről lesújtó kicsinyléssel mondott:

„hogy nem érdemes ellenük hadakozni, mert legyőzésüknek semmi jelentősége sincs." — Midőn azután Aretinónak és Biagiónak az *Utolsó ítélet-ről* táplált felfogása tért hódított, semmit sem tett, hogy megcáfolja, hogy útját állja. Nem szólt semmit, midőn művét „lutheránus piszoknak" minősítették. Nem szólt semmit, midőn III. Pál le akarta veretni a freskót. Nem szólt semmit, midőn a pápa parancsára Daniele da Volterra nadrágba bújtatta hőseit. — Midőn véleményét kérdezték, harag nélkül, szánalommal vegyes iróniával így szólt: „Mondják meg a pápának, hogy ez nem nagy dolog, amelyet ugyan könnyű elintézni, ő szentsége iparkodjék csak a Világot rendbe hozni: egy festmény ráncbaszedése nem kerül nagy fáradságba." — Tudta, mily izzó hittel festette meg művét, Vittoria Colonnával folytatott vallásos beszélgetései idején és e szeplőtlen lélek ihlete alatt. Pirult volna heroikus gondolatainak szűzies meztelenségét megvédelmezni a képmutatók és aljas szívek piszkos gyanúsításai és kétértelműségei ellenében.

Midőn a Sixtus-kápolna freskója elkészült, Michelangelo azt hitte, hogy végre van joga II. Julius síremlékét befejezni. De a telhetetlen pápa azt követelte, hogy a hetvenéves aggastyán fesse

meg a Cappella Paolina freskóit. Kevés híja, hogy nem tette reá kezét a II. Julius síremlékére szánt egynémely szoborra, hogy saját kápolnájának díszítésére vegye igénybe azokat. Michelangelo még szerencsésnek tarthatta magát, mert megengedték neki, hogy II. Julius örököseivel az ötödik és utolsó szerződést megköthesse. E szerződés értelmében átadta befejezett szobrait és vállalta két szobrász fizetését, akiknek az emléket be kellett fejezniük. Ezáltal örökre fel volt mentve minden kötelezettség alól.

De bajai még nem értek véget. II. Julius örökösei továbbra is zaklatták a pénzért, amelyet állításuk szerint valamikor neki előlegeztek. A pápa azt izente neki, hogy ne törődjék vele és szentelje magát teljesen a Cappella Paolinának. Michelangelo így válaszolt: „Az ember agyával fest, nem kezével és aki nem ura agyának, az szégyenben marad. Ezért míg csak ügyem rendbe nem jön, nem csinálhatok jó dolgot... Úgy állok itt, hogy egész ifjúságomat elvesztettem, hozzáláncolva ehhez a síremlékhez és folyton igazolnom kellett magam Leó és Kelemen pápák előtt. Túlságos jóhiszeműségem, melyet nem akartak elismerni, tett tönkre! Ilyen az én sorsom! Sok embert ismerek, akiknek két- és háromezer tallér jövedelmük van, pedig csak hevernek, én pedig a legnagyobb fáradsággal is koldusbotra juttatom magam... És még úgy bánnak velem, mint valami gazemberrel!... Az emberek előtt — nem mondom, hogy Isten előtt is — jóravaló embernek tartom magam, mert sohasem csaltam meg senkit, de hogyha alávalók ellen kell védekeznem, még megbolondulok... Nem vagyok uzsorás gazember, hanem firenzei nemes polgár, jóravaló ember fia..."

Hogy kielégítse ellenfeleit, saját kezével fejezte be a *Tevékeny élet* és *Szemlélődő élet* szobrait, noha a szerződés erre nem kötelezte.

Végre, 1545 januárjában, II. Julius pápa síremlékét felavatták a San Pietro in Vincoli-templomban. Mi maradt meg az eredeti szép tervből? —

Csak a *Mózes,* amely immár az emlék középpontjává vált, holott egykor annak csak részlete volt. A nagy tervnek valóságos torzképe!

Legalább véget ért. Michelangelo megszabadult egész élete lidércnyomásától.

II.

HIT

Signior mie caro, i'te sot chiamo e'nvoco

Contra l'inutil mie cieco tormento.

Vittoria Colonna halála után Michelangelónak az lett volna vágya, hogy visszatérhessen Firenzébe és „atyja sírja mellett pihentesse meg fáradt csontjait." Miután azonban egész életén át a pápák szolgálatában állott, utolsó éveit Istennek akarta szentelni. Talán barátnője ösztönözte volt erre és az ő utolsó akaratát teljesítette ezzel. Egy hónappal Vittoria halála előtt, 1547 január 1.-én kelt brevéjével III. Pál pápa a Szent Péter-templom vezérépítészévé nevezte ki Michelangelót és az építkezésre korlátlan hatalmat adott neki. Michelangelo nem könnyen fogadta el és nem is a pápa rábeszélése indította arra, hogy hetvenéves vállaira vegye a legsúlyosabb terhet, amelyet valaha hordott. Kötelességet látott benne, isteni küldetést:

„Sokan azt hiszik — magam is azt hiszem, — hogy Isten állított erre a helyre . . . Mert már öreg vagyok és nincs más, akire hagyhatnám, nem akartam otthagyni, hiszen Isten iránt való szeretetből szolgálok és benne van minden reményem."

E szent feladatért semmi fizetést sem fogadott el.

Sok ellenséget talált magával szemben: „Sangallo pártját," mint Vasari mondja és mindazokat az intézőket, szállítókat, vállalkozókat, akiknek csalásait leleplezte, holott Sangallo szemet hunyt fölöttük. „Michelangelo megszabadította a Szent Péter-templomot a tolvajoktól és rablóktól" — mondja Vasari.

Valóságos szövetség alakult ellene. Élén az orcátlan Nanni di Baccio Bigi építész állott, akit Vasari azzal vádol, hogy meg akarta lopni Michelangelót és aki arra törekedett, hogy kitúrja őt. Elhíresztelték, hogy Michelangelo mitsem ért az építészethez, csak fecsérli a pénzt és nem tesz egyebet, csak lerombolja elődе művét. Maga az építőbizottság is építésze ellen foglal állást és 1551-ben

ünnepélyes vizsgálatot eszközölt ki, amelyen a pápa elnökölt. Ekkor a felügyelők és munkások Michelangelo ellen vallottak, Salviati és Cervini bíborosok támogatásával. Michelangelo alig tartotta érdemesnek, hogy igazolja magát: minden vitát elutasított. — „Nem vagyok köteles" — mondá Cervini bíborosnak — „hogy eminenciáddal, vagy bárki mással közöljem, mit kell tennem, vagy mit akarok tenni. Csak az a teendőjük, hogy a kiadásokat ellenőrizzék. A többi az én dolgom." — Hajlíthatatlan büszkesége sohasem engedte meg, hogy terveit másoknak bemutassa. Munkásainak, midőn panaszkodtak, így válaszolt: „A ti dolgotok, hogy falazzatok, faragjatok, ácsoljatok, folytassátok mesterségteket és teljesítsétek parancsaimat. Hogy mi az én gondolatom, azt sohasem fogjátok megtudni, mert méltóságom ellen való lenne."

A pápák kegye nélkül egy pillanatig sem tarthatta volna magát az eljárása által szított sok gyűlölet ellen. Csakugyan, midőn III. Julius meghalt és Cervini biboros lett pápa, Michelangelo már-már elhagyta Rómát. De II. Marcellus csak igen rövid ideig ült a pápai trónon és IV. Pál követte őt. Michelangelo, aki ismét bízhatott a pápa pártfogásában, folytatta a küzdelmet. Gyalázatnak tartotta, lelki üdvösségét féltette volna, ha elhagyja a munkát.

„Erőszakkal állítottak a Szent Péter-templom építésének élére és immár körülbelül nyolc éve szolgálok nemcsak ingyen, hanem még nagy káromra és hátrányomra is... Most, midőn arra került a sor, hogy a kupolát mielőbb beboltozzam, távozásom az építkezés romlása lenne, nekem nagy szégyenem az egész kereszténység előtt és lelkemnek nagy bűne."

Ellenségei nem szereltek le és a küzdelem egy időre tragikus fordulatot vett. 1563-ban Michelangelo leghívebb segédjét, Pier Luigi Gaetát, lopás hamis vádja alatt bebörtönözték és az építésvezetőt, Cesare da Casteldurantét, tőrrel leszúrták. Michelangelo erre azzal válaszolt, hogy Cesare helyébe Gaetát nevezte ki. Az építőbizottság elkergette Gaetát és Michelangelo ellenségét, Nanni di Baccio Bigiót nevezte ki. Michelangelo, magán kívül, nem mutatkozott többé az épületnél. Elhíresztelték, hogy lemondott a vezetésről és a bizottság helyettesének Nannit tette meg, aki azonnal a mester szerepét kezdte játszani. Arra számított, hogy utoljára is majd kifárasztja a nyolcvannyolc éves, beteg

és halódó öreg embert. Nem ismerte ellenfelét. Michelangelo azonnal felkereste a pápát és azzal fenyegetőzött, hogy elhagyja Rómát, ha nem szolgáltatnak neki igazságot. Új vizsgálatot követelt, rábizonyította Nannira, hogy nem képes megfelelni és hogy hazudik, végül is elűzette. Ez 1563 szeptemberében történt, négy hónappal halála előtt. Így, utolsó órájáig küzdenie kellett a féltékenység és gyűlölet ellen.

Ne szánakozzunk rajta. Tudott védekezni és még halálraváltan is képes volt egymaga „széttépni tízezer ilyen. fajzatot," — ahogy egykor öccsének, Giovan Simonénak mondta volt.

*

A Szent Péter-templom nagy művén kívül Michelangelo élete végén egyéb építészeti feladatokkal is foglalkozott: a Capitoliummal, a Santa Maria degli Angeli-templommal, a firenzei *Laurenziana* lépcsőjével, a Porta Piával és főképen a San Giovanni dei Fiorentini-templommal, amely az utolsó volt nagy tervei közül és, mint a többi, ez is abban maradt.

A firenzeiek kérték volt fel, hogy építse fel nemzetük templomát Rómában; erre nézve maga Cosimo herceg hízelgő levelet írt neki és Michelangelo, akit Firenze iránt táplált szeretete éltetett, fiatalos lelkesedéssel vállalkozott a munkára. Azt mondta földjeinek, „hogy ha végrehajtják tervét, sem a rómaiaknak, sem a görögöknek nem volt soha hasonló templomuk; ilyen szavakat — mondja Vasari — sem azelőtt, sem azután nem ejtett ki soha, mert rendkívül szerény vala." A firenzeiek elfogadták a tervet és semmit sem változtattak rajta. Tiberio Calcagni, Michelangelo barátja, az ő vezetése alatt készítette el a templom famintáját: — „oly ritka művészeti alkotás volt, hogy szépségre, gazdagságra és változatosságra nézve nem volt párja. Megkezdték az építést és 5000 tallért elköltötték. Azután elfogyott a pénz, abbamaradt a dolog és Michelangelo igen nagyon bánkódott miatta." Sohasem építették fel a templomot és még mintája is eltűnt.

Ez volt Michelangelo utolsó művészi csalódása. Miképen remélhette volna, midőn halála közeledett; hogy a Szent Péter-templom, amelyet alig kezdtek még meg, valaha elkészül, hogy műveinek bármelyike is túl fogja élni őt? Ha szabadságában lett volna, talán

szétzúzta volna őket. Utolsó szobrászati művének, a firenzei székesegyházban levő *Levétel a keresztről* csoportnak története tanúságot tesz róla, mennyire elszakadt már a művészettől. Ha mégis foglalkozott még szobrászattal, ezt nem a művészetben, hanem Krisztusban való hitétől indíttatva tette „és mert szelleme és ereje nem állhatta meg, hogy ne alkosson." De midőn elkészítette művét, szétzúzta. „Teljesen elpusztította volna, ha szolgája, Antonio nem könyörög érte, hogy adja neki."

Ilyen közömbös volt már Michelangelo, a halál küszöbén, művei iránt.

*

Vittoria halála óta semmi nagy vonzalom sem derítette már fel életét. A szerelem eltűnt belőle:

Szerelmes szívemnek kihűlt a lángja:

Kisebb bajt a nagyobb baj egyre űz,

Kopottan foszla szét lelkemnek szárnya.

Elvesztette testvéreit és legjobb barátait. Luigi del Riccio 1546-ban halt meg, Sebastiano del Piombo 1547-ben; öccse, Giovan Simone 1548-ban, legifjabb öccse, Gismondo, akivel soha sem volt bizalmasabb viszonyban, 1555-ben. Családias, bár zsörtölődő érzelmeit árván maradt unokaöccseire, legidősb öccsének, Buonarrotónak gyermekeire vitte át. Ketten voltak: egy leány, Cecca (Francesca) és egy fiú, Lionardo. Ceccát kolostorban helyezte el Michelangelo, gondoskodott kelengyéjéről, fizette tartásdíját, meglátogatta és midőn férjhezment, egyik birtokát adta neki hozományul. Magára vállalta Lionardo nevelését, aki atyja halálakor kilenc éves volt. Vele folytatott hosszú levelezése, mely gyakran emlékeztet Beethovennek és unokaöccsének levelezésére, tanúságot tesz arról a komolyságról, amellyel atyai hivatását betöltötte. De a gyakori mérgelődések nem maradhattak el. Lionardo nem egyszer próbára tette nagybátyja türelmét, amely különben sem volt nagy. A gyerek rossz írása elég volt arra, hogy kihozza sodrából Michelangelót. Az ő iránta való figyelem hiányát látta benne:

„Valahányszor levelet kapok tőled, mindig kiüt rajtam a forróság, mielőtt el tudom olvasni: nem tudom, hol tanultál írni! Csekély szeretet jele!... Azt hiszem, hogy ha a világ legnagyobb szamarának kellene írnod, akkor is gondosabban írnál... Utolsó leveledet tűzbe dobtam, mert nem voltam képes elolvasni és így nem is válaszolhatok neked. Már több ízben megírtam, hogy valahányszor levelet kapok tőled, mindig kiüt rajtam a forróság, mielőtt el tudom olvasni. Azért azt mondom neked, hogy ezentúl ne írj nekem és ha valamit közölni akarsz velem, keress valakit, aki írni tud, mert az én fejem nem arra való, hogy leveleiddel kínlódjam."

Természettől fogva bizalmatlan volt és még gyanakvóbbá vált testvérei viselkedése következtében, nem áltatta tehát magát unokaöccse alázatos és mézes-mázos érzelmeinek őszinteségével, mert úgy vélte, hogy annak vonzódása főleg pénzes ládájára irányul, amelyről a gyerek tudta, hogy örökölni fogja azt. Michelangelo tartózkodás nélkül meg is mondta ezt neki. Egy ízben, midőn halálos beteg volt, megtudja, hogy Lionardo Rómába sietett és itt tapintatlan lépéseket tett. Dühében ezt írja neki: „Lionardo! Rosszul voltam, te meg Giovan Francesco úrnál úgy tettél, mintha már meghaltam volna és érdeklődtél, maradt-e hagyatékom. Hát nem juttatok neked Firenzében eleget? Nem tagadhatod meg, hogy atyádhoz hasonlítasz, aki Firenzében kikergetett házamból. Tudd meg, hogy olyan módon végrendelkeztem, hogy arra, amim itt van Rómában, nem is gondolhatsz. Azért menj Isten hírével, ne kerülj elém és ne is írj nekem többé."

Ezek a kifakadások azonban nem nagyon hatották meg Lionardót, annál kevésbé, mert rendesen szeretetteljes levelek és ajándékok követték őket. Egy évvel utóbb ismét Rómába sietett, ahová 3000 tallérnyi ajándék ígérete édesgette. Michelangelo, akit sértett az érdekből fakadó sietség, ezt írta neki: „Ami azt illeti, hogy oly lázas sietséggel jöttél Rómába, nem tudom, vajon oly gyorsan eljöttél volna-e, ha nyomorban lettem volna és nem lett volna kenyerem... Azt mondod, hogy irántam való szeretetből volt kötelességed eljönni. Igen, a szú szeretete a fa iránt! Ha szeretnél, ezt írtad volna: Michelagniolo, csak költse azt a háromezer tallért magára, mert eleget adott már nekünk; kedvesebb előttünk élete, mint vagyona. Már negyven évig éltetek énbelőlem és sohasem volt hozzám egy jó szavatok, nem hogy egyebetek."

Súlyos kérdés volt Lionardo házassága. Hat évig foglalkoztatta a nagybácsit és az unokaöccsöt. A simulékony Lionardo kedvében járt nagybátyjának, kitől örökséget remélt, elfogadta minden észrevételét, engedete, hogy ő válogasson, birálgasson a kínálkozó házasságok ügyében, hogy elvesse azokat. Ő maga közömbösnek látszott. Michelangelót ellenben annyira izgatta a dolog, mintha csak ő készült volna megházasodni. A házasságot komoly ügynek tekintette, melynek legcsekélyebb feltétele a szerelem, nem sokkal súlyosabban esett a latba a vagyon sem: a fő dolog az egészség és feddhetetlenség volt. Keresetlen tanácsokat adott, amelyek épen nem voltak költőiek, de egészségesek és józanok: „A házasság nagy elhatározás; jusson eszedbe az is, hogy a férj és feleség között mindig legalább tiz évnyi különbségnek kell lennie. A jóságon kívül tekints az egészségre is... Több személyről beszéltek nekem: némelyik tetszett, másik nem. Ha gondolsz reá, írj nekem, abban az esetben, ha az egyik inkább kedvedre való lenne, mint a másik: majd megmondom véleményemet... Szabadságodban van akár egyiket, akár másikat elvenni, ha ugyan nemes származású és jó nevelésű. Inkább ne legyen hozománya, mint hogy nagy hozománya legyen, — hogy békében élhess... A napokban egy firenzei polgár beszélt nekem egy Ginori leányról és elmondta, hogy szóltak neked róla és hogy tetszik neked. Nem hiszem, hogy igaz és nem adhatok tanácsot, mert nem tudok róla. De már az nem tetszik nekem, hogy olyant végy el, akit atyja nem adna hozzád, ha illő hozományt tudna neki adni. Azt szeretném, hogy ha valaki hozzád akarja adni leányát, az hozzád adja, ne vagyonodhoz... Csakis a lélek és test egészségét és a vér nemességét tekintsd és erkölcseit és hogy kik a szülei, mert ez igen fontos ... Igyekezzél olyan asszonyt találni, aki szükség esetén nem resteli, hogy a konyhaedénynyel és egyéb házi dologgal foglalkozzék... Ami a szépséget illeti, ne törődjél vele túlságosan, hiszen te sem vagy a legszebb legény Firenzében, csak ne legyen nyomorék vagy visszataszító..."

Úgy látszik, mintha hosszú keresgélés után rátaláltak volna a ritka madárra. De utolsó pillanatban mégis találtak benne egy olyan hibát, amely meghiúsította a dolgot: „Utolsó leveledből arról értesülök, hogy rövidlátó, amit nem tartok csekély hibának. Figyelmeztetlek tehát, hogy én itt még semmit sem ígértem és mivel te ott sem ígértél még semmit, azt hiszem,

legjobb lesz bele nem bocsájtkozni, ha ugyan bizonyos vagy benne."

Lionardo csügged. Csodálja, hogy nagybátyja minden áron meg akarja házasítani. „Megerősítlek benne" — válaszol Michelangelo — „hogy családunk velünk ki ne haljon, ha azért a világ nem is pusztulna el, de hiszen mindegyik állat igyekszik, hogy fenntartsa fajtáját. Kívánom tehát, hogy nősülj meg.“

Végre Michelangelo is belefárad. Maga is szinte nevetségesnek tartja, hogy mindig ő foglalkozik Lionardo házasságával, az meg úgy tesz, mintha nem is lenne köze a dologhoz. Kijelenti, hogy nem fog többé beleelegyedni: „Hatvan év óta foglalkoztam a ti ügyeitekkel; most öreg vagyok és a magaméival kell törődnöm."

Ugyanekkor értesül róla, hogy unokaöccse eljegyezte Cassandra Ridolfit. Örül neki, szerencsét kíván és 1500 arany hozományt ígér. Lionardo megnősül. Michelangelo üdvözli a fiatal házaspárt és gyöngysort ígér Cassandrának. De az öröm mégsem akadályozza meg abban, hogy ne figyelmeztesse unokaöccsét: „Nem értek az ilyesmihez, de úgy tűnik fel nekem, hogy mindent rendbe kellett volna hoznod, mielőtt házadba vetted az asszonyt... Az ilyen pénzdologból mindig egyenetlenség keletkezik." Ezzel a tréfás intelemmel fejezi be levelét: „Igyekezzél élni és gondold meg jól, mert mindig sokkal nagyobb az özvegyasszonyok száma, mint az özvegyembereké.")

Két hónappal utóbb az ígért nyakék helyett két gyűrűt küld Cassandrának; egyiket gyémánt, a másikat rubin díszítette. Cassandra köszönete jeléül nyolc inget küld neki. Michelangelo így ír Lionardónak: „Igen szépek, főleg a vászon: nagyon örülök nekik. Mégis rosszul esik, hogy megfosztottátok magatokat, mert nekem elég van. Köszönd meg Cassandrának az én nevemben és ajánld föl neki azt, amit itt szerezhetek, valami római dolgot vagy egyebet. Nem fogok megfeledkezni róla... Most csak csekélységet küldhettem, más alkalommal majd valami olyat fogok keríteni, amire kedve volna, tudasd velem..."

Csakhamar megszületnek a gyermekek: a fiú, akit Michelangelo kívánságára Buonarrotónak kereszteltek, majd a második, Michelangelo, aki azonban kevéssel születése után meghal. Az öreg nagybácsi, aki 1556-ban meghívja a fiatal párt, hogy látogassák

meg Rómában, szeretettel vesz részt a család örömében, bánatában, de soha sem engedi meg rokonainak, hogy az ő ügyeivel, akár egészségével is foglalkozzanak.

*

Családi kötelékein *kívül* Michelangelónak kiváló és híres emberek barátságában is része volt. Zord kedélye mellett is hamis képet nyernénk róla, ha — Beethoven mintájára dunamelléki parasztnak képzelnénk. Olasz arisztokrata volt, magas kultúrájú és finom fajtájú. Serdülő kora óta, melyet a San Marco kertjeiben, Lorenzo il Magnifico környezetében töltött, érintkezésben maradt mindazokkal, akiket Itália nagyurai, fejedelmei, főpapjai, írói és művészei legjobbjai közé sorolt. A szellemességben versenyre kelt Francesco Ferni költővel, levelezett Benedetto Varchival, költeményeket váltott Luigi del Riccióval és Donato Giannottival. Keresték társalgását, a művészetről szóló mély észrevételeit és megjegyzéseit Dantéról, akit senki sem ismert úgy, mint ő. Egy római hölgy azt írta róla, hogy amikor akart, „fínom, lebilincselő modorú nemesember volt és mint ilyennek akadt párja Európában." Giannotti és Francesco d' Ollanda párbeszédei finom udvariasságát és nagyvilágias modorát mutatják be. Fejedelmekhez intézett némely levelei még azt is elárulják, hogy könnyű szerrel tökéletes udvari ember válhatott volna belőle. A világ sohasem húzódott tőle vissza; ő tartotta magát távol tőle és csak rajta állott, hogy diadalmas életet éljen.

Itália számára géniuszának megtestesülése volt. Pályájának végén, mint az egyedüli, aki a nagy renaissance művészei közül még életben maradt, annak személyesítője volt, ő magában egy egész dicsőséges évszázad. A fejedelmek meghajoltak királysága előtt. Nemcsak a művészek tekintették mintegy emberfölötti lénynek. I. Ferenc és Caterina de’Medici hódolt neki. Cosimo de’Medici szenátornak akarta kinevezni és midőn Rómába jött, mint egyenrangúval bánt vele, maga mellé ültette, bizalmasan társalgott vele. Cosimo fia, Don Francesco de’ Medici, levett süveggel fogadta, „tanúságot téve a páratlan ember iránt való határtalan tiszteletéről." Nem kevésbé becsülték benne géniuszát mint „nagy erényét." Aggkorát ugyanannyi dicsőség övezte, mint Goetheét és Victor Hugóét. De más fából volt faragva. Nem szomjazott népszerűségre,

mint az egyik és nem volt meg benne a világ és az uralkodó rend iránt való polgári tisztelet, mint a másikban, akármilyen szabad volt is ez. Megvetette a dicsőséget, megvetette a világot és ha pápákat szolgált, „ezt kényszerűségből tette." Nem is csinált belőle titkot, hogy „még a pápák is bosszantották és megharagították olykor, ha vele beszélgettek és érte küldtek" és hogy „parancsaik ellenére nem jelent meg, ha nem volt hozzá kedve." — „Ha valaki természettől, vagy akár nevelésénél, akár születésénél fogva megveti a szertartásosságot és képmutatást, bizony nem volna ésszerű, ha meg nem hagynánk a maga életmódjában. És ha az az ember oly szerény, hogy nem kér belőletek, mit akartok tőle? Miért akarjátok, hogy része legyen azokból a hiú dolgokból, amelyekre az ő magányossága nem való?... Nem lehet kiváló ember az, aki inkább a balga embereknek tesz eleget, mint a maga hivatásának."

A világgal tehát csakis elkerülhetetlen összeköttetésben vagy teljesen szellemi érintkezésben állott. Nem eresztette közel magához és a pápák, a fejedelmek, az irodalom emberei és a művészek kevés helyet foglaltak el életében. Közülök csak kevés iránt volt igaz rokonérzése és azokkal is csak ritkán kötött tartós barátságot. Szerette barátait, nagylelkű volt irántuk, de hevessége, büszkesége, gyanakvása gyakran halálos ellenségeivé tette azokat, akiket leginkább lekötelezett. Ezt a szép, szomorú levelet írta egyszer: „A szegény hálátlannak az a természete, hogy ha megsegítitek szükségében, azt mondja, hogy ő előlegezte azt, amit adtok neki; ha valami munkához juttatjátok, hogy jót tegyetek vele, mindig azt mondja, hogy kénytelenségből tettétek és azért bíztátok reá, mert magatok nem vagytok reá képesek. Valahány jótéteményben részesül, mindegyikről azt mondja, hogy a jótevő kénytelen volt vele. Ha pedig a jótétemények, amelyek érik, nyilvánvalók és le nem tagadhatok, a hálátlan addig vár, míg az, aki jót tett vele, valami nyilvános hibát követ el, hogy legyen alkalma rosszat mondani róla, hogy elhiggyék neki, ha lekötelezettségét lerázza magáról. Velem mindig úgy jártak el és sohasem volt velem senkinek dolga (kézműveseket értek), hogy teljes szívemből jót ne tettem volna vele. Azt mondják, hogy különc és eszelős vagyok, de ez csak nekem árt, pedig ezen az alapon szidnak és gyaláznak engem: ez minden jóravaló ember jutalma.“

Saját házában elég ragaszkodó, de általában közepes segédei voltak.

Azzal gyanúsították, hogy szándékosan választ ilyeneket, csak hogy tanulékony eszközei legyenek, nem munkatársai, — ami különben jogos lett volna. De Condivi azt mondja, hogy „nem igaz, amit sokan ráfogtak, mintha nem akart volna tanítani, sőt örömest tette... A balsors azonban úgy akarta, hogy kevéssé megfelelő egyénekre akadt, vagy ha megfelelők voltak is, nem volt kitartásuk, hanem alig hogy néhány hónapig az ő vezetése alatt voltak, már mestereknek tartották magukat."

Kétségtelen különben, hogy az első dolog, amit segédeitől megkövetelt, az volt, hogy teljesen vessék magukat neki alá. Amilyen kérlelhetetlen volt azok iránt, akik vele szemben függetlenséget fitogtattak, annyira elhalmozta szerény és hű tanítványait elnézése és nagylelkűsége kincseivel. A lusta Urbano, „aki nem akart dolgozni" — jól tette különben, mert ha dolgozott, ügyetlenségével helyrehozhatatlanul elrontotta a Santa Maria sopra Minerva *Krisztusát,* — betegsége alatt atyai gondjainak tárgya volt; Michelangelót „legjobb atyának" nevezte. — Piero di Giannotót „úgy szerette, mintha fia lett volna." — Silvio di Cepparello, aki tőle kilépett és Andrea Doria szolgálatába szegődött, bánkódott és könyörög neki, hogy vegye vissza. — Antonio Mini megható története egyik példája annak a nagylelkűségnek, amellyel Michelangelo segédei iránt viseltetett. Mini, aki Vasari szerint „jóindulatú volt, de kevéssé értelmes", egy szegény firenzei özvegy leányát szerette. Szüleinek kívánságára Michelangelo eltávolította Firenzéből. Antonio Franciaországba akart menni. Michelangelo királyi módon megajándékozta „valamennyi rajzával és kartonjával, a *Léda* festményével és valamennyi viasz- és agyagmintával, melyet akkor készített." E kincsek birtokában Antonio elutazott. De a balsors, amely Michelangelo terveire nehezedett, még súlyosabban sújtotta szerény barátja terveit. Elment Párisba, hogy a Lédát a királynak bemutassa. I. Ferenc távol volt; Antonio egy olasz barátja, Qiuliano Buonaccorsi őrizetében hagyta a *Lédát* és visszatért Lyonba, ahol letelepedett. Midőn néhány hónap múlva ismét Párisba ment, a *Léda* eltűnt: Buonaccorsi saját számlájára adta el I. Ferencnek. Antonio, őrjöngve, anyagi eszközök és védelem lehetősége nélkül elmerült az idegen városban és az 1533. év végén bánatába belehalt.

De valamennyi segédje közül legjobban szerette az Urbino néven

ismert casteldurantei Francesco d’Amadoret, akinek mestere szeretete halhatatlanságot biztosított. 1530 óta volt Michelangelo szolgálatában és az ő parancsai szerint dolgozott II.
Julius síremlékén. Michelangelót nyugtalanította későbbi sorsa.

„Azt mondta neki: Mit csinálsz, ha meghalok?

Urbino így válaszolt: Mást fogok szolgálni.

Ó te szerencsétlen! - mondá Michelangelo, majd megóvlak a nyomorúságtól.

És egyszerre 2000 tallért adott neki: olyan ajándékot, aminőt csak a császárok és pápák adhatnak."

De Urbino halt meg előbb. A halálát követő napon Michelangelo ezt írta unokaöccsének: „Értesítlek, hogy Urbino tegnap este négy órakor nagy fájdalmamra meghalt. Oly bánatban és keserűségben hagyott itt, hogy édesebb lett volna vele együtt meghalnom, annyira szerettem. Meg is érdemelte, mert derék ember volt, hű és becsületes. Halálával szinte magam is elvesztettem életemet és nem jutok nyugalomhoz."

Fájdalma oly mély volt, hogy három hónap múlva még emésztőbbnek mutatkozik a Vasarihoz intézett híres levélben:

„Giorgio uram, kedves barátom! Nehezen írok ugyan, de levelére válaszolva mégis írok valamit. Tudja, hogy Urbino meghalt, ami reám nézve Istennek igen nagy kegyelme, de egyúttal súlyos veszteség és végtelen fájdalom is. A kegyelem abban áll, hogy míg életében életben tartott, halálával megtanított nem kelletlenül, hanem a halál óhajtásával meghalni. Huszonhat évig tartottam magamnál és igen megbízhatónak s hűnek találtam. Most, miután gazdaggá tettem és tőle vártam, hogy öregségemnek támasza lesz, eltávozott tőlem és csak az a reményem maradt, hogy a Paradicsomban viszont fogom látni. Ennek jelét adta Isten az ő boldog halálával, mert a halálnál sokkal inkább bántotta az, hogy ebben az álnok világban annyi baj között életben hagy engem. Igaz ugyan, hogy lényem nagyobb része vele ment és nekem csak végtelen nyomorúság maradt."

E nyugtalan lelkiállapotában megkérte unokaöccsét, hogy látogassa meg Rómában. Lionardo és Cassandra, akik nyugtalankodtak bánata miatt, odautaztak és igen elgyengülve találták. Új erőt merített abból a kötelezettségből, amely azzal járt, hogy Urbino kérésére elvállalta fiai gyámságát; egyikük keresztfia volt és az ő nevét viselte.

Egyéb, különös barátságai is voltak. A társadalom kényszere ellen irányuló reakció szükségénél fogva, mely az erős természetekben oly erős, szívesen látott környezetében egyszerű lelkű embereket, akiknek váratlan ötletei és szabad modora ínyére voltak, — olyan embereket, akik nem voltak olyanok mint mindenki. Ilyen volt Topolino, a carrarai kőfaragó, „aki azt képzelte magáról, hogy jeles szobrász és sohasem eresztett el Rómába márványnyal megrakott bárkát anélkül, hogy ne küldött volna vele három-négy kis alakot, amelyeket ő mintázott és amelyek holtra nevettették Michelangelót", Menighella, a valdarnói festő, „aki időről-időre elment Michelangelóhoz, hogy rajzoljon neki egy Szent Rókust vagy Szent Antalt. Ezeket aztán kiszínezte és eladta a parasztoknak. És Michelangelo, akitől oly nehezen kapták meg a legkisebb munkát is a királyok, mindent félretett, hogy Menighella utasításai szerint elkészítse ezeket a rajzokat, köztük egy csudaszép *Krucifixust*,“ — egy borbély, aki a festészetbe ütötte az orrát és akinek *Szent Ferenc stigmatizálását* ábrázoló kartont rajzolt, — római munkásainak egyike, aki II. Julius síremlékén dolgozott és aki azt hitte, hogy tudtán kívül nagy szobrász lett belőle, mert híven követve Michelangelo utasításait, csodálkozására szép szobrot hozott ki a márványból, — Piloto, a Lasca néven ismert csintalan ötvös; — a naplopó Indaco „aki épúgy szeretett fecsegni, mint amennyire utálta a festést" és aki azt szokta volt mondani, „hogy az örökös munka élvezet nélkül nem keresztényhez méltó", főleg a nevetséges és ártalmatlan Giuliano Bugiardini, akit Michelangelo különösen szeretett. „Bugiardiniban valami természetes jóság és egyszerűség volt, semmi rosszindulat vagy irigység és ez végtelenül tetszett Michelangelónak. Nem volt más nagyobb hibája sem, legfeljebb az, hogy túlságosan szerette saját műveit. ... Michelangelo boldognak nevezte, mert annyira meg volt elégedve azzal, amit tudott, míg ő boldogtalan volt, mert soha egy munkája sem elégítette ki teljesen ... Midőn Ottaviano de’ Medici úr titokban megkérte Giulianót, hogy fesse le Michelangelót,

az munkához látott. Miután Michelangelo két óra hosszat ült már, kedve támadt beszélgetni, mire Giuliano így szólt hozzá: Michelangelo, ha meg akarod magad nézni, gyere ide, mert már lekaptam arcod formáját. Michelangelo felállt és megnézte az arcképet, majd nevetve mondta Giulianónak: Mi az ördögöt csináltál? Hiszen egyik szememet a halántékra festetted, győződj csak meg róla. Erre Giuliano egy darabig csak állt. sokszor összehasonlította a képmást az eredetivel, majd frissiben így szólt: Én nem találom, de ülj le és majd meglátom úgy van-e. — Michelangelo, aki tudta, mi a hiba és ismerte Bugiardini tévedését, mosolyogva leült és Giuliano sokáig nézte hol Michelangelót, hol a képet, végre is e szavakkal állott fel: A dolog úgy van, ahogy én rajzoltam és a valóság ilyennek mutatkozik nekem. — Ez tehát — jegyezte meg Michelangelo — a természet hibája; folytasd csak és ne kegyelmezz se az ecsetnek, se a művészetnek."

Ez az elnézés, amely Michelangelónak nem volt más emberekkel szemben szokása és amelyet ezekre a kis emberekre pazarolt, nem kevésbé vezethető vissza gúnyolódó kedvére, mely az emberi feleségeken mulat, mint szeretetteljes részvétre e szegény bolondok iránt, akik nagy művészeknek tartották magukat és talán őt magát arra indították, hogy saját bolondságát meglássa. Sok mélabús és groteszk irónia volt ebben.

III.

MAGÁNY

L'anima mia, che chon la morte parla

Így élt ő, egyedül szerény barátaival: — segédeivel és bolondjaival — és még ezeknél is szerényebb barátaival, háziállataival, tyúkjaival és macskáival.

De valójában egyedül volt, mindinkább egyedül. „Mindig egyedül vagyok" — írja 1548-ban unokaöccsének — „és senkivel sem beszélek." — Lassan-lassan elszokott nemcsak az emberek társaságától, hanem szükségleteiktől, gyönyöreiktől, gondolataiktól is.

Az utolsó nagy érzés, amely még korának embereihez fűzte — a köztársasági láng — szintén kialudt. Még egyszer, utoljára felcikázott, két súlyos betegsége idején, 1544-ben és 1546-ban, midőn barátja Riccio a köztársasági és száműzött Strozziak házába fogadta őt. Michelangelo lábadozóban megkérte Roberto Strozzit, aki mint menekült Lyonban tartózkodott, hogy juttassa eszébe a francia királynak ígéreteit: megjegyezte, hogy az esetre, ha I. Ferenc visszaállítja Firenze szabadságát, ő saját költségén bronz lovasszobrot állít neki a Signoria terén. — Hogy meghálálja az élvezett vendégszeretetet 1546-ban Strozzinak adja a két *Rabszolgá-t,* melyeket az I. Ferencznek ajándékoz.

De ez a politikai láznak már csak egy rohama volt, — az utolsó. 1545-ben a Giannotti-féle Párbeszédek némely helyén a küzdelem haszontalanságáról és a rossznak való ellenszegülés tagadásáról olyan gondolatokat hangoztat, amelyek Tolsztoj nézeteit közelítik meg: „Nagy vakmerőség, ha valaki meg mer ölni valakit, mert nem tudhatni biztosan, hogy annak halálából jó ered-e és hogy életéből nem eredt volna-e jó. Azért nem bírom elviselni azokat az embereket, akik azt hiszik, hogy nem lehet jót előidézni, hacsak rosszal nem kezdik azt, vagyis gyilkossággal. Az idők változnak, új események következnek be, a vágyak átalakulnak, az emberek kifáradnak... Végső eredményképen pedig mindig az következik be, amit nem láttak előre."

Ugyanaz a Michelangelo, aki védelmébe vette volt a zsarnokgyilkosságot, most haragudott a forradalmárokra, akik azt képzelik, hogy a világot egy cselekedettel megváltoztathatják. Jól tudta, hogy maga is ezek közé tartozott és ítéletének keserűsége saját maga ellen fordult. Mint Hamlet, most már mindenben kételkedett, gondolataiban, gyűlölségeiben és mindabban, amiben egykor hitt. Hátat fordított a cselekvésnek. „Az a derék ember, aki Giovan Francesco kérdésére azt válaszolta, hogy nem vagyok államférfiú, igen kedvesen és tapintatosan járt el, mert igazat mondott: ha római dolgaim csak annyi gondot okoznának nekem, mint az állami ügyek!" — írja unokaöccsének.

Valóban nem gyűlölt többé. Már nem volt képes a gyűlöletre. Már késő volt.

Ó jaj nekem, ki vártam túlsokáig,

Fáradt vagyok, célhoz mikor jutok!

S ha jól meggondolod,

A szív, ha büszke, nemes és derék.

Szereti megbocsájtva ellenét.

A Macel de' Corvi-n lakott, Trajanus fórumán. Háza és kertje volt ott. Egy szolgával, egy szolgálóval és háziállataival lakott benne. Cselédségével nem volt szerencsés keze. Gyakran változtatta őket és keserűen panaszkodott emiatt. „Mind hanyag és tisztátlan volt" — mondja Vasari. Nem kevesebb küzdelme volt velük, mint Beethovennek és feljegyzései *(Ricordi),* mint Beethoven *Társalgási füzetei* megőrizték e házi perpatvarok nyomait: —„Ó, bár soha se lett volna itt!“ — írja 1560-ban, miután Girolama nevű szolgálóját elküldte.

Szobája olyan sötét volt mint a sír. „Pókok ezernyi hálót szőttek ott és legombolyították apró orsóikat." — A lépcső közepére a Halált festette, koporsóval vállán.

Szegény módra élt, alig evett és „mert nem tudott aludni, éjjel felkelt, hogy vésőjével dolgozzék. Papirosból süveget csinált magának és annak közepén égő gyertyát hordott fején, úgy hogy az, anélkül, hogy kezeit akadályozta volna; megvilágította munkáját."

Minél öregebb lett, annál teljesebb magányba burkolózott; szükséglet volt reá nézve, hogy midőn egész Róma aludt, éjszakai munkában keressen menedéket. A csend jótétemény volt számára, az éj barátja volt;

Sötét vagy bár, ó éj, de mégis édes!

Békességed minden munkánk bevégzi;

Bölcs az, ki tisztel és valód megérti

És méltán vágyik magasztalni téged.

Te békén elcsitítod mind a gondot,

S elringatod hűs szárnyaid tövében

S gyakran, mit szőttem álmodó reményben,

Mélységből lelkem a magasba hordod.

Halálnak árnya! minden bút lerontasz

S űzöd a rosszat, mely szívünkre támad, —

Orvosa vagy te minden összetörtnek.

S a jóknak is, kik gyengülten lerogytak.

Fáradt szeméből messze száll a bánat,

Mert szárnyid minden könnyet eltörölnek.

Vasari egy éjjel meglátogatta az aggastyánt, aki egyedül volt sivár házában, egyedül tragikus *Piéta*-jával és elmélkedéseivel: „Midőn Vasari kopogtatott, Michelangelo felkelt és gyertyával kezében az ajtóhoz ment. Vasari meg akarta tekinteni a szobrot, de Michelangelo elejtette a gyertyát, amely kialudt, — csakhogy a vendég ne láthasson semmit. Míg Urbino másik gyertyáért ment, a mester Vasari felé fordult és így szólt: Olyan öreg vagyok, hogy a halál gyakran már ruhámnál fogva cibál, hogy menjek vele. Egy szép napon testem ki fog dőlni, mint ez a gyertya és mint ez, életem világossága is ki fog aludni."

Hatalmába vette a halál gondolata, amely napról-napra sötétebb és vonzóbb volt.

„Nem ébred bennem már oly gondolat" — írja Vasarinak — „amelybe a halál ne lenne bevésve." A halált tekintette egyetlen boldogságának.

Midőn múltamnak feltűnik a képe

Előttem gyakran s hirtelen,

Hamis világ, akkor megismerem,

Mi az embernek gyászos tévedése.

A szív, mely enged végre

Hízelgő szódnak és a csalfa kéjnek,

Csak kínt okoz és szenvedéseket.

És tudja, ki megélte,

Hogy csábjaid mit érnek:

Békét és üdvöt ígérsz, bár neked

Nincs és nem is lehet,:

Nehezen üdvezűl, soká ki él,

Míg ifjú lélek könnyen mennybe tér.

*

Lejártak éveim, int a halál,

S Világ! most látom csak, gyönyör mit ér.

Bár nincs neked, szavad békét igér

S nyugalmat, amit élő nem talál.

Halljátok, így tapasztalam:

Az égben üdvöt inkább az remélhet,

Korán ki elhagyá e földi éltet.

Midőn unokaöccse Lionardo fiának születését ünnepelte, Michelangelo szigorúan korholta érte: „Nem tetszik nekem ez a pompa, mert az embernek nem szabad nevetnie, mikor az egész világ sír. Úgy tűnik fel előttem, hogy Lionardónak nincs valami erős ítélete különösen abban sem, hogy annyira ünnepli valakinek a születését azzal a vígsággal, amelyet olyannak halála alkalmára kell fenntartani, aki jól élt.“

A következő évben szerencsét kívánt neki ahhoz, hogy zsenge korában elvesztette második fiát.

*

A természet, amelyet lázas szenvedélyei és géniuszának szelleme mindeddig elhanyagoltak, utolsó éveiben vigasztalója lett. Midőn az 1556. évszeptemberében elmenekült Rómából, amelyet Alba herceg spanyol csapatai fenyegettek, Spoletón keresztül vette útját és öt hetet töltött ott, tölgy- és olajerdők közepette, áthatva az ősz derült ragyogásától. Sajnálattal tért csak vissza Rómába, ahová visszahították, október végén. — „Alig hogy félig kerültem vissza Rómába, mert valóban, csak az erdőkben találunk nyugalmat," — írja Vasarinak.

„Veramente e' non si trova pace se non ne' boschi."

Rómába visszatérve a nyolcvankét éves aggastyán szép költeményt írt, amelyben dicsőítette a mezőket és a mezei életet, szembehelyezvén a városok hazugságaival: ez volt utolsó költői műve, melyben teljesen megvan az ifjúság üdesége.

De a természetben, mint a művészetben, mint a szerelemben, Isten volt az, akit keresett és akihez napról-napra jobban közeledett. Mindig hívő volt. Míg egyrészt sohasem vetette magát alá sem a papoknak és szerzeteseknek, sem a vakbuzgó férfiaknak és nőknek és alkalmilag ugyancsak kigúnyolta őket, másrészt — úgy látszik — legkevésbé sem kételkedett soha hitében. Atyjának és testvéreinek betegségei és halála alkalmából mindig az volt első gondja, hogy vegyék fel a szentségeket. Határtalanul bízott az imádságban, „inkább hitt benne, mint bármely orvosságban, " közbenjárásának tulajdonította mindazt a jót, amiben része volt és a rosszat, amely nem érte. Magányában misztikus imádás válságai lepték meg. Ezek egyikének emlékét a véletlen fenntartotta számunkra: egy egykorú leírás bemutatja nekünk a Sixtus-kápolna hősének extatikus arcát, amint éjnek idején egyedül imádkozik római kertjében és bánatos szemmel könyörög az égnek.

Nem igaz — mint el akarták hitetni — mintha hite közömbös lett volna Mária és a szentek tisztelete iránt. Különös lenne protestánsnak képzelnünk azt a férfiút, aki életének utolsó húsz

évét Szent Péter templomának építésére szentelte és akinek utolsó műve, amelyet a halál szakított félbe, Szent Péter szobra volt. Ne feledjük, hogy ismételten nagy zarándokutakra készült indulni, 1545-ben San Jago di Compostellába, 1556-ban Loretóba és hogy tagja volt a San Giovanni Decollate (Ker. János) testvérületnek. — Igaz azonban, hogy — mint minden nagy keresztény — Krisztusban élt és halt. „Szegényen élek Krisztusban" — írta atyjának 1512-ben és haldokolva azt kérte, hogy emlékeztessék Krisztus szenvedéseire. Vittoria Colonna barátsága és főleg halála óta ez a hit emelkedettebb jelleget öltött. Ugyanakkor, midőn művészetét majdnem kizárólag Krisztus kínszenvedése dicsőítésének szentelte, költészete a miszticizmusban mélyedt el. Megtagadta a művészetet és a keresztre feszített Krisztus kitárt karjaiba menekült:

Éltem futása immár véget ért,

S törékeny bárkám tenger viharából

Íme a közös kikötőbe száll, hol

Felelünk a rossz s a jó tettekért.

Most látom, mily hiú a képzelem,

Mely úrrá tévé életem felett

És bálványommá a művészetet,

S mily üres mindünk vágya: a szerelem.

Szerelmi álmok egykor édesek,

Hol vagytok most, hogy két halálhoz érek?

Az egyik biztos, s int a második.

Meg nem nyugtat már véső vagy ecset,

S egy szerelemhez fordul csak a lélek:

Mely a keresztről tárja karjait!

*

A legtisztább virág azonban, amelyet a hit és szenvedés e boldogtalan öreg szívből fakasztott, az isteni könyörületesség volt.

Ez az ember, akit ellenségei fösvénységgel vádoltak, egész életében nem szűnt meg jótéteményeivel elhalmozni a szerencsétleneket, akár ismerte őket, akár nem. Nemcsak mindig a legmeghatóbb gyengédséget tanúsította a maga és atyja öreg szolgái, — valami Mona Margherita iránt, akit az öreg Buonarroti halála után magához fogadott és akinek halála „nagyobb fájdalmat okozott neki, mintha testvére lett volna," — egy szegény asztalos iránt, aki a Sixtus-kápolna állványán dolgozott és akinek leányát kiházasította. . . Hanem állandóan segítette a szegényeket, főleg a szemérmes szegényeket.

Alamizsnálkodásához szívesen vette társakul unokaöccsét és unokahúgát, meg akarta kedveltetni velük, őket használta fel eszközül, anélkül, hogy magát megnevezte volna: mert azt akarta, hogy jótékonysága titokban maradjon. „Jobban szeretett jót tenni, mint jótevőnek látszani." — Rendkívül gyengéd felfogásra vall, hogy főleg a szegény leányokra gondolt: titokban kis hozományokat juttatott nekik, amelyekkel lehetővé tette számukra, hogy férjhez mehessenek vagy kolostorba léphessenek be.

„Tudakozódjál valami polgár után, a|ki ínségben él és akinek leányai férjhezadók vagy kolostorba készülnek," — írja unokaöccsének. „Polgárokról beszélek" — jegyzi meg — „akik — noha ínségesek — mégis restelnek koldulni. Adj nekik, de titokban és vigyázz, hogy be ne csapjanak . . .“

Más alkalommal:

„Örülnék, ha megtudnál valamit valamely nemes polgár végső nyomorúságáról, főleg azok közül, akiknek házánál leányok vannak és értesítenek róla, hogy lelkem érdekében valami jót tehessek vele."

Epilógus

A HALÁL

. . Et *l'osteria E'morte*

A halál, amelyet annyira kívánt és amely oly lassan jött, —

c'a miseri la morte é pigra e tardi

eljött.

Erős szervezete ellenére, amely kiállotta remetei életmódjának szigorúságát, a betegség nem kímélte meg. Sohasem gyógyult ki teljesen az 1544. és 1546. évi két veszedelmes lázból; vesekő, köszvény, mindenféle egyéb bajok végre is aláásták egészségét. Utolsó éveiből való egyik költeményében szomorú tréfálkozással írja le nyomorult testét, amelyet annyi betegség támadott meg:

Mint korhadó fa, kérge börtönében,

Ügy élek én, szegényen, egyedül

Csak zümmögök, mint a darázs bezárva,

Csontnál és bőrnél nincsen egyebem

S három golyó zörög a skatulyába.

(Célzás a vesekövekre, melyektől szenvedett:

„Tre pietre nella vesica" - magyarázza Frey)

Kőportól már kipállott a szemem

S fogaim hangra meginognak menten,

Akárcsak a billentyűk hangszeren.

Pókhálót őrzök az egyik fülemben,

Másikban folyton cirpel egy tücsök;

Álom kerül, köhögés kínoz engem.

Rémítő már egész ábrázatom

Világ kegyét adá már a művészet

Nekem, majd vesztem okozója volt

S szegény öreg, most szolgaságban élek,

Mely összetör, Halál ha fel nem old.

Hogy összezúzott, kínzott, elcsigázott

Küzdelmes éltem és a fogadóm

Már a halál — — — — — —

„Kedves Giorgio uram“ — írja Vasarinak 1555 júniusában — „tudom, megismeri írásomból, hogy elérkeztem már a huszonnegyedik órába...“

Vasari, aki 1560 tavaszán meglátogatta, rendkívül elgyengülve találta. Alig járt már ki, alig aludt már és minden arra vallott, hogy már nem fog sokáig élni. Minél inkább elerőtlenedett, annál érzékenyebb lett és könnyen sírva fakadt.

„Felkerestem az én nagy Michelangelómat," — írja Vasari — „Nem tudott érkezésemről, azért mintha csak elveszett fiát kapta volna vissza váratlanul, nyakamba borúit, össze-vissza csókolt és örömében sírt“ (*lacrimando per dolcezza*).

Mitsem veszített azonban elméjének élességéből és erélyéből. Ugyanazon látogatás alkalmából, amelyről Vasari írt, hosszasan elbeszélgetett vele különféle művészeti kérdésekről, tanácsokat adott neki munkáihoz és lovon kísérte el a Szent Péter-templomhoz.

Az 1561. év augusztus havában roham érte. Három óra hosszat rajzolt egyfolytában, mezítláb, mire hirtelen fájdalmak lepték meg és (görcsös vonaglásba esett. Szolgája Antonio önkívületben találta. Cavalieri, Bandini és Calcagni odasiettek. Midőn odaértek, Michelangelo már magához tért. Néhány nap múlva már újból kilovagolt és a *porta Pia* rajzain dolgozott.

A nehezen kezelhető aggastyán semmi szín alatt sem engedte meg, hogy vele foglalkozzanak. Barátaira nézve állandó nyugtalanság tárgya volt az a tudat, hogy egyedül van, újabb rohamnak kitéve, hanyag és gondatlan cselédséggel.

Az örökös, Lionardo, előzetesen már oly kemény visszautasításban részesült, midőn nagybátyja egészségi állapota miatt Rómába akart utazni, hogy nem merte többé megkockáztatni. 1563 júliusában Daniele da Volterrával kérdeztette meg, szívesen látná-e és hogy elejét vegye a gyanúnak, amely jövetelének célja tekintetében Michelangelo bizalmatlan lelkében keletkezhetett volna, megizente, hogy gazdag és hogy semmire sincs már szüksége. Az aggastyán azt a csípős választ juttatta el hozzá, hogy nagyon örül, ha így áll a dolog és hogy azt a keveset, amije van, a szegényekre fogja hagyni.

Egy hónap múlva Lionardo, akit a válasz épen nem elégített ki, megújította a támadást és nyugtalanságát nyilvánította előtte egészségi állapota és környezete miatt. Ez alkalomból Michelangelo dühöngő levéllel válaszolt, amely tanúságot tesz a nyolcvannyolc éves ember bámulatos életerejéről, — hat hónappal halála előtt: „Leveledből látom, hogy hitelt adsz némely irígy gazembereknek, akik nem tudnak rajtam kifogni és meglopni, tehát mindenféle hazugságot írnak neked. Valóságos rablóbanda, te meg olyan együgyű vagy, hogy az én dolgaimban hitelt adsz nekik, mintha csak gyerek volnék. Távolítsd el őket, a botrányos, irígy, sötét alakokat! Ami a kiszolgálást és egyebet illeti, amiről írsz, mondhatom, hogy nem lehetnék jobban és semmi tekintetben sem szolgálhatnának; ki és láthatnának el hűségesebben. Azt hiszem, azt is akarod mondani, mintha meglopnának, én meg azt mondom neked, hogy olyan háznépem van, hogy teljesen nyugton lehetek. Törődj tehát magaddal és ne gondolj az én dolgaimmal, mert szükség esetén tudok magamra vigyázni, hiszen nem vagyok gyerek. Jó egészséget!"

De nemcsak Lionardo nyugtalankodott Michelangelo öröksége miatt. Egész Itália Michelangelo örököse volt, — főleg a toscanai herceg és a pápa, akik súlyt helyeztek arra, hogy el ne veszítsék a San Lorenzo- és Szent Péter-templomok építésére vonatkozó rajzokat és terveket. Az 1563. év júniusában Cosimo herceg. Vasari

ösztönzésére megbízta követét, Averardo Serristorit, hogy járjon el titokban a pápánál oly célból, hogy — tekintve Michelangelo testi erejének hanyatlását — tartsák gondos megfigyelés alatt háznépét és mindazokat, akik nála megfordulnak. Hirtelen halál esetén haladéktalanul el kellene készíteni a leltárt minden vagyonáról: a rajzokról, kartonokról, iratokról, pénzről és ügyelni arra, hogy a beálló rendetlenségben semmit se vigyenek el. Ily irányban intézkedtek is, de természetesen óvakodtak, nehogy Michelangelo megtudjon valamit.

Ez az elővigyázat nem volt felesleges. Elérkezett az óra.

Michelangelo utolsó levele 1563 december 28.-án kelt. Egy év óta már alig írt saját kezével; tollba mondott és aláírt. Daniele da Volterra intézte levelezését.

Mindig dolgozott. 1564 február 12.-én egész nap, állva, Pieá-jával foglalkozott. 14.-én láz lepte meg. Tiberio Calcagni, akit értesítettek, odasiet, de nem találja otthon. Bár esett, gyalogsétára indult a Campagnába. Midőn hazatért, Calcagni azt mondta neki, hogy ez nem ésszerű, hogy nem kellett volna ily rossz időben kimennie.

„Mit akar?“ — válaszolt Michelangelo „Beteg vagyok és sehol sem találok nyugalmat."

Beszédének bizonytalansága, nézése, arcszíne erősen nyugtalanította Calcagnit. „A vég nem következhet be mindjárt. De nagyon félek, hogy már nincs messze" —, írja Lionardónak.

Ugyanaz nap Michelangelo kérette Daniele da Volterrát, hogy jöjjön el hozzá és maradjon mellette. Daniele elhivatta az orvost, Federigo Donatit, február 15.-én pedig, Michelangelo kívánságára, megírta Lionardónak, hogy eljöhet, „de nagyon vigyázzon, mert az utak rosszak. Most hagyom el" — folytatja Daniele „kevéssel nyolc óra után; teljesen magánál van, békés hangulatban, de makacs kábulásban. Ez annyira terhére volt, hogy ma délután, három és négy óra között ki akart lovagolni, amint minden este szokott, ha szép az idő. De a hideg és fejének és lábainak gyengesége megakadályozták benne: visszafordult tehát és a kandalló mellett levő karosszékbe ült, amelyet sokkal jobban szeret ágyánál."

A hű Cavalieri volt mellette.

Csak a halálát megelőző napon egyezett bele, hogy ágyba feküdjék. Teljes öntudattal tollba mondotta a végrendeletet, barátai és háznépe közepette. „Lelkét Istennek, testét a földnek" ajánlotta. Azt kívánta, „hogy legalább halva visszatérhessen" kedves Firenzéjébe. — Azután átment.

Szörnyű viharból már a csendes révbe.

Február hónapnak egyik pénteki napján volt, este öt óra felé.

„Utolsó napjaim közül...

Legelső nap csendesb birodalomban."

Végre pihent. Elérte vágyainak célját: kiemelkedett az időből.

Beata l'alma, ave non corre tempo!

*

Ilyen volt ez az élet, isteni bánattól eltelve.

Fuss' io pur lui! e' a tál íortuna nato,

Per l'aspro esilio suo con la vlrtute

Dare' del mondo il piu felice stato.

E tragikus történet végén kétség gyötör. Azt kérdem magamtól, hogy midőn azoknak, akik szenvednek, a szenvedésben társakat akartam adni. hogy támogassák őket, nem toldottam-e még meg ezek szenvedésével amazokét. Talán úgy kellett volna cselekednem, mint oly sok másnak és a hősöknek csak heroizmusát mutatnom be és fátyolt borítanom a bennük rejlő szomorúság örvénye fölé?

— De nem! Az igazság! Nem Ígértem barátaimnak hazugság árán vett boldogságot, — boldogságot minden ellenére, minden áron. Az igazságot Ígértem nekik, még ha a boldogság árán is, a férfias igazságot, amely az örök lelkeket kovácsolja. Kemény a lehellete, de

tiszta: fürösszük meg benne vérszegény sziveinket.

A nagy lelkek olyanok, mint a magas hegycsúcsok. Szél süvölt körülöttük, a felhők beburkolják őket, de jobban és könnyebben lélegzünk ott mint egyebütt. Az ottani levegő tisztasága lemossa a szív foltjait és ha eloszlanak a fellegek, letekinthetünk az emberi nemre.

Ilyen volt ez az óriási hegy, amely a renaissance Itáliája fölé emelkedett és amelynek szaggatott vonala a távolban összeolvad az éggel.

Nem állítom, hogy a köznapi emberek fenn élhetnének ezeken az ormokon. De zarándokoljanak fel oda évenként egyszer. Meg fogják újítani tüdejük lélegzetét és ereik vérét. Ott fenn közelebb fogják magukat érezni az Örökkévalóhoz. Azután le fognak szállni az élet síkjára, a mindennapi harcra edzett szívvel.

Romain Rolland